

שמואל נאמן

ארץ
ישראל
מבפנים
ומבחוץ

שמואל נאמן
ארץ-ישראל מבפנים ומבחוץ
הרהורים

שמואל נאמן

ארץ-ישראל
מבפנים ומבחוץ

הרהורים

משרד הביטחון - הוצאה לאור

Samuel Neaman
Eretz Israel from Inside and Out

עיבוד ועריכה: ד"ר מרדכי נאור
התקנה: אילנה שחורי
הקלדה: משרד "מגדל", הרצליה

המפה על העטיפה: מתוך אטלס א.י. ברור, הוצאת "אמנות" בע"מ,
תל-אביב, 1936.

מסת"ב 965-05-1140-7 ISBN

©

כל הזכויות בעברית שמורות למשרד הביטחון – ההוצאה לאור
הודפס בישראל, תשס"ב-2002
סדר: ההוצאה לאור – משרד הביטחון. אירית מנה
לוחות והדפסה: מפעלי דפוס דרור בע"מ

All Rights Reserved to the Ministry of Defence, Israel
(www.modpublishing.co.il)
(www.mod.gov.il)

תוכן העניינים

7	הקדמה
9	1. תל-אביב 1926
13	2. מקווה-ישראל – מנער לגבר
32	3. פועל חקלאי
44	4. שוטר במשטרת פלשתינה-א"י
63	5. אינטרמצו בצרפת
74	6. סוריה, ארץ-ישראל ושוב צרפת
86	7. חייל בצבא הוד מלכותו
104	8. ליוון וחזרה
115	9. אני יוצא לקורס קצינים
126	10. מסג"מ לסרן בשלושה חודשים

- 136 .11 שחרור לאחר שש שנים ושבעה ימים
- 146 .12 בשירות המגבית ו"אמפל"
- 171 .13 חמש שנים ב"בונדס" למען ישראל
- 189 יזמות עסקית וסיוע לטכניון בחיפה
- 193 .14 אוהב ארץ-ישראל

הקדמה

סיפורו האישי של שמואל (סס) נאמן, המובא בספר זה, ראשיתו בשנות העשרים של המאה הקודמת (העשרים) בתל-אביב ההופכת מפרבר יפואי לעיירה, והוא משתרע על-פני יותר משלושה עשורים בארץ-ישראל, צרפת, סוריה, חזיתות מלחמת העולם השנייה, אנגליה, ארצות הברית, קנדה, מקסיקו, מדינות דרום אמריקה ועוד. זהו סיפור חיים פנטסטי, לעתים בל ייאמן, ובכל זאת הוא התרחש וגיבורו מספר אותו בגוף ראשון.

שמואל נאמן חי רוב שנותיו מחוץ לארץ-ישראל שבה נולד ב-1913, ולמדינת ישראל שלמענה לחם ובשירותה פעל שנים רבות. נקודת המבט שלו היא, אפוא, פנימית וחיצונית גם יחד, ובצד הרבה אהבה הוא מותח לא מעט ביקורת. בעולם האקדמי הוא מוכר זה עשרות שנים בשל "מוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע ובטכנולוגיה" השוכן בטכניון בחיפה, שהוקם ביוזמתו בשנות השבעים, ובשל פעילותו הנמרצת ורבת השנים באגודת ידידי הטכניון בארצות הברית.

סיפורו האוטוביוגרפי המובא בעמודים הבאים מתרכז בפעילותו היהודית, הציונית ולמען מדינת ישראל. תחומים אחרים שבהם עסק, כגון פעילותו העסקית המדהימה בהיקפה ובהצלחתה במקסיקו ובארצות הברית, מתוארים בקיצור, בצורה כללית ובאות שונה, בין הפרקים 13 ו-14 בספר, והם רק רומזים על תחומי העיסוק וההתעניינות המרובים שלו.

הדברים הוקלטו בזמנו מפיו של שמואל נאמן על-ידי העיתונאים רפאל כשן ורב גולדשטיין, ועובדו ונערכו מתעתיקי ההקלטה על-ידי החתום מטה. כדי להשלים את התמונה נפגשתי עם מר נאמן המתגורר בארצות הברית,

ופגשתי אדם שגילו המתקדם לא עמעם את חיוניותו, ואשר זכרונו המופלא
 סייע לי לחזור יחד אתו לימים רחוקים, קשים אך מאלפים ורבי תקווה.
 תודתי נתונה ל"מוסד שמואל נאמן" על שזיכה אותי במפגש כפול: עם
 שמואל נאמן ועם סיפורו האישי המרתק, שככל שאתה מעיין בו אתה משתכנע
 יותר ויותר בייחודו. דומה שלא תהא זו טעות לקבוע שהוא ראוי להיכלל
 בקרב אחרוני הראשונים — החלוצים, הבונים והתורמים ליישוב ולמדינה
 בארץ ומחוצה לה.
 הקוראים מוזמנים להפוך דף, ולחזור עם הילד שמואל נאמן אל ראשיתו
 של הסיפור — בתל-אביב הקטנה.

ד"ר מרדכי נאור

תל-אביב 1926

ושוב התחיל הכול מחדש: הסתגלות לילדים חדשים ומורים חדשים, ובהפסקות – מכות, מפני שאני החדש, ולחדש מרביצים. אני בערך בגיל בר-מצווה. אבא חזר מפולין. מרכזו המורים או ההנהלה הציונית היו צריכים לתת לו משרה במקום כלשהו, ושלחו אותו לתל-אביב.

לא שאלנו – למה לתל-אביב? היום קשה להבין זאת, אבל אצלנו אף פעם לא שאלו: למה? אמרו לנו ללכת למקום מסוים – והלכנו. הייתי רק בן 13, אך כבר היו מאחורי די הרבה תחנות בארץ-ישראל של הימים ההם ובסביבותיה.

נולדתי בראש-פינה ב-1913, בן בכור להורי, אסתר ופנחס נאמן. אמי היתה בת ראש-פינה ואבי – מחלוצי העלייה השנייה. בהיותי בן שלוש החלו הנדודים. הימים ימי מלחמת העולם הראשונה. אבא היה עריק מהצבא התורכי וראש-פינה לא היתה מקום בטוח. המשפחה כולה – אבא, אמא, אני ואחי יגאל (בן שנה) – עברה לדמשק, שם התרכזה קבוצה גדולה של גולים מארץ-ישראל ואבי שימש מורה לתנ"ך ולעברית בבית הספר העברי המקומי.

לאחר שהסתיימה המלחמה נשלח אבא לנהל את בית הספר העברי בצידון, שנחשבה אז לחלק מארץ-ישראל. שלוש שנים גרנו בדרום לבנון, שם התחלתי ללמוד בבית הספר ולמדתי היטב גם ערבית. אבא היה מעורה בחיי הקהילה, דאג להתפתחותו של בית הספר וקשר קשרים הדוקים עם הדרוזים תושבי האזור.

לאחר שהתברר שבהסכם שנחתם בין האנגלים והצרפתים נשארה צידון

מחוץ לארץ-ישראל, עזבנו את העיר ופנינו דרומה, למושבה רחובות, שם קיבל אבי משרת מורה. למדתי בבית הספר העממי ועבדתי בכל עבודה חקלאית, כשאר הילדים: השחלנו עלי טבק, קילפנו שקדים, קטפנו תפוזים ובצרנו ענבים. ברחובות חיינו כמה שנים, ואז נשלח אבא מטעם המוסדות הציוניים לפולין, וכשחזר, כאמור, עבר לתל-אביב — ואנחנו אתו. היינו כבר חמישה: אבא, אני, יגאל והאח הקטן יפוח. אמי, אסתר, נפטרה כשהייתי בן שלוש ואבא נשא לאשה את אחותה, רחל, שגידלה אותי כאם.

תל-אביב של אותם ימים, שנת 1926, הקיפה את הרחובות הרצל, אחד העם, נחלת בנימין, מה שנקרא היום רחוב אלנבי וכיכר מגן דוד, והתחילו לבנות את תל נורדאו ונורדיה, ואת אזור הרחובות בן יהודה ובוגרשוב. גרנו ברחוב נחלת בנימין. לתקופה קצרה עברנו למלון של חיים ברוך, הזכור לרבים כמלון הראשון שבו התגוררו עם הגיעם לארץ, ולאחריה חזרנו לנחלת בנימין. אבא לימד בבית הספר ובשיעורים פרטיים, להוסיף לפרנסת הבית. המשכורת התחילה להגיע, אמנם עוד לא בכל חודש, אבל החיים נדמו קצת יותר מאורגנים ומסודרים. אמא חסכה כשמונים לירות מצריות, סכום גדול באותם ימים.

ריהטנו את הבית — זו היתה הפעם הראשונה שהיה לנו בית, בעצם דירה מרוהטת — והצטרפתי לתנועת הצופים. המדריך היה נפתלי קריניאנסקי. למדתי לקשור קשרים, הלכתי עם מקל, לבשתי את בגדי הצופה. היה די קשה להשיג את הכסף לבגדים, אבל לבסוף הצלחתי לרכוש גם עניבה ומשקית. בפעולות התנועה דיברו על אידאליים והאמנתי בהם. אבא התנגד לחברותי בצופים, אבל השלים עמה בלית ברירה. החיים בתל-אביב היו שונים; הזמן עשה את שלו והתחלנו "ללכת לירקון", במובן של לטייל לקצה הארץ. מעמדי בכיתה התחזק לאחר שילד בשם בן-טובים, הנער החזק במחלקה, שמאוחר יותר היה מהנדס בחיפה, "אימץ" אותי. כולם רצו להכות אותי אך הוא הגן עלי. הייתי בטוח. הוא אף בא אלינו הביתה ללמד אותי לרכוב על אופניים. בן-טובים היה החבר הראשון שהיה לי והערצתי אותו מפני שידע הכול — גם לשחק משחקי כדור, וגם היה תלמיד טוב.

השנה עברה במהירות ונכנסתי לגימנסיה הרצלית, למחלקה החמישית. אצל המורה לספרות, הררי, נחלתי הצלחה. אף שגם כל התלמידים האחרים

ידעו עברית, נהג לפנות אלי אחרי שכולם קראו: עכשיו אתה, נאמן. קראתי, הבנתי היטב כל מילה וביטאתי את המילים כראוי. כך היה גם עם פרסנטי המורה לערבית. דיברתי ערבית שוטפת, והוא "נמס" ממש. סופרמן היה המורה לתנ"ך, ואני ידעתי את התנ"ך על בוריו. היו לי ציונים טובים מאוד, אך בצדם קשיים בפיסיקה, בגיאומטריה, במתמטיקה ובאלגברה. המורה לאנגלית היה מר אהרון, לימים מייג'ר בצבא הבריטי. הוא לא חיבב אותי מלכתחילה, כי לא הצלחתי ללמוד את השפה, וגם לא רציתי בכך. קראתי המון והיו לי חברים. אחד מחברי היה נער בשם קושבסקי. נהגנו לשבת מאחרי הצריפון שלהם ולדבר.

הסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ', אז"ר, הכין אותי לקריאת ההפטרה. הוא לא הצליח במיוחד ללמד אותי את ההפטרה, אבל השעות שביליתי אתו, עם הזקן הזה, היו זמן של השראה: בין פרשה לפרשה הוא הירצה לי על המולדת והעם.

הערצתי את א.ד. גורדון, את אנשי העבודה, החקלאות, ובה בעת הייתי ער לעירוניות המתפתחת בתל-אביב, למשפחות העשירות, לריקודים הסלוניים. בבית היתה אווירה חופשית והלכתי לכיכר מגן דוד ביום שישי בערב, שם נהגו להתאסף, ורקדתי הורה או פולקה עד שלוש לפנות בוקר. באותה תקופה נהגנו ללכת לפתחת-קווה בלילה; גודו צופים אחד התנפל על מחנה של גודו צופים שני, ושיחקנו סימני דרך. התחלתי להתערות בחברה.

באותה שנת לימודים, במחלקה החמישית, גמלה בי החלטה להיות לחקלאי, מפני שסברתי שגימנסיה ואוניברסיטה לא יבנו את הארץ, אלא החקלאות. החלטתי היתה נחושה ללמוד בבית הספר מקווה-ישראל ולהיות חקלאי.

ביום סיום הלימודים ניגשתי לאבי והודעתי לו: אני הולך למקווה. לראשונה שוחחנו על העתיד, והבעתי את דעתי. היה זה "יום שחור" בבית. אמא לא הפסיקה לבכות. אבא נדהם. הוא לא הבין מה קרה לי. הוא אמר: תגמור את הגימנסיה, תלמד מקצוע. יכול להיות שצדק, יכול להיות שהייתי צריך להיות עורך דין, אבל התעקשתי. היתה זו הפעם הראשונה שהוא נוכח כי גדלתי ואני עומד על דעתי.

אך הלימודים עלו הון — שלושים לירות לשנה, ואבי לא יכול היה לשלם

סכום עתק כזה. בכל זאת קיבלו אותי, אין לי מושג איך, ולא שילמתי עבור לימודי.

ממרחק השנים נראה לי כי בתקופה זו התחילה אישיותי להתעצב. הושפעתי מאוד מאנשי ההתיישבות וההגנה: רושם חזק הותירו בי מי שידעו להחזיק רובה ביד, ובמקרה של התקפה לעלות על סוס, לצאת אל מחוץ ליישובים, לחכות לערבים ולא להתרכז ליד הבית הציבורי עם הנשים. אלה היו אותם בחורים שעברו במחרשה כל היום, לא החנווני, לא המורה. כך התחברו בתודעתי ההגנה וההתיישבות.

את ספר השומר קראתי מאות פעמים, וטרומפלדור סימל בעבורי את שיא האישיות והגבורה.

יחס מיוחד גיליתי, כאמור, לעבודה החקלאית. הערצתי את האורזים של תפוחי הזהב. האורזים הערבים באו לעבודתם לבושים בשרוואל לבן, כמו טקס פולחני. חשבתי אז על דרך אחרת לארוז את הפרי, והתחלתי לחשוב על חקלאות מתקדמת. השקיה לא היתה, היבולים היו תלויים בחמסינים, ולכן הקיום היה קשה. אני לא רצייתי רק לעבוד בחקלאות, אלא גם ללמוד חקלאות, וזהו הברל גדול.

מקווה-ישראל – מנער לגבר

היום הראשון בבית הספר החקלאי מקווה-ישראל. בשבועות שלפני תחילת הלימודים, בחופש, ישבתי בביתי בתל-אביב תחת משמעת. זה היה אורח החיים בבית אבי, אף שלא היתה משמעת נוקשה. במידה רבה כך היו אז בארץ. היו אז חולות, קיבוצים, וקבוצה קטנה למדי של אנשים שחיתה בארץ קטנה ומה שקיים אותה בעיקר היה האידאל. העולם הגדול לא היה קיים בעבורנו. ובכל זאת החלו אז שינויים. עם העלייה הפולנית החלו להיבנות בתל-אביב בתי קומות. לראשונה ראיתי אז חדר אמבטיה עם ציפוי חרסינה בבית, עד אז היו רק מקלחות. חידוש גדול היו חנויות עם חלונות ראוה. הוותיקים התייחסו כמובן בשלילה אל הפולנים, שדיברו פולנית ונחשבו ל"לא חלוציים".

מקווה-ישראל היה ההפך הגמור: מקום חלוצי שקלט 60 תלמידים חדשים. הכול היה חדש ומוזר. הכרתי רק תלמיד אחד, עמיצור, בנו של קראוזה, שלמד אתי בגימנסיה. חדרי המגורים נמצאו בקומה השנייה של בניין ארוך, משני צדיו של מסדרון ארוך, למעלה מ-100 מטר, בלי דלתות. בכל חדר ישנו ארבעה עד שישה תלמידים. הנוהג היה להכניס ילדים או נערים שבאו מאותה סביבה לחדר אחד, וכך צורפתי לחדר של תל-אביבים, שבאו למקווה-ישראל לא מתוך רצון להיות חקלאים. הם גם לא היו חניכי תנועות נוער, שחינכו לקראת עבודה עצמית, עבודה עברית וחקלאות. חברי לחדר היו שחינים טובים, מספרי הלצות, והרבה יותר חופשיים ממה שהיה מקובל בבית הורי. לא היתה לי שפה משותפת אתם.

זו היתה התחלה לא נוחה. שכני היו זרים לי לגמרי. הם דיברו רק על מה

יעשו בשבת כאשר ילכו הביתה, ירחצו בים וישתופו. דברים אלה לא עניינו אותי; הם היו מחוץ לעולמי.

התחלנו את שנת הלימודים בלי קבלת פנים ובלי שיחה מקדימה. ידענו שהמנהל הוא אליהו קראוזה, חניך מקווה שנשלח לצרפת וחזר. אף שגם אבי היה איש משמעת קפדן, קראוזה עלה עליו. המחזור שלנו היה הראשון שכל חייו ואף הלימודים עצמם התנהלו בו בעברית. מחנך עברי, סופר עברי מפולין בשם שלמה הֶלְלֶס, לימד אותנו והיה אחראי עלינו.

תחילה זה נראה מבטיח שכן המנהל הוא חבר מחלקה שלי. אבל אחרי יום אחד למדתי, שהעובדה שהכרתי אותו בגימנסיה איננה מזכה אותי בשום יתרונות: אסור לי לבקרו בדירת המנהל ואף לא לומר לו שלום.

לא היו לי קשיי הסתגלות. עד מהרה הכרתי כמה מבני הכיתה: גדעון (גֶדְעָ) שוחט מכפר גלעדי, אברהם יפה מיבנאל, בחור מסג'רה ששם משפחתו ברובוצ'בסקי, ובחור מעתלית בשם גרופר. כולם הגיעו מיישובים חקלאיים שבקושי הוציאו את לחמם מהארמה, ממשפחות של איכרים.

האוכל היה בצמצום, אבל הייתי רגיל לחיים לא קלים, כך שזה לא הפריע לי. בכלל, הסתפקנו במועט. למשל, בשבת בבוקר אכלנו שעועית שנאפתה כל הלילה בתנור, ואם הצלחתי לקבל תוספת, הייתי מאושר. היה זה בשבילי מאכל מלכים, שעלה על מזון כל המסעדות בעולם.

תנאי החיים והעבודה היו סגפניים, אבל לא הייתי מפונק. מכנסיים ארוכים לא לבשתי מעולם, מעיל לא היה לי, נעליים נעלתי רק בשבת. רכישת זוג נעליים היתה מאורע של ממש, שווה ערך למשכורת חודשית של מורה. הכנו לעצמנו סנדלים מגומי של צמיג, והשתמשנו בצמיג בשביל הסוליה ובפנימית בשביל הרצועות.

כתלמידי שנה א' לא העזנו לפצות את פינו. תלמידי ה"מחזור", הכיתה השלישית, היו אלילי בית הספר ואיש לא העז לפנות אליהם אלא אם פנו אליו לפני כן.

קמנו בכל יום לפנות בוקר. היה קר, אך לא נורא. בשעה שש התפללנו תפילת שחרית, חובה. אחרי ארוחת הבוקר למדנו ארבע שעות ואחר הצהריים עבדנו ארבע שעות במקומות שונים במשק. מקצועות הלימוד היו שונים: לא למדנו מתמטיקה, והרגש הושם על בוטניקה, זואולוגיה וכימיה, בגישה מעשית. מקצוע הכימיה היה אמנם קשה, אבל המורה לכימיה, מאיר ויניק,

היה אישיות יוצאת מן הכלל ואם רציתי או לא, חשתי דרך ארץ כלפיו כשהוא נכנס לכיתה והאזנתי. רוב התלמידים בכיתה לא היו תלמידים חרוצים בבתי הספר שמהם באו, וציוני היו גבוהים למן השליש הראשון.

והיתה כמובן העבודה בשדה, שלא היוותה עבורי בעיה, מפני שברחובות כבר השחלתי טבק, קטפתי שקדים ובצרתי ענבים. היינו די עייפים: קמנו בכוקר השכם, למדנו חצי יום, עבדנו חצי יום — והערב לא היה ארוך. רצינו ללכת לישון, וכיבוי החשמל בשעה מוקדמת לא גרם לאיש ועזועים נפשיים. להפך, אכלנו ארוחת ערב, קצת שוחחנו והלכנו לישון. החרוצים יותר ישבו והכינו את שיעוריהם, האחרים נרדמו מיד.

בבית הספר לא נרקם הווי מיוחד; לפחות לא בשנה הראשונה. היינו בנים בלבד, בנות לא הורשו ללמוד במקווה ולא היה קשר עם בתי ספר אחרים. מקווה היה מוסד סגור בתוך עצמו, ולא נהוג היה לבקר בו. הותרו ביקורים בבית בשבת, אך לא היה לי מה לעשות בתל-אביב ולכן לא היה לי עניין מיוחד ללכת. רק כשרציתי לראות את אמא באתי הביתה.

השנה הראשונה במקווה ישראל לא זכורה לי במיוחד, פרט לכך שכבר אז חיפשתי עבודות מיוחדות. במרחק שני קילומטרים ממקווה היה בית חרושת לספירט. שיירי הצימוקים, קליפות הענבים, נקראו "ברגה". גילו אז שהפרות ברפת אוהבות את הקליפות האלה, שריחן, אגב, היה נורא. אפשר היה לקבל את החביות עם ה"ברגה" רק בלילה, ומישהו היה צריך לנסוע בעגלה עם זוג שוורים רתומים, להעמיס את ה"ברגה", להביא אותה למקווה, ולשפוך אותה לחביות אחרות כדי לחלק לפרות. זה היה נמשך עד שעה מאוחרת בלילה, ואיש לא רצה לעשות את העבודה הזו. אני רציתי בה, ולכן נשלחתי באופן קבוע להביא את ה"ברגה".

כך גם העבודה הלילית בלול. אם לפרגית היתה חסרה נוצה אחת, נתגלה הבשר הארום שלה, והפרגיות האחרות היו מתחילות לנקר אותה עד זוב דם. מישהו היה צריך לשבת כל הלילה ולשמור שהפרגיות לא תנקרנה זו את זו. התנדבתי גם לעבודה זו. התנדבתי גם להאכיל את הפרדות והסוסים מאוחר בלילה. אם היה צורך לפרוק שקי חיטה שמשקלם 120 קילו מעגלה — אני הלכתי. בעבורי, להעמיס שק במשקל 120 קילוגרם על הגב, להוביל אותו, להניח אותו ולסדר ערימת שקים בצורת קיר של לבנים, היה תענוג של ממש. כך גם חיתוך זמורות ענבים כדי ליצור זנים חדשים. הסכיך היתה חדה

והאצבעות נחתכו כל הזמן. גם עבודה זו לא היתה חביבה על התלמידים, ואני כמוכן התנדבתי וגמניתי עם ה"מרכיבים" הטובים. מה זו הרכבה? לוקחים "עין", מרכיבים אותה על זמורה מתחת לקליפה וקושרים היטב. עד מהרה הייתי לאחד המרכיבים הטובים ביותר במקווה, ובאותם ימים היה זה מקצוע מבוקש.

זמן רב ביליתי בנפחייה של מזרחי, שהיה "מנגן" בפטיש שלו כמו בכינור. בנפחייה ייצרו חישוקים לגלגלים: מחממים ברזל עד שהוא מתלבן ומביאים אותו לסדן. מזרחי מכה בפטישו הקטן, מנגן ממש. ואחר כך, אחרי שהוא "ניגן" על הסדן עם הפטיש, הוא נגע במקום שהפטישים הכבדים צריכים לפגוע בו. נהגתי להביט כיצר ה"מחזורניקים", תלמידי השנה השלישית, עומדים בקבוצות של שניים-שלושה ומכים בחוזקה בפטישים כבדים על הברזל החם.

כעבור זמן לא רב הייתי לאחד מהם. ליתר דיוק, הייתי האיש בה"א הידיעה של מזרחי. מזרחי ביקש אותי מפני שהצלחתי להכות בפטיש הכבד טוב יותר מן האחרים. הוא היה "מנגן" לי, ואני הייתי מכה בפטיש, והוא ואני לברנו היינו מעגלים את הברזל.

באותה תקופה גדלתי בגופי, אבל עדיין הייתי תלמיד השנה הראשונה וסבלתי כמו יתר חברי מיחסם האכזרי של ה"מחזורניקים". אביא דוגמה אחת: עברתי בחורשה והלך שם בחור מה"מחזור", בצלאל הלוי שמו. כנראה שלא זזתי הצידה או אולי לא בירכתי אותו לשלום, והוא סטר לי. חוץ מאבי, איש לא סטר לי. הסטירה הזו צילצלה באוזני שנים. נשבעתי אז שדבר כזה לא יחזור, מפני שאני אהרוג את המכה מיד.

בשנה השנייה לא סבלנו מבני ה"מחזור" כמו בשנה הראשונה. שמי הלך לפני. לעבודה נשלח פועל עם תלמיד, והפועלים הטובים תמיד ביקשו אותי. גם ה"מחזורניקים" ראו בי אדם הרוצה ללמוד. רובם היו בחורים טובים, וכשראו שאני מוכן לעבוד ולהתאמץ — ידעו להעריך זאת. וכך, למשל, כשפרה עמדה להמליט וצריך היה לשבת ולחכות, בשעה שהאחרים הלכו לישון, ישבתי עם ה"מחזורניק" וחיכיתי להמלטה. בפעם הראשונה הוא התיר לי לראות. בפעם השנייה התיר לי להבקיע את השלפוחית. בפעם השלישית הוא התיר לי לסחוב את העגל. בפעם הרביעית הייתי כבר מיילד. נתנו לי גם לחלוב, דבר שלא היה מקובל לגבי תלמידי כיתות א' וב'. רציתי להיות בעל

מקצוע, וחיפשתי עבודות שדרשו מומחיות יותר מאשר העברת זמן. אותי לא שלחו לנכש עשבים. זו היתה עבודה לבטלנים, לא בשבילי.

עם בוא הקיץ מצאו חלק מהתלמידים מקומות שינה מחוץ לחדרים, משום שבתוך הבניינים היה החום קשה. היו שבנו סוכה ואחרים ישנו בכרם. ההנהלה לא הרשתה זאת, אבל עצמה את עיניה. זה גרם, בין השאר, להתקבצות שונה של התלמידים, לא לפי חדרים. כך מצאתי את הקבוצה שלי.

במחלקה שלנו התגבשה קבוצה של אלה שידעו שברצונם להיות חקלאים, לא איכרים, כלומר "בורדזואים", בורגנים — ולא ללכת לפתח תקווה או לזכרון יעקב. דיברנו על קיבוץ, קבוצה, מושב. לאחר יום העבודה אכלתי ומיד הלכתי אל הקבוצה שלנו, שעסקה בוויכוחים אידאולוגיים: זה הביא לדוגמה את כפר גלעדי, זה הגן על יבנאל, שלישי דיבר על סג'רה, רביעי על כפר יחזקאל. הופיעו מדריכים ראשונים מבין הפועלים, נציגים מכל התנועות. הנהלת בית הספר לא ראתה בעין טובה את השפעת הפועלים על התלמידים, אבל לא יכלה למנוע זאת. התעניינתי בשני דברים: במקצועי העתידי — פרדס, רפת, פלחה — ובצורת החיים שארצה לבחור. על הפרק עמדו הקיבוץ, הקבוצה והמושב.

התחלתי ללמוד מקצוע. ב"מחזור" מותר היה לבחור מקצוע ראשי ומקצוע משני. הרוב העירוני נטה לפרדס שהיה אז ה"זהב" של פלשתינה. אני בחרתי ברפת ובפלחה, סימן לאידאליזם מובהק: אלו היו העבודות הקשות ביותר והפחות משתלמות. מנהל עבודה בפרדס קיבל שבע לירות לחודש; פלח לא קיבל יותר מלירה לחודש עם אוכל. רפתן חי את מקצועו 24 שעות ביממה; עוד לא היו מכונות חליבה והרפתן חי ברפת כל היום וכל הלילה. אמנם דיברו כבר על התמחות, מפני שהתחילו להביא את הפרות ההולנדיות. כמה בחורים ממחוזרים קודמים שנסעו להולנד והשתלמו שם ברפתות חזרו למקווה כמומחים, וסיפרו סיפורים מופלאים על מכונות חליבה ועל כך שבהולנד רוחצים את הפרות.

בחרתי בשני המקצועות הקשים ביותר, פלחה ורפת, אבל עברתי גם אצל קפולר, שטיפח זנים חדשים בגן הירק. קפולר היה אגרונום שהביא זרעים חדשים לארץ. עברתי קשה בשני המקצועות העיקריים שלי ולא הזנחתי גם את השאר: אצל קפולר בגן הירק, בכרם אצל הוכברג, ובפרדס אצל ידידיה — אחר האנשים הקשים שהכרתי. הוא בא מפולין דרך קליפורניה,

למד פרדסנות והשקיף על העולם מלמעלה. ידעתי פלחה היטב. ידעתי מתי יירד גשם, מתי יהיה חמסין, ידעתי מראש מה יהיה מזג האוויר למחרת, והייתי מומחה גדול בקציר בחרמש.

בחופשת הקיץ של השנה השנייה נסעתי לבנימינה, לקרובת משפחה שלי ממסחה שהתחתנה עם בולגרי בשם בן-עזרא, ענק בגובה מטר ותשעים, וחקלאי יוצא מהכלל, שסיים את לימודיו במקווה כמה שנים קודם לכן. את פני קיבל במשפט לא נעים: עוד פה להאכיל, שלא יביא שום דבר.

בערב הגעתי הוא רתם את הפרדות לעגלה ונסענו לאורך נחל התנינים בדרך לזכרון, כדי לקצור תלתן. לא אמרתי דבר. הוא השחזו את החרמש ועמד וקצר באופן מושלם, כמו נגינה בכינור. לאחר מכן אמר לי: אתה רוצה לנסות? לא התנסיתי עוד בקציר תלתן, אבל לקצור בחרמש ידעתי. לקחתי את החרמש והתחלתי לקצור. עיניו יצאו מחוריהן: אתה בכיתה ב'? מאז נקשרו בינינו יחסים נפלאים. היו לו פרות והוא לא איפשר לאיש לחלוב אותן — אני חלבתי את הפרות. אפילו לאשתו, שגדלה במסחה, לא נתן. כמו כן נתן לי את הפרדות והובלתי קמח לפרדס חנה בבון ובחול.

בשתי מילים: הייתי חקלאי. מנער רכרוכי התפתחתי לחקלאי חסון. ידעתי לעבוד, אהבתי את העבודה ועשיתי אותה באופן מקצועי. וזה בעצם הדבר היחיד עד היום שידעתי אותו על בודיו, טוב מאחרים.

הייתי בחור פשוט, חייתי חיים ספרטניים. יש פגמים רבים בחיים כאלה, אבל אחד הדברים הטובים שבחיים ספרטניים הוא שאתה מקבל אותם כמו שהם, מבלי להרהר ומבלי לשאול שאלות. אף פעם לא שאלתי למה — לא כילד, לא כמבוגר. כשהשאירו אותי בבית לבד עם אחי התינוק, יפרת, והוא בכה עד לב השמים, לא התלוננתי ולא התרגזתי. זכרתי מה עושה אמי כשהוא בוכה, והשקטתי אותו. חייו היו בלי "למה", אלא עם "ככה": "ככה זה". לכן אין לחפש בי תסביכים, מפני שלא היו לי תסביכים, ובמקווה בוודאי שלא היו לי. לא ניסיתי להיות טוב מאחרים, לא באתי לדוד בן-עזרא לומר לו: תן לי להראות לך שאני יודע לקצור תלתן. הוא קצר ואחר כך אמר לי: אתה רוצה לנסות? לקחתי את החרמש והראיתי לו שאני יודע לקצור.

בכיתה ג' נהגנו להתמודד ב"הורדת ידיים". מעולם לא התגאיתי בידי החזקה, אבל האחרונים שנשארו בתחרויות האלו היינו גדע שוחט ואני. לגדע שוחט היתה יד ברזל. אני, שהייתי נמוך אך מוצק, לא ויתרתי. הוא לא

הוריד אותי ואני לא הורדתי אותו. והוא היה הבחור החזק ביותר במחלקה. לא התגאיתי גם בכך שאני יכול להרים שקים של 100 ו-120 קילוגרם. לא היתה בי אף פעם ההתרברבות הזאת, Show off, מפני שלימדו אותי בבית שלא "לדחוף" את עצמי, להקשיב למה שמדברים, וכך ללמוד. לכן, מעולם לא נדחפתי להראות את כוחי או את יכולתי. עד היום אני נוהג כך: תחילה אני עושה ואחר כך מגלים אותי.

לפעמים קרו הדברים מעצמם, בלי שהתכוונתי. עברתי באורווה. היה שם סייח בשם אחשוורוש, שאף פעם לא שמו עליו אוכף. טננבאום, מנהל האורווה, היה מנהל אורווה אצל הצאר ברוסיה (כך חשבנו בגלל גילו וניסיונו), ואני עזרתי לו. ערב אחד נכנסתי לאורווה והוא אמר לי: אתה יודע, נאמן, הגיע הזמן לשים אוכף על אחשוורוש. אנחנו לא היינו "קאובויים" ולא ראינו מערבונים וכשטננבאום אמר לשים אוכף – שמתי. והוא אמר לי: נאמן, עלה. הייתי מופתע. לא ידעתי שיש לו יחס מיוחד אלי. לתת לי להיות הראשון לרכוב על אחשוורוש – זה היה כאילו הצמיד לי שש מדליות לחזה. עליתי על הסייח, שרץ אתי וקפץ עד שיצאה נשמתי. דהרנו לשדות וחזרה – ואני נשארתי על האוכף ולא נפלתי. כשחזרתי, סקר אותי טננבאום ונענע קלות בראשו, כאילו אמר: בסדר, בסדר, אתה תדע לרכוב על סוס.

במבט לאחור אני סבור שאף שלא ראיתי באותה תקופה את הישגי, היו אלה ימים מלאי הצלחות. כול מה שעשיתי אהבתי לעשות וכול מה שאהבתי לעשות עשיתי טוב, ולא חשוב מי היה המורה.

נתן פיאט מקליפורניה, שלא ידע עברית, האמריקני הראשון שבא ללמד גידול עופות (ומאוחר יותר היה מנהל "כדורי"), ניסה לשכנע אותי לעבוד בלול ולא ברפת ובפלחה. הוא לא הסכים לוותר עלי, וחשב שהתמקדותי ברפת ובפלחה היא בגדר אסון. הוא היה המורה הראשון שהזמין אותי לביתו, דבר שלא נשמע כדוגמתו, וניסה לשכנע אותי לנסוע לקליפורניה ללמוד את נושא הלול, כדי שאחר כך אבנה את ענף הלול בארץ.

יחסי עם המורים היו מצוינים, וכך גם עם הפועלים, שלא אהבו את התלמידים בדרך כלל. בסך הכול הייתי מרוצה מאוד מלימודי ומעבודתי במקווה ישראל.

בשנת הלימודים השנייה יצא אבי לארצות הברית, שם עבד כמזכיר הסתדרות המורים העברית בניו יורק. נהגתי או לבוא הביתה בשבתות לעתים

תכופות יותר מפני שאמא היתה לבדה עם שני ילדים — יגאל ויפרח. שמת לי לב שהיא שמחה לבואי. הייתי שונה מאבי. הייתי גבר, אבל שלטתי גם בעבודות הבית והמטבח. היא לא היתה צריכה להגיד לי לשטוף כלים. הייתי אומר: אמא, לכי לנוח, אני אבשל. הייתי מבשל לה ארוחה טובה והיא חשה ברקיע השביעי.

היא אהבה לטייל אתי. בשבת אחרי הצהריים הייתי אומר לה: אמא, בואי נלך לשפת הים.

באותה תקופה התחלתי להתעניין בכדורגל. בתל-אביב היו שתי קבוצות — "מכבי" ו"אלנבי", שאחר כך הסבה את שמה ל"הפועל". לא היה לי כסף להיכנס למשחק, וכמו אחרים הייתי חופר מתחת לגדר ונכנס למגרש. מאוחר יותר, כשחזרנו למקווה, ישבנו כל הלילה והתווכחנו על המשחק. התל-אביבים עם "מכבי" שלהם ואנחנו, תומכי תנועת העבודה והפועלים, עם "הפועל". לא פעם הידרדר הוויכוח למכות ולמלחמת אגרופים, ממש מלחמת מעמדות. אפשר לומר שזה היה הדבר המרכזי בחיינו. לא היה לנו כסף, לא שיחקנו קלפים; הכדורגל — "מכבי" ו"הפועל" והריבים הגדולים בגללם — היה כל עולמנו.

בשנה השלישית במקווה התארגן גרעין למושב שכיום שמו בית שערים, מול טבעון. מתוך עשרת חברי הגרעין, ארבעה עדיין חיים שם. התלבטנו מאוד. קראנו חומר על הקיבוץ, הקבוצה והמושב, והתנסינו בעבודה מעשית בצורות ההתיישבות השונות. החלטתי: מושב, לא קיבוץ. דומני שנמשכתי למושב לא בגלל האידאל שבחיי צורת התיישבות זו, אלא בגלל העובדה שמי שהלכו למושב היו חברי, חוץ מגדע שוחט, שחזר לכפר גלעדי, ואברהם יפה, שנטה לשומר הצעיר. השאר הקימו את גרעין המושב הזה ואני הצטרפתי אליהם.

בבית הספר במקווה למדתי בראש ובראשונה לעבוד, ולחיות חיים משותפים, להתחלק, לא "לחטוף" הכול, מפני שגם אם יש לי היום — מחר אולי לא יהיה לי. היום אתחלק עם האחר ומחר, האחר שיש לו — ייתן לי. ובניגוד לבית, שבו גוף ערום נחשב משהו נורא, למדתי להיכנס למקלחת עם אחרים ולא להתבייש.

בין חוויותי ממקווה היתה גם פרשה של שני תלמידים ערבים ממשפחת ביידיס מטול-כרם. אחד מהם היה כעבור זמן ראש עיריית טול כרם. סמיר

ביידיש למד אתנו בכיתה ואחיו זונדי היה "פרקטיקן", מפני שהיה מבוגר מדי ללמוד. זה היה חידוש בימים ההם. גם בנו של שלום עליכם נכנס אז בתור "פרקטיקן". ה"פרקטיקנים" למדו עם התלמידים אבל לא קיבלו תעודות ולא עמדו בבחינות. כמו כן הם עבדו כמו הפועלים אך לא נחשבו לפועלים. סמיר למד אתנו רק שנה אחת. בגלל ידיעתי את השפה הערבית, אף שלא הייתי היחיד ששלט בה, היו יחסי אתו טובים כל אותה שנה. לא שנאתי את הערבים, אבל ידעתי שצריך שיהיה לי אותו כוח שיש להם, ומאוחר יותר אוכל לעמוד בהתנסויות קשות. למדתי עוד שצריך להיזהר מהם. זוודי ביידיש, שהיה הרבה יותר חביב ואדיב מסמיר ודיבר עברית יפה, היה במקווה חבר של כולנו. אחרי מאורעות 1929 הראו לנו במחלקת ה"הגנה" שבה התאמנו את תמונתו, שצולמה בסתר, בעת שמסר מידע לשוטר בריטי. הנחש שגידלנו הכיש אותנו. כבר אז ידעתי שאם אני אוכל לחם ומלח עם ערבי אין פירושו של דבר שכרתנו ברית. איננו דומים.

הצטרפתי ל"הגנה" בתחילת שנה ב', בסוף 1928 או בתחילת 1929. יום אחד ניגש אלי מישוהו ואמר לי: הערב מוסה רוצה לדבר איתך. מוסה היה פועל, משה ברנר, אך כולם קראו לו מוסה. לא שאלתי במה מדובר, ידעתי במה הוא עוסק. נפגשנו בחוץ, הסתובבנו בחצר ובחורשה, והוא דיבר, ופתאום אמר לי: התבוננו כך וברדקנו אותך. מקימים עכשיו כיתה חדשה ב"ארגון". אתה רוצה להצטרף? איוו שאלה? כעבור יומיים, בלילה, הוכנסתי לחדר קטן. על השולחן דלקו שני נרות, לידם היו תנ"ך ואקדח, והושבעתי לארגון. המשביעים היו שניים: בחור צעיר, יצחק בן-אהרן, ומוסה. בזמן ההשבעה קפא הדם בעורקי.

פעמיים בשבוע הסתלקתי בחשאי לאימוני לילה. הלכתי לישון, וכשהיה ברור שהאחרים נרדמו התלבשתי בשקט, לקחתי את הסנדלים בידי, יצאתי בחשאי מהחדר, אמרתי את הסיסמה, נכנסתי ליקב, עמוק עמוק באדמה, ולמדתי "טול שק!"

הפעילות היתה סודית. לא ידענו שהמורה שטיקלברג הוא חבר ה"הגנה", המורה היחיד שהיה מפקד. גם לא ידענו שדווידקה ליבוביץ', שיצר ב-1948 את מרגמת הדווידקה, הוא סגן המפקד. ידענו מעט; ידעתי רק שמוסה הוא מודריך ושצוף מלמד כיצד להשתמש באקדח פּרַבּלוּם.

לא היו לנו רובים. שנה שלמה לא ראינו רובה אמיתי, רק אקדח פרבלום.

את ה"פרבל", כפי שקראנו לו, פירקנו והרכבנו, פירקנו ושוב הרכבנו, באור ובעיניים עצומות.

מאחר שכל האימונים התקיימו במרתפי היקב, לא ניתן היה לערוך הרבה תרגילי סדר, ולכן עסקנו בתיאוריה — מה לעשות במקרה של התקפה. הרביצו בנו הרבה אידאלים ופירקנו שוב ושוב את הפרבל, אך לא ירינו בו. הגיעו מסכירים מתל-אביב, נפגשנו תחת השקמה בלילה, לרוב במוצאי שבת, היום היחיד שבו לא נדרשנו ללכת לישון בשעה קבועה.

נהוג היה לקרוא לתלמידי המחלקה בשמות המשפחה. יום אחד שמעתי את (אברהם) יפה קורא לעברי: נאמן, לך אל מוסה. מיהרתי אל מוסה, ובפעם הראשונה ראיתי היכן מוחבאים הרובים; היו במחבוא שישה רובים. מוסה אמר לי: קח את ששת הרובים, היכנס לפרדס וחכה עד שיבוא מישהו לקחת אותך. אל תזוז עד שיאמר את הסיסמה, וגם אחרי שיאמר, הישאר במקומך. רק אם יהיו אלה שני אנשים מסוימים (הוא אמר לי במי מדובר) תן להם את הרובים. בכל מקרה אחר אל תזוז ממקומך.

ירד גשם. לקחתי את הרובים ורצתי לפרדס. השעות חלפו ואני רבצתי בבוקר. 11, 12, 1 לפנות בוקר. נשמעה סיסמה. האנגלים באו לברוק במקווה, ולא מצאו דבר. מאוחר יותר התברר לנו מי הלשין — זה היה זוודי בידס. זוודי לא הופיע יותר במקווה, וגם אחיו עזב, למרות שלא היה מעורב בהלשנה. זוודי רצה כסף ואביו העשיר לא נתן לו, ולכן כנראה הלשין. ככל שחלף הזמן התרכך המנהל קראוזה. הגיעו הדברים לידי כך שעמיצור בנו הזמין אותי לביתם. האב, קראוזה, לא היה בבית, רק אמו. ביליתי שעה בביתם. חודשיים לאחר מכן התאבד עמיצור.

מאוחר יותר, כשהיינו "מחזורניקים", עשינו לקראוזה מעשה קונדס. קראוזה נהג להעיר אותנו ללכת לבית הכנסת, מפני שלעיתים קרובות התחמקנו מתפילת הבוקר. בוקר אחד חיברנו חוט חשמל לידית הדלת. המדרגות באותו יום היו רטובות מהגשם, המנהל התחשמל, לא יכול היה לעזוב את הידית וצעק צעקות איומות עד שמישהו ירד וניתק את החוט. מאז לא בא עוד להעיר אותנו ובהדרגה בוטלה חובת התפילה בבית הכנסת. היינו קונדסים גדולים, למשל סחבנו תרנגולות מהלול. ערב אחד חזרתי עם גדע שוחט מתחרות כדורגל בתל-אביב וגדע אמר לי: נאמן, אני רעב — גדע היה רעב תמיד. הלכנו ללול ו"סחבנו" תרנגולת, לא בפעם הראשונה.

מלקנו את ראשה, וגרע תחב אותה אל מתחת לחולצה. ניגשנו לחדר להזמין עוד שניים-שלושה חברים לארוחה.

היינו רעבים כל הזמן, והתחלנו לדרוש אוכל טוב יותר. למשל, לא נתנו לנו לאכול תפוזים כטענה שצריך לשווקם. אנחנו אמרנו שהשיווק חשוב מאוד, אבל "לא תחסום שור בדישו". את התפוזים שלא שולחים, ה"פְּרָרָה", אפשר לתת לנו בחדר האוכל. אבל גם את ה"בררה" מכרו. זמן רב לא קיבלנו תפוזים. ערב אחד נכנסנו לפרדס — בחור מבית אלפא, בחור נוסף ואני — ומילאנו ארבעה שקים בתפוחי זהב. הבאנו אותם לחדרי המחזור ושפכנו את התפוזים על הרצפה, שכוסתה לגמרי. עשינו זאת כעונש להנהלת בית הספר: אם לא תיתנו לנו — אנחנו נגנוב.

בקין דרכנו ענבים. לאחר הבציר היו מכניסים אותם למכלים גדולים, ודורכים את היין ברגליים יחפות. תוך כדי הדריכה שמענו מפי פְּרִיִּינְטָה הזקן, שהיה אז כבן שמונים או שמונים וחמש, שבמרתפים יש יין מימי קרל נטר. החלטנו לטעום מהיין הזה. תכננו מבצע "צבאי": התקנו מפתחות מזויפים במסגריה, הצבנו שומר בכל כמה מטרים, היו לנו סיסמאות, ירדנו כחמישים מטר אל מתחת לאדמה עם נרות, ובחרנו את בקבוקי היין העתיק ביותר. הוצאנו את הבקבוקים, עלינו לגג האורווה ושתינו. אחרי שתייה הגונה התחלנו לשיר, ושמעו אותנו אפילו בעבר הירדן. בקיצור, השתכרנו כהוגן והוחלט לברר מי גנב את היין. לא היה קשה לגלות זאת, אבל בקבוצתנו היו התלמידים הטובים ומחלו לנו על החטא.

נהגנו גם לסחוב ביצים מהלול, חמישים-שישים בכל פעם, ולקחנו אותן לבית החרושת לספירט. היינו נותנים שלושים ביצים לאשתו של שומר בית החרושת כדי שתכין לנו חביתה, וארבעה-חמישה חבֵרָה אכלו בתיאבון חביתה משלושים ביצים.

במסגרת תעלולינו גילינו שקיר המקלחת שלנו היה גם הקיר החיצוני של המטבח. שברנו את קיר העץ הזה והגענו למאכלים הטובים, למשל לקציצות, שהרכבן היה 95 אחוז לחם וחמישה אחוזים בשר, שאותן הכינו לקראת שבת. בשבת בצהריים הוגשה לנו ארוחת מלכים עם קציצות. באחד מימי שישי חיסלנו את כל הקציצות, לפחות שלוש מאות. זה גרם, כמובן, מהומה גדולה.

פעם אחרת החלטנו שיש להעלות את רמת האוכל וביקשנו במקום לקבל

בוקר אחד מרגרינה ובוקר אחד ריבה — לקבל בכל בוקר גם מרגרינה וגם ריבה. היינו לוקחים את המרגרינה, אוכלים חצי ומחביאים את מה שנשאר תחת שולחן האבנים שהיו בו מקומות מסתור. כשקיבלנו למחרת את הריבה, ערבבנו אותה עם חצי המרגרינה. היה זה מאכל מלכים.

השעועית. אכלנו שעועית מדי יום, מרק איום שבו קצת שעועית והרבה מים, אבל בשבת קיבלנו שעועית אפויה. מנהלת המטבח, דבורה, היתה כאם ל-300 איש. היא הגישה לנו את האוכל האיום הזה ובכתה, זה מה שיכולה היתה להכין.

לקבוצתנו — גרינברג, דוידסון, גדע שוחט, אברהם יפה ואני — קראו "הצפלינים" מפני שגרנו על גג האורווה. החלטנו לארגן שביתה, וגררנו בעקבותינו את כל המחלקה. עזבנו את מקווה והלכנו לחולות, לאזור העיר חולון של היום, ישבנו שם כל היום, רעבנו ככלבים ולא היתה לנו טיפת מים. בלילה חזרנו, אחרי שכל היום חיפשו אותנו, ולא אמרנו דבר על מקום שהותנו. אחרי ארוחת הערב צמנו עוד יום, והשארנו על כל הרלתות מניפסט שהסביר מדוע אנחנו עוזבים, מדוע לא נעבוד, מדוע לא נאכל, ומה אנחנו מבקשים. התוצאה היתה הטבה ניכרת באוכל. החלטנו שצריך לחגוג את הצלחתנו בנשף, שיעלה הצגה על החיים בבית הספר. כתבנו שירים, "סקצ'ים" וסיפורים על המחנך ועל קראוזה. ביקשנו להעלות את ההצגה באולם שבו הקרינו את סרטי הראינוע, אך לא התירו לנו, והעלינו את ההצגה בבית ספר "שולמית" בתל-אביב, בנוכחות הורים וכל המחזור. חזרנו לבית הספר שמחים, ואז החלה מהומה. המחנך, הללס, תבע לדעת מי ארגן את הנשף. ענינו לו: אין מארגנים אצלנו ב"מחזור"; ה"מחזור" הוא אחד. הללס: המנהל דורש ממני פרטים מלאים. מה אענה לו? אמור לו שזה ה"מחזור" כולו. אם הוא רוצה, שיעניש את כולנו.

חמתו של קראוזה בערה. תחילה בגלל השביתה ולאחר מכן בגלל הנשף. סיפרו לו על הלעג ועל ה"סקצ'ים", דברים שלא היו מקובלים בזמן ההוא. אפשר לצחוק על "שני קונילמל", אבל לעשות "סקצ'ים" על מורה, על מחנך, על מנהל בית הספר? כזאת לא נשמע. התוצאה — זרקו את כולנו מבית הספר, את כל 60 תלמידי ה"מחזור".

היו מי שיכלו לחזור למשק ההורים. גדע יכול היה ללכת לאביו בתל-אביב, עורך-דין ישראל שוחט, או לכפר גלעדי. אבל היו שלא היה להם לאן

ללכת. אני, למשל.

פנינו לנטע הרפז, מנהל המרכז החקלאי של ההסתדרות, והסברנו לו שלא יתנו לנו לגמור את ה"מחזור". ביקשנו להיכנס לעבודה בחקלאות בלי תעודות, שהרי אנחנו עומדים לפני הסוף, ואנחנו כבר חקלאים. היו לנו כמה מליצי יושר, כמו ראש עיריית תל-אביב, מאיר דיזנגוף, ברשד מבנק אנגלו-פלשטינה, שבנו למד במחלקתנו, ועוד אישים.

בסופו של דבר הסכימה ההנהלה שנחזור, ולאחר שבועיים חזרנו למקווה. והנה, בליל שבת לפני הקידוש הודיעו ששמואל נאמן, שמעון פינס ורוד לינדרמן מגורשים באופן סופי. משלושת המגורשים לינדרמן כלל לא היה ב"עסק". שמעון פינס לא השתתף בארגון אבל היה לו פה גדול. הוא היה שמאלן ובעל אופי מהפכני וזו הסיבה שנטפלו אליו. אני הייתי בהחלט בין הפעילים.

התכנסנו בחדרי המחזור במטרה לברר מי הלשין. פרצה שערוריה. היה לי ברור שהמידע עלי כמארגן השביתה והנשף הגיע לקראוזה מהמחנך שלנו, הללס. ה"מחזור" כולו קיבל החלטה לעזוב מיד. היו שניסו לומר שזה לא כדאי, נותרו רק עוד כמה חודשים, ולא נקבל את התעודות, וברשד אמר, איך אחזור אל אבי? הוזמנו לביתו של ברשד מהבנק, והוא ודיזנגוף ניסו לשכנע אותנו שנוותר, שעדיף שיסבלו שניים-שלושה ולא שישים תלמידים. הלכנו לקידוש, אכלנו את ארוחת הערב וכשנכנס המנהל להגיד "שבת שלום", דפקו כל שלוש המחלקות בצלחות הפח על שולחנות השיש עד שהוא עזב. לראשונה לא השתתפו המנהל קראוזה והמחנך בקידוש של ליל שבת, והמורה שפירא עשה את הקידוש. למחרת, בשבת, עזבנו.

הגעתי הביתה, לתל-אביב. אבא היה באמריקה ואמא בכתה, מיואשת מפני שגורשתי מבית הספר. בפלשטינה של אז, לגרש ילד מבית הספר היה דבר נורא. היא שאלה אותי מה קרה וסיפרתי לה. בעיניה זה היה אסון: בנו של המורה נאמן גורש מבית הספר. מה יגיד העולם? מה יהיה אתך? קוננה. פניתי שוב לנטע הרפז והוא שלח אותי לעקרון, לעבוד אצל האיכר הלזר. חברת פיק"א שילמה בעבור כל פועל יהודי שלקח איכר למושבות שלה לירה וחצי לחודש. קיבלתי ממנו לירה לחודש, מקום לישון ואוכל. להלזר היו ארבעה פועלים ערבים, וכן בן ובת. ישנתי אצלו במסדרון, על ספה. בשלוש בבוקר קמתי לחלוב את הפרות, והוצאתי אותן למרעה;

רתמתי את הפרדות, חזרתי לבית וקיבלתי ארוחת בוקר: עגבניה, חתיכת לחם ושמן זית. לאחר מכן נסעתי לרחובות וחרשתי כפרדס כל היום. בעבור זה — פועל עם זוג פרדות ומחרשה — קיבל הלזנר חצי לירה ליום. בצהריים אכלתי אצלו לחם עם זיתים. בערב חזרתי לעקרון, נסיעה די ארוכה עם זוג פרדות. הפרות חזרו מהמרעה, חלבתי, חבצתי את החלב, העברתי את הגבינה של שלשום לחנות, חזרתי, בדקתי שוב את הפרדות ואת הרפת, ואם הכול היה תקין נכנסתי לבית, ואכלתי עוד עגבניה עם שמן זית ולחם. אבא הלזנר, אמא הלזנר והבן הלזנר התיישבו מולי בזמן שאכלתי וסיפרו לי ערב ערב את אותו סיפור, בידיש.

ידיש לא ידעתי, מפני שכביטנו נאסר על דיבור בשפה זרה. אמנם הם תיבלו את סיפורם בכמה מילים בעברית, אך לא הבנתי דבר ממה שסיפרו לי. אחרי כן הלכתי למרתף, לשיעור של ה"הגנה", ושוב חזר האימון עם הפרבל: לפרק אותו, להרכיב אותו, ודום, ו"מינה פנה".

כעבור יומיים פיטרה משפחת הלזנר את הערבי הראשון, ותוך שבוע פוטר ארבעת הערבים ונשארתי הפועל היחיד במשק. אב המשפחה, הלזנר, לא עבד. הוא היה כבר יהודי זקן וחולה, לבן קנו זוג אופניים, מראה חריג אז בארץ. הוא הסתובב על אופניו כל היום, ואני עבדתי, מנוצל: הלזנר קיבל לירה וחצי מפיק"א, ועבור כל יום שעבדתי בחריש ברחובות הוא קיבל חצי לירה. המון כסף. אני קיבלתי רק לירה לחודש.

בעונת הקציר קצרתי את החיטה, הובלתי אותה לגורן, הבאתי את הפרות שתדרוכנה על השיבולים, ערבכתי את הגבעולים עם הקנים כדי שהשיבולים תישברנה והגרגירים יישפכו. ב־12 בצהריים, בחום הגדול, לקחתי את הקילשון והפכתי את הגבעולים שנדרכו על-ידי הפרות. זו עבודה שרק ערבים ידעו לעשותה, ואם לא הפכתי היטב את השיבולים נשארו גרעינים בשיבולת ונגרם פחת ליבול.

כעבור חודש דיברו עלי כל אנשי עקרון. איש-ההורוביץ, שלמד שנה לפני במקווה, אמר לי: נאמן, זה אבסורד. עבודה עברית — בסדר. אתה הפועל העברי היחיד פה. הלזנר פיטר ארבעה ערבים. אבל אתה מגזים. אתה מקריב את עצמך לשווא.

לא הבנתי את כוונתו. הרגשתי מצוין — זה היה תענוג. עשיתי את העבודה ברצון, שהרי יכולתי לחזור לתל-אביב ולא עזבתי. הייתי מרוצה מחיי בעקרון.

אך אז התחיל סיפור חדש.

בתו של הלזנר, מיכל, חזרה מתל-אביב, והוא החל לומר לי שיש לו משק בגדרה, אין מי שיעבד אותו, ואם אתחתן עם מיכל אקבל את המשק ושתי פרות. והוא הוסיף: נקנה לך גם שתי פרדות ותהיה בעל משק. זה לא מצא חן בעיני. אמרתי לה: מיכל, מה יהיה? והיא השיבה שהיא קומוניסטית, וגערה בי שאני נותן ל"בורז'וא", אבא שלה, לנצל אותי.

ואז, יום אחד, הודיע לי איש-הורוביץ שמועצת המורים במקווה החליטה להחזיר אותי לבית הספר. חזרתי למקווה, ומצאתי ששמעון פינס נסע לדרום אפריקה ולינדרמן נסע לאמריקה. שמעון מת מאוחר יותר בדרום אפריקה, אינני יודע מאיזו סיבה, ולינדרמן ייצר נעליים לילדים בשיקגו.

הפרשה כולה, כולל העבודה בעקרון, נמשכה שישה-שבעה שבועות. כעבור זמן קצר התברר לי מדוע הוחזרתי. במועצת המורים טענו קפולר, ויניק ומורים אחרים שהצטרפו אליהם, שלא נשמע כדבר הזה שהתלמיד הטוב ביותר יסולק בגלל עניין אבסורדי. עם זאת לא רצו לתת לי תעודה. כל זה כאב לי, מפני שמאוחר יותר, כשקיבלתי לבסוף את התעודה, היא היתה כולה "מצוינים" בתוספת "מצויין" על "הנהגה", כפי שקראו אז להתנהגות. קיבלתי זאת כעבור עבודתי, ההתמסרות, המקצועות השונים וגם ה"הנהגה". לא הייתי המנהיג, אבל קבוצת הבחורים ב"צפלינים" היתה השאור שבעיסה. גדע היה בן כפר גלעדי, בנם של מניה וישראל שוחט. ידענו שאביו עזב את הקיבוץ וסיפרו עליו סיפורים רבים. אינני יכול לומר שגדע היה בעל רעיונות גדולים. הוא היה הילד הראשון של כפר גלעדי וזה בלבד הקנה לו מעמד מיוחד. הוא דיבר מעט, אבל בתקיפות רבה.

מאורעות תרפ"ט-1929 פרצו כשהיינו בסוף מחלקה ב'. אלה היו מאורעות קשים, נרצחו יהודים רבים, ויישובים היו בסכנה, במיוחד בגליל העליון. אנחנו, תלמידי כיתה ב', הודענו שאנו רוצים להתנדב, לצאת לגליל, להשתתף בשמירה, בהגנה על הנקודות. קראוזה לא הסכים. הוא אמר: אתם צעירים מדי, אני אחראי עליכם ולא אתן לכם ללכת.

ניסינו לשכנע את המחנך, הללס. השליחות הוטלה עלי, דובר העברית הטובה ביותר, ילד השעשועים של מורי העברית. אמרתי לו: אדוני המחנך, אם לא ייתן לנו ללכת כמחלקה נלך כיחידים (נהגנו לדבר עם המורים בגוף שלישי).

הללס דיבר עם קראוזה וקראוזה מצא שהרעיון טוב. הראשון — נאמן. מדוע? כי אביו באמריקה ואין מי שיתיר לו ללכת. במקרה כזה — אמר קראוזה — אני אביו. אמרתי להם: אבל אמי פה. בסדר, השיבו לי, תביא מכתב מאמא שהיא מסירה מעל בית הספר אחריות למה שיכול לקרות לך. כשהגעתי היא כבר ידעה. בכל בוקר נסע דיליו'אנס, עגלת נוסעים, לתל-אביב, להוביל את הדואר ולהביא מצרכים. העגלון נשלח להגיד לאמי שתגיד לילד, כשיבוא, לחזור לבית הספר. אמנם המצב בגליל קשה, אבל כך גם במקווה. ואנחנו ילדים ולא בגיל שיכול ללכת.

אמרתי לה: אמא, אני רוצה ללכת לגליל, לא אשב בתל-אביב או ליד תל-אביב. אני מבקש שתחתמי. זו היתה שעה קשה, היא היתה בת ראש-פינה, והיא חתמה. חזרתי לבית הספר והבאתי מכתב חתום על ידי אמי, המסיר את אחריות בית הספר מכל מה שיקרה לי.

קראוזה היה גא בן ובכל תלמידי המחלקה שהלכו בעקבותי. אמנם היה חניך צרפת ו"אליאנס", אך היתה לו גאוה יהודית. כלפי חוץ לא יכול היה להראות זאת, אבל היה ברור לגמרי שהוא מלא גאוה ש"צוציקים" בני 16 מתנדבים להגן על יישובי הצפון.

באמצעות מוסה יצרנו קשר עם ה"הגנה", וכל המחלקה נשלחה לדגניה. הגענו לדגניה בלילה ונכנסו לחדר גדול. שם חיכו לנו שניים: פנחס שניאורסון, שהחליף את טרומפלדור בתל-חי אחרי שנפצע, ועוד איש נמוך. קראתי על טרומפלדור אלף פעם וזכרתי את המשפט: "שניאורסון, אתה המפקד". והנה עומד איש נמוך ומדבר אל שניאורסון בתקיפות. זה עשה עלינו רושם אדיר. ושניאורסון פי שלושה יותר גבוה ממנו, והוא האיש שטרומפלדור אמר "אתה המפקד".

האיש הנמוך היה יעקב פת, מפקד הגליל מטעם ה"הגנה". הוא דיבר אתנו, ומאוחר יותר באותו לילה עלינו בעגלות ליבנאל, וילדים בני 16 לקחו רובים. כאן לא עסקנו באקדח פרבל, נתנו לנו רובים. היתה בעיה אחת: כשהיבנאלים ראו מי נשלח לשמור על המושבה, חשכו עיניהם.

שיכנו אותנו בבית הספר ויצאנו לשמור. עמדתי היתה ליד בית ברנדשטטר, בראש הגבעה, הבית האחרון של המושבה. מושבות הגליל היו בנויות מאבני בזלת שחורות ואת הבתים בשורה האחרונה חיבר קיר אבנים. שמרתי עם אחד היבנאלים הגרים, מהרוסים שהתגיירו. הוא ניגן בזמן השמירה

באוקרינה, כלי נשיפה עממי רוסי, ונשמתי פרוחה. יכול להיות שהערבים שניסו להתנפל על המושבה לא באו כי הם התיישבו לשמוע את המנגינות. כשהגענו לגליל התחתון פסקו ההתקפות, אף שהיו עוד יריות. לפיכך העבירו חלק מאתנו לגליל העליון וביקשו מתנדבים לכפר גלעדי. התנדבתי ראשון, כי רציתי להגיע אל גדע.

באנו לכפר גלעדי בעיצומו של הקציר. נתנו לנו שלושה זוגות פרדות ונסענו בוודאיות למרגלות החרמון להעמיס את האלומות, כל אחד מאתנו חמוש ברובה.

ביום עבדנו בקציר ובלילה יצאנו לשמירה. עבדתי ושמרתי כמעט 24 שעות ביממה. ישנתי בקושי שעתיים. כשנרגע המתח קרא לי המפקד, נחום שדמי, אליו, ונתן לי את המתנה הכי גדולה שאפשר היה לתת בימים ההם. הוא טפח על כתפי ואמר: נאמן, אני נוסע לראש פינה ואקח אותך אתי באוטו. חשתי גאווה רבה. בערב אכלתי בחדר האוכל של כפר גלעדי עם כל האנשים שקראתי עליהם, ואני בן 16, עובד כמותם ואתם.

שהינו ביבנאל חודש ובערך שישה שבועות בכפר גלעדי.

חזרתי הביתה. לא נסעתי היישר למקווה, כדי שאמי תראה שאני חי, שכבתי על הרצפה, מפני שהייתי כבר רגיל לצורת שינה כזו, וישנתי שלושה ימים ושלושה לילות. אמי סיפרה לי אחר כך שהיא ניסתה להעיר אותי ולא הצליחה, והיא הכניסה מרק לפי, כדי שבטני לא תהיה ריקה לגמרי.

אחרי שנגמרו המאורעות אפשר היה לגשת לסיכומים. מאורעות 1929 לא הביאו לערכים שום תוצאות. הם התחילו בצעקות, במעשי שוד ורצח ואחרי אלה נשאר מתח. על כפר גלעדי, לדוגמה, לא התנפלו. היו כנופיות שהגיעו מחלסה, אבל הן לא התקרבו ולא ירו. יצאנו לשדות, הבאנו את התבואה — ולא ירו עלינו.

חזרתי למקווה, לשנת הלימודים השלישית, אל הרפת והפלחה. הייתי פועל טוב שידע כל מה שצריך לדעת בפלחה, ברפת וגם במקצועות הלול וגן הירק. אפשר לומר ששלטתי בכל ענפי החקלאות העיקריים, קראתי את כל חוברות השדה, הירחון המקצועי של החקלאים.

כשנה ב' היה מקרה עם בני אדלמן. הוא היה נער קנדי, שהיה לו כסף, לבוש יפה, היחיד שהיה לו סמוקינג. בשבת אחר הצהריים הוא הלך למלון הפאר של תל-אביב הקטנה, "פלטין", לרקוד. אנחנו היינו מלכלכים את

החולצה בנפחיה ביום שישי או קורעים חולצה חדשה ושמים עליה טלאי, מפני שכך "צריך" להתלבש. אפילו בלבוש הרגיל במקווה, שכלל חולצה כחולה ומכנסיים, הוא נהג לזקוף את הצווארון. אחר כך ראינו בקולנוע שהאמריקנים והאנגלים מרימים את צווארון חולצתם.

אדלמן גם עישן. לעשן זו היתה אפיקורסות, כמו לרקוד ריקודים סלוניים. לא קינאנו בו כשהלך ל"פלטין". היתה תחושה שהוא לא שייך. מה בכלל הוא עושה פה? שנה אחריו באו עוד שני קנדים, והם הביאו בייסבול ובסקטבול (כדורסל). אך הם היו בחורים עממיים, והוא היה "סנוב". אחותו היתה מחזירה אותו במכונית בשבת בלילה. היו לו פריווילגיות שלי לא היו מפני שאני לא שילמתי שכר לימוד. אביו שילם 50 לירות לשנה.

ערב אחד ישבנו על המיטות בחדרו. זה היה לאחר כיבוי האורות. הוא הדליק סיגריה ועישן ואני הסתכלתי עליו. אבי לא עישן ואני לא עישנתי. גם האחרים לא עישנו. הוא אמר לי: הנה סיגריה, תעשן. לקחתי ואמרתי לעצמי: אם לא ימצא חן בעיני — לא אמשיך. הוא הדליק גפרור והגיש לי את הסיגריה. קירבתי אותה לפי, ובדיוק אז המחנך שלנו, שלמה הללס, פתח את הדלת כדי לראות מה אנחנו עושים אחרי כיבוי אורות.

בלי לחשוב כיביתי את הסיגריה על זרועי. בני, שהיה "מומחה" יותר ממני, כיבה את הסיגריה במיטה וזרק אותה. והללס שאל: מי מעשן פה? מפני שהחדר היה ספוג עשן. בני אדלמן ישב כמלאך ולא אמר כלום. המחנך צעק עלי: נאמן, פתח את היד! אחר כך נתן לי "מנה". בני שתק כרג. מקרים כאלה לימדו אותי להבחין בין "אנשי שלומנו" לאחרים.

למדתי גם על העולם הגדול. הלכנו לקולנוע לפעמים, ראינו סרטים וקראנו רומנים על החיים ועל אהבה. לא היינו תינוקות, בני מושבים, בני חקלאים. מי שלימד אותנו קצת על העולם הגדול היו ארבעים בחורים פולנים מפּינסק וביאליסטוק, חניכי תנועות נוער ציוניות שעלו ארצה מתוך אידאליזם. הם באו ממשפחות עשירות ששילמו על לימודיהם, וסיפרו לנו על אנטישמיות. קראנו עליה בספרים, אבל לא היה לנו מושג מהי ההרגשה כשאתה הולך ברחוב ויורקים לך בפנים. הם המחישו לפנינו לראשונה מהי אנטישמיות עד שיכולנו כמעט "לגעת" בה.

מקווה היה בית ספר טוב. בכל הבוגרים נותר בסיס החינוך, שאני מעז לומר שתּרם רבות ל"הגנה". אי אפשר היה ליצור צה"ל עם משמעת, עם

חינוך צבאי והקרבה עצמית בלי התשתית שהונחה בבתי הספר ובמוסדות כמו מקווה ישראל. כך גם האמונה. ללא אמונה לא היתה המדינה קמה. אם לסכם את חיי עד אז, צריך לומר שעד שהגעתי למקווה הייתי בן מורה, שעבר ממקום למקום, מטיפוס אחד של קהילה לטיפוס שני, ילד חלש, לא מפותח מבחינה גופנית. מקווה הפך אותי מבחינה גופנית לאדם שיכול לעבוד עם שריריו, לפעול באופן עצמאי, לקבל החלטות, ועיצב אותי בגיל צעיר, אם להשתמש במושג צברי — כ"גבר". במקווה רכשתי גם מקצוע שאהבתי ולכן הצטיינתי בו.

מבחינה לאומית התגבשה בי האמונה בבניית מה שקראו אז "היישוב היהודי", חברה שתהיה שונה. למרות שלא הכרתי חברות כאלו אלא מקריאה בספרים, האמנתי שניצור חברה חדשה ושאני אהיה חלק קטן, זעיר, בתוך הגלגל או המנוע הזה, שייצור יחסים חדשים בין אדם לחברו. במקווה ספגתי גם את המכות הראשונות שאדם מקבל כשהוא נתקל באנשים אחרים ורואה עד כמה רחוקים חיי היום-יום מן האידיאל. אבל אמונתי לא נפגעה, והתחלתי להבין שאנשים שונים מגיבים בדרכים שונות ושבתורה יכולות להיות דעות שונות — ובעלי דעה משותפת מתקבצים ומתגבשים יחד.

למדתי להיות נוח יותר בקשרי עם אנשים, ולא לחכות עד שמישהו יבקש להתחבר אתי; למדתי שאין בושה ברצון להתיידד, ושעלי לעשות את הצעד הראשון. התברר לי, כמו כן, שלא כל העולם צדיק, וגם אני, למרות כל מה שקיבלתי והאידיאלים שעליהם חונכתי, אינני נקי מרע ויש לי חולשות.

פועל חקלאי

בשנת 1931 סיימתי את לימודי במקווה ישראל. לקראת סיום הלימודים פגה התלהבותי ממושב העובדים. מלכתחילה תכננו את ההליכה למושב בקבוצת החברים שחיה בצוותא במשך שנתיים. הצטרפותי לא נבעה מרצון מיוחד לי.

התברר לנו שלפי שעה אין בשבילנו משבצת קרקע, והיה עלינו להיות יחד ער שנקבל אדמה ויוחלט מהו המושב. באותה תקופה ביקרנו לעתים קרובות חבורה ממחזור קודם שהתכוננה ללכת למושב, ובינתיים התפרנסה מעבודת חוץ וחיכתה לאדמה ולתקציב. בכיקורינו למדנו על קשייהם וזה עורר אצל חלק מאתנו מחשבה שנייה. ייתכן שאילו היו אומרים לנו: אתם הולכים לבית־שערים, הנה אדמה, תתחילו לעקור את הסלעים, הייתי הולך. אבל בפועל היה צריך לחכות, ובינתיים להקים גרעין שיעסוק בעבודות חוץ.

בכל סיום שנה חיפש המרכז החקלאי של ההסתדרות כוגרים מתאימים למלא מקומות עבודה שהיו פתוחים. כך הגיעו אלי. ההצעה היתה לנהל משק של מושבניק ממושב עטרות ליד ירושלים, היוצא לעבוד ב"תנובה" ירושלים. זה בהחלט התאים לי. הנה, רק סיימתי את בית הספר החקלאי ומיד אני יוצא לעבוד במושב. אתי הלך הלל צור, בית"רי שלא היה בינינו קשר.

אינני אומר שבשנת 1931 היו מחשבותי מגובשות וקיבלתי החלטות לאחר ניתוח. אבל הייתי האדם המתאים לעבודות המשק, ובמיוחד למטעים ולרפת. "תנובה" רצתה אז את בן־יהודה מעטרות לעבודה בירושלים, וחיפשו

ממלא מקום שיעבוד במשק שלו, מחליף צעיר ורציני. היתה זו אפשרות בעבורי לחיות חיי מושב בלי להיות חבר בגרעין העובר עבודת חוץ ומחכה לאדמה.

נפרדתי מחברי במקווה. רוב הבוגרים חזרו למקורם: לקיבוץ, למושבה, למושב. המקום היחיד שיכלו להיפגש בו היה תל-אביב, היות שכמה מהתל-אביבים חזרו העירה ולא לעבודה חקלאית.

מי שהגיע לתל-אביב מצא דרך להיפגש עם חברי המחזור. בחוג הזה לא התקיימו ויכוחים רעיוניים, אלא בעיקר בילוי זמן משותף. כשבאתי לתל-אביב פעם בשלושה או בארבעה חודשים לראות את המשפחה, הלכתי לפגישות האלה. תל-אביב היתה קטנה וכשמישהו הגיע נודע לכול האחרים על כך בתוך שעה והתאספו כאחד הבתים. הבילוי התבטא בסיפורים, בנוסח מה אתה עושה ומה אני עושה ובהליכה ברחוב אלנבי עד שפת הים.

כבואי לעטרות התייצבתי אצל בן-יהודה, וכמו שקורה לעתים קרובות, הופענו ביום הראשון שניים: אני הגעתי ממקווה ובחור לטווי בשם גליק הגיע מבנימינה, מגרעין בית-רי. לראשונה היה עלי להתחרות על קבלת עבודה.

לא הכינו אותי לכך. להפך, לחצו עלי במקווה ובמרכז החקלאי לצאת לעטרות מיד לאחר גמר הלימודים בלי יום חופשה אחד. אמרו שהעניין דחוף ומחכים לי בעטרות. בן-יהודה ביקש פועל לפני חודשיים אך לא היה מועמד. והנה לפתע הופענו שניים, אני והבחור הזה, גליק, שלא ראיתו מעולם. זו היתה הפעם הראשונה שבמקום להיות תלמיד שטפחו לו על הכתף, אם ביצע את המוטל עליו, היה עלי לעמוד במבחן ותוצאת המבחן תיתן לי לחם.

האבטלה בארץ היתה קשה. בסוף שנות העשרים נעלם ה"פרוספריטי" (השגשוג) שהביאו אנשי העלייה הרביעית, העולים מפולין. ובסיטואציה הזו שבה אחד יקבל עבודה והשני יהיה מובטל פעל בן-יהודה. הוא היה אדם נהדר, רציני, הרגיש לא בנוח, ולא ידע מה לעשות, חוץ מאשר לומר לנו את הדבר הכי פשוט: עוד מעט חליבת הצהריים ברפת, היכנסו ותחלבו.

הייתי ילד בן 17 וחצי, הבחור השני היה הרבה יותר מבוגר. הוא היה מבנימינה, בעל ניסיון בעבודה חקלאית, ואילו אני הייתי תלמיד שרק אתמול יצא מבית הספר. קיבלתי את הפרה היותר קשה לחליבה, פרה שכמעט ולא

היו לה עטינים. אך דלי החלב שהבאתי היה מלא יותר מאשר הדלי של גליק, והיתה בו כמות גדולה יותר מזו שבן-יהודה חלב מאותה פרה בדרך כלל. הקצף היה לבן ונקי ולא היה בו שמץ של לכלוך. בקיצור, ברור היה לגמרי מיהו בעל המקצוע. לאחר מכן ניהלו בן-יהודה ואשתו שיחה קצרה, ובזמן שהם דיברו, שיחקתי עם הילד שלהם. הרגשתי טוב ולא הייתי מתוח. קיבלתי את העבודה. בפעם הראשונה עמדתי בתחרות בלי להשתמש בסממנים חיצוניים כי אם פשוט על-ידי יותר יעילות. גליק היה פועל טוב וחלבן טוב שאחר כך הכרתי אותו במשך שנה וחצי, אבל בשלב ההוא אני גברתי עליו.

קבלת העבודה הסבה לי נחת רוח. הנה אני לא רק בוגר מקווה, אני כאמת פועל. והתואר פועל בשבילי היה כמו למישהו אחר תואר דוקטור. אני פועל במלוא מובן המילה.

גליק, שלא קיבל את העבודה, לא חש מרירות ולא כעס. להפך, הוא אמר לי: אתה חלבן טוב. שוחחנו ואחר-כך שאלתי את בן-יהודה אם מישהו במושב זקוק לפועל. במושב של הימים ההם היתה העבודה השכיחה אסורה. בן-יהודה חשב דקה ואמר: רגע אחד, נדבר עם שפילמן. לשפילמן היו תנאים מקילים. אשתו היתה חולה וסעיף בחוקת המושב איפשר לו לקחת פועל. גליק החל לעבוד אצלו, וכך שמחו כולם.

החיים בעטרות היו קשים, אבל זה לא היה הלם. הייתי ממש בן משפחה: בעל, אישה, ילד קטן ופועל. הבעל קם בבוקר השכם ונסע לירושלים, האישה הכינה לי ארוחת בוקר. עבדתי כל היום, חלבתי פרות גזעיות — וזה חייב טיפול מיוחד. והיה גם לול. מים הייתי צריך להוביל בחביות מרחק עשרה קילומטרים, ממעיין ליד רמאללה. הייתי צריך להעמיס שתי חביות גדולות על עגלה רתומה לסוס, לנסוע עשרה קילומטרים, למלא את החביות, להביא אותן ולהשתמש במים במשורה: בשביל המשק, בעלי החיים ובני המשפחה. היה גם מטע עצי פרי שהיה צריך לטפל בו ולנטוע עצים חדשים. כדי לטעת עץ היה הכרח לחצוב באדמת טרשים. אי אפשר היה לחפור גומה כי היה צריך לחפור בור בעומק 1.20 מטר כדי שלשורשים יהיה לאן לחדור. חציבת בור כזה בסלע חייבה פיצוץ בדינמיט. וכל זאת לבר, בלי עזרה. בכל נטיעה כזו השקעתי קובים של זיעה.

חברה היתה לי: הלל צור, שהיה חבר המחלקה, גליק ואני — שלושת

הפועלים היחידים במושב.

ביום עבודתי, ובליילה שמרתי לעתים קרובות. המושב היה בנוי בצורת מעגל ובכל לילה רביעי היה עלי לשמור מדרת החשיכה עד אור הבוקר. אחרי לילה ארוך כזה לא יכולתי לישון, כי התחיל יום עבודה חדש. אין פלא שכל האנשים היו עייפים: העבודה היתה קשה, מחירי החלב נמוכים, ההכנסה אפסית ועיבוד האדמה היה קשה. המקום היחיד שאנשי המושב נהגו להיפגש בו היה צריף המחלבה, כשהביאו את החלב בבוקר ובערב, אמרו זה לזה שתיים-שלוש מילים וחזרו למשקיהם.

היו ניסיונות גניבה בלתי פוסקים; לא היה טלפון והקשר היחיד עם העיר הקרובה, ירושלים, היה באמצעות האוטו הישן, ה"לורי" (כפי שקראו אז למשאית), שהוביל חלב. לא זכור לי אם קראתי עיתון בתקופת עטרות.

לא שהיתי זמן רב בעטרות. בן-יהודה לא הסתגל לעבודה ב"תנובה", עקב חיכוכים עם המנהלים, ובסופי שבוע עבד אתי במשק, עד שהחליט לא להמשיך ב"תנובה". אף שיכולתי להמשיך לעבוד אצל מושבניק אחר, שלקח את מקומו ב"תנובה", התקשרתי למקווה והודעתי שבקרוב אתפנה לעבודה חדשה. הודיעו לי במכתב לא להיכנס להתקשרות אחרת מפני שיש להם הצעה עבורי. בעת ההיא היה נהוג שמקווה דואג לבוגריו, ובייחוד לאלה שלא היו קשורים למשק פרטי. הודיעו לי שיהודי ממזרח אירופה, סוחר תבואות בשם ינובסקי, איש לא צעיר, החליט להיות חקלאי וקנה בהרצליה פרדס, בית, לול ורפת. אלא שלא היה לו מושג בחקלאות, וחיפש פועל שיוכל לנהל את המשק בעבורו. המשרד במקווה ניהל את המשא ומתן, והצליח לקבל את המשכורת הגבוהה ביותר בארץ לפועל במשק פרטי — שבע לירות לחודש, ליטר חלב ליום לשתייה וארבע ביצים. המשכורת נחשבה לגבוהה בעבור משק שכלל 15 דונם פרדס וכמה פרות. הלכתי להרצליה.

נחשבתי כבר לפועל מעשי. שוב התחלתי בחיי פועל — לקום בבוקר, לחלוב, להוציא את העדר, חמור, טורייה, לנסוע לפרדס לעשות "בחר" (עישוב יבלית). בשלוש בבוקר קמתי לחליבה ראשונה. שם נוכחתי לראשונה מהו קפיטליזם. ינובסקי, שהיה מבוגר, לא ישן הרבה בלילה, וחדר השינה שלו היה מופרד מחדרו בדלת. הוא היה דופק על דלתי: שמיל, שמיל, צריך לקום לעבודה (ביידיש). התעוררתי, והבטתי בשעון המעורר שלי — שתיים לפנות בוקר. עוד שעת שינה היתה חשובה. כך, בוקר בוקר, העיר אותי ינובסקי.

אחרי שחלבתי והוצאתי את העדר, אכלתי ארוחת בוקר ויצאתי לעבוד בפרדס. בעשר, עשר וחצי, באמצע יום העבודה, הרמתי את ראשי. בראש הגבעה שכב ארון ינובסקי מתחת לעץ, התבונן בי. לא אמרתי דבר פעם, פעמיים, שלוש, ולאחר מכן אמרתי לו: מדוע אתה שומר עלי? הרי אינך מבין דבר בעבודה זו. הוא הפסיק לעקוב אחרי אבל הרושם שנחרת בי היה לא טוב.

בערב – חליבה, צריך לחבוץ חמאה, לגבן גבינה, ללכת לחנות, לנהל את החשבון, להביא את הכסף בעד מה שמכרתי. ינובסקי מעולם לא הזמין אותי לארוחת ערב.

בשעה שמונה בערך גמרתי יום עבודה קשה והנה רפיקה בדלת: שמיל, קים שפילן ביינבלך (ביידיש – בוא נשחק בכיינבלך). לא ידעתי מה זה "ביינבלך", והידיש צרמה את אוזני מפני שבביתנו אסור היה לדבר ביידיש או בכל שפה זרה אחרת. נכנסתי, מפני שהוא קרא לי. חשבתי ש"ביינבלך" זה דומינו. מימי לא ראיתי דומינו ולא ידעתי מהו המשחק הזה.

הוא אמר לי: שמיל, בוא נדבר. הוא דיבר עברית בהברה אשכנזית ושילב בלשונו מילים ביידיש, אותן תרגם. הבנו זה את זה. כעבור שבועיים החל לדאוג לעתיד, אך הוא לא ניגש לעניין אלא הלך סחור־סחור: הנה הוא, אדם מבוגר שעבד כל חייו, עשה כסף, עלה ארצה, קנה משק בלי עזרה כלשהי, לא מהסוכנות ולא משום גורם אחר, וברצונו להציע לי הצעה.

חיכיתי לסיום החודש הראשון. בעטרות נתנו לי בסוף החודש כסף או פתקאות של "תגובה", שהיו "שוות כסף". החודש הסתיים, חיכיתי שישלם לי – ואין כסף. חלף יום ועוד יום – וכלום. אמרתי לו שאם אין לו כרגע שיאמר לי מתי ישלם. אין לי צורך בכסף; אני אוכל ושותה ביצים וחלב, אבל אני מבקש שיאמר לי מתי אקבל את שכרי, שבע לירות. בער בעצמותי לשלוח הביתה כסף. בגדים היו לי ואבא שלח לי מאמריקה, בשנתי האחרונה במקווה, כמה חולצות לבנות ומעיל עור קצר. הרגשתי כבנו של מיליונר.

ינובסקי הושיב אותי מולו והסביר כי כסף יש לו, אבל מה בחור כמוני צריך כסף? הוא ייתן לי לירה לחודש כדי לקנות חלבה ולחם, שנהגתי לקנות בכל יום אצל האופה, את הביצים והחלב קיבלתי כזכור ממנו. ועוד הוסיף: אני נותן לך לירה. שש לירות אשמור בשבילך. בינתיים הפרדס שאתה מעבד צעיר ולא מניב. כשיתחיל להניב, בעוד ארבע או חמש שנים, ובכל חודש

יצטבר סכום כסף משלך, אתן לך שלושה דונמים ותהיה לשותפי. בערב שלאחריו קרא לי שוב לשיחה על הצעתו, שאף פיתח אותה, והציע לי לשאת את האישה שבאה לשטוף רצפות. שנינו נעבוד אצלו ונוכל לחסוך ולקבל חמישה דונמים מהפרדס. ואף אזכה לאכול ארוחות חמות שהיא תבשל בעבורי.

כך המשיך עוד כמה ערבים, עד שנמאס לי. ערב אחד נכנסתי למטבחו ואמרתי לו: ארון ינובסקי, אתה חייב לי תשלום בעד חודש עבודה פלוס שבוע ימים. אני רוצה את הכסף עכשיו. אינני רוצה להיות בעל פרדס, אני פועל. עשיתי את עבודתי – שלם לי. הוא ענה לי בחריפות שלא ישלם לי, ואני התרגזתי והוצאתי את כעסי על ערימת צלחות, כעשרים במספר – זרקתי אותן ארצה. הבטתי בו ובשברי הצלחות ואמרתי: עכשיו אינך חייב לי, ועזבתי.

בהרצליה גר בחור שלמד אתי במקווה, שמעון, עולה מאמריקה, יתום מאב. הוא עלה לארץ עם אמו והיה להם משק קטן. באותו לילה הלכתי אליו, סיפרתי לו מה קרה, והוא הציע לי לישון בלול לא גמור אצלם בחצר, לול שלא היה לו גג. לקחתי שק תבן גדול, נכנסתי לתוכו וישנתי. היה חורף, הגשם ירד וכך ישנתי. לא חשבתי שיש בכך משהו יוצא דופן, וגם לא כעסתי על שמעון שלא הציע לי פינה בביתו. לא היו לי כל דרישות. החלטתי לחיות את חיי ולבנותם כרצוני ובארצי. אף חשבתי שהיה זה יפה מצד שמעון שהקצה לי מקום בלול שלהם.

עלי לייחס את התנהגותי לחינוך שרכשתי בבית ובמקווה, שמשמעותו היתה כי אנחנו בונים ארץ, ארץ קשה, שעתידה להיות ארץ זבת חלב ודבש. אני מבקש להדגיש: לא אני בונה; אנחנו בונים. אנחנו זו תנועת הפועלים – אלה שהלכו לסלול כבישים ולעבוד בעבודות ציבוריות בתשלום אפסי. הייתי אחד מתוך קיבוץ פועלים גדול, חלוץ בין חלוצים. בחלוציות יש מן הקורבן, שהוא לא של קבוצה אלא אישי. וכל האנשים האלה שהקריבו עצמם, הם שיביאו את התוצאה. נכון שיש מי שחיים אחרת – אלה הבורגנים, ה"בורז'ואים", שבנו את גדרה וראש פינה. הם משתמשים בעבודה ערבית, ואותם ראינו כמי שאוכלים מסיר הבשר ושכחו את המקור. אנחנו לא שכחנו. מעולם לא קינאתי בבחורים מהגימנסיה בתל-אביב שסיימו את לימודיהם, הלכו לאוניברסיטאות או נעשו לעירוניים אמידים. להפך, חשבתי את עצמי

להרבה יותר מצליח ומלא סיפוק מהם. אני חשתי סיפוק, והם לא – כך חשבתי. אני עושה משהו, יוצר, והם גדלים בורגנים. ברוח החינוך שקיבלתי לא סבלתי גם את הקיצונים משני הצדדים – הבית"רים מימין והמו"פסים הקומוניסטים משמאל. חונכתי למרכז. היינו פועלים, חלוצים, בוני הארץ. לא יותר מדי ימינה, לא יותר מדי שמאלה.

החינוך הזה תרם רבות ליציבותו של בסיס היישוב. אולי הבחורים לא הצליחו או להתפתח מבחינה פוליטית, וייתכן שחלקם נשאר אנשים פשוטים, אבל זה כוחה של המדינה, שנשארו בה אנשים פשוטים שלא ברחו מההתיישבות, ונשארו לעבוד בה למרות הזוהר העירוני. לא קינאתי בכרך הזה. כשהגעתי – לעתים רחוקות – הביתה לְשֶׁבֶת, ראיתי שרמת החיים עלתה, שהמורים החלו לקבל את משכורתם באופן יותר מסודר, והיא אף עלתה מעט; מורה בעל ותק של עשרים שנה קיבל משכורת סבירה, וכבר היו בבית פסנתר ווילונות. אבל רמת החיים לא עניינה אותי מפני שאני "בנית" את העם ואת היישוב, וחי הזוהר העירוניים היו ממני והלאה.

אבא ניסה לשדל אותי אחרי שחזר מאמריקה: סע ללמוד בקליפורניה אגרונומיה. אך לא רציתי להיות אגרונום. רציתי להיות פועל. במבט לאחור אני יכול לומר שהשינה כגשם בהרצליה בשק התכן חיילה אותי. לא הייתי מתוסכל, גם לא כשלא השגתי בהרצליה יום עבודה. הלכתי ללשכת העבודה, עברתי ממשק למשק והצעתי לעבוד בטורייה או בכל עבודה חקלאית אחרת. לא יכולתי להשיג אפילו חצי יום עבודה – זה היה קשה! אבל שמחת חיים היתה, מפני שבילילה היה מקום שהפועלים באו אליו לרקוד הורה.

מאותה תקופה אינני זוכר שום קשר עם בחורות. בחורות לא היו קיימות אז לגבי דידי. ראיתי אותן, כמובן, אבל זה לא עשה לי דבר. הייתי שייך לגוף גדול שרצה רק דבר אחד: לעבוד ולבנות את הארץ. כל דבר אחר היה שולי, לא נחשב. זו לא היתה ארץ של מלאכים. היו מסיתים שניסו לעורר התפרצות, מהפכה. אבל הנוער שאליו השתייכתי לא הלך לאסיפות לשמוע דברי הסתה, ולא היה מעוניין במפלגות, כפי שאני לא הייתי מעורר חבר מפלגה.

הייתי חבר בהסתדרות העובדים, אבל לא במפלגה. לא זכור לי לחץ להתקשר למפלגה מסוימת, אלא להסתדרות. ולעבוד – לא כתיאוריה בספר, אלא לעבוד מתוך ההרגשה הפנימית, מתוך החינוך שקיבלנו, מתוך שיחות

עם האנשים ולא מתוך הליכה לאסיפה שבה מישוהו נאם נאום מלהיב. שנאנו את ברית טרומפלדור, בית"ר. כשבא ז'בוטינסקי לארץ הלכנו ליפו באופן ספונטני ורצנו אחרי מכוניתו מיפו עד תל-נורדאו, אחרי בית העם. עשינו זאת מתוך הערצה לזאב ז'בוטינסקי איש הגדודים העבריים, לז'בוטינסקי הציוני, לא לז'בוטינסקי הפוליטיקאי. הנוער הזה, שאליו השתייכתי ובתוכו רצתי, הציב קו גבול: אינני מסכים עם הפוליטיקה שלך, אבל אתה אדם גדול.

לא רחוק מביתנו בתל-אביב גר בחור שמאוחר יותר היה לתעשיין גדול, ליבוביץ'. היינו בני אותו גיל ושיחקנו ברחוב ביחד, אבל כשהוא הצטרף לברית טרומפלדור לא יכולתי לדבר אתו. חשבתי שלא זו הדרך.

באותה תקופה למד אחי יגאל בגימנסיה ואחי השני הקטן, יפרח, היה בן שש, והתגלה שהוא מצטיין במוסיקה, בניגונה בכינור. לאמא היה כישרון מוסיקלי: היא שרה יפה, ניגנה במנדולינה ולמדה לנגן בפסנתר, אך היא היתה גם אם לשלושה ילדים ולא היה לה זמן ויכולת לפתח את הכישרון הזה. יפרח היה כישרון גדול. הוא למד לנגן בכינור והופיע בארץ עם מוסיקאי גדול מצרפת, ששמו נשמט מזכרוני, שאליו הביאו כל האמהות היהודיות את הגאונים הקטנים. הוא האזין להם בבית הספר למוסיקה "שולמית", וקבע שליפרח כישרון יוצא מהכלל לנגינה בכינור. הוא ניגן שעות מדי יום; הילדים שיחקו בחוץ, ברחוב גאולה, והוא ניגן בכינור.

ואני, בכל השמחה הזו, לקחתי את ה"רוקזק", ילקוט הגב, ואמרתי להורי שאני יוצא לחפש עבודה. יצאתי מתל-אביב והלכתי עד מטולה ברגל, כמה שבועות, מכפר לכפר, ממושבה למושבה. מדי לילה הייתי מגיע למושבה כלשהי, דופק על הדלת הראשונה ואומר שאני מחפש עבודה. עבודה לא מצאתי, אבל אמרו לי: תאכל ארוחת ערב, תוכל לישון פה. ישנתי בבתיהם של אנשים שמעולם לא הכרתי ולעולם לא אראה אותם. אכלתי, ישנתי ובבוקר המשכתי בדרכי. התקיימתי איך שהוא. ייתכן שנתנו לי פה ושם פרוסת לחם בבוקר, בצאתי לדרך. צריך לזכור שבמים ההם כולם היו כמו משפחה אחת גדולה. ייתכן שהיו גם אנשים רעים, אני פגשתי טובים. עברתי את הארץ מתל-אביב עד מטולה, לא השגתי יום עבודה אך גם לא גוועתי ברעב. לא פשטתי יד ולא ביקשתי נדבות. זה לא אומר שלא הייתי רעב. ידעתי בהחלט טעמו של רעב.

ידעתי ששני בני מחזור שלי עובדים בביתניה, לא הרחק מדגניה, בחווה של פיק"א. בדרכי חזרה ממטולה פגשתי אותם.

בחווה היו מטעים, רפת ופלחה שאותה ניהל בא כוח פיק"א והכרוך בטבריה, אדון צור. במקום היה מנהל עבודה, אדון לב, כמה משפחות של פועלים נשואים וכמה רווקים, ביניהם שני חברי. הם שאלו את אדון לב אם יש עבודה, והוא אמר שאין, אבל חברי אמרו לי להישאר.

הרווקים אכלו בחדר אוכל משותף ושילמו תמורתו כמה גרושים ליום. בימים הראשונים שילמו חברי גם בעבורי. כלילה ישנתי על השולחן בחדר האוכל מפני שלא היו מיטות נוספות.

בחווה עבדו כארבעים איש. אחד מהם, גלפריץ, עבד מאוחר יותר בכנף לאומי בתל-אביב. איש מיוחד שלא ראיתי מאז. הוא בא מרוסיה, ובערב נהג לקרוא ספר ברוסית ולתרגמו בו במקום לעברית. הייתי יושב לידו, לעשיית הנפט, והוא קרא לי ספר רוסי שלם בתרגום לעברית. זו חוויה שלא אשכח לעולם: אדם הקורא ברוסית ומתרגם בשטף לעברית. הוא קרא לי ספרים שלא הייתי קורא אלמלא התרגום הסימולטני הזה.

ובכל זאת עבודה לא מצאתי. היה ברור שלא אוכל להישאר בביתניה עוד זמן רב, ועלי להמשיך ולחפש עבודה. לא חשתי בנוח, מפני ש"חרשתי" את כל הארץ ולא מצאתי ולו יום עבודה אחד. אחרי שלושה או ארבעה ימים יצאתי עם חברי לנטיעות, שם עבדו חמישה-שישה זוגות בהמות בחריש זה אחרי זה, בין הנטיעות. אמרו לחורשים להיזהר כדי לא לפגוע בגזעים ובענפים. הצטרפתי לחורשים, אך רוב היום ישבתי בצד והחלפתי את חברי לשעה-שעתיים.

אותו יום הגיע איכר מהמושבה כנרת עם זוג פרדות שהובאו מעבר הירדן, עדיין פראיות לגמרי. נראה שבחווה החליטו להזמין זוג פרדות מהחורן, כדי לגמור את החריש באותו יום. היה מקובל להזמין איכר אחד או שניים מהסביבה לעזרה. היה זה יום העבודה הראשון של הפרדות, והאחראי להן היה בחור צעיר ועדין, לא גבוה ממני, עם לחיים ורודות. הוא נראה כמו ילד שעשועים ממשפחה טובה בגולה.

האיכר, נחום לוין, התיר את הפרדות מהעגלה והן בעטו כל הזמן. הוא הוריד את המחרשה, קבע אותה בתלם ונתן את המושכות בידי הבחור העדין, כדי שיתחיל לעבוד. האיכר רצה לחזור למשק שלו והתכוון להשאיר את

ה"טירון" בשטח. ברור היה לגמרי שזה יום העבודה הראשון של אותו בחור. ברגע שהבחור נגע במושכות מתחת לזנב. הפרדות קפצו, המחרשה יצאה מהתלם וכמעט זרקה אותו. הוא ניסה עוד פעם, כשבדיוק הופיע מנהל העבודה לב והבחין במתרחש. זוג הפרדות הפריע לכל האחרים לחרוש.

נשמעו צעקות רמות. כל אותו זמן ישבתי בצד והתבוננתי במחזה. ברגע מסוים ביקשתי מן המנהל לנסות; אחרי הכול, הייתי פלח ממדרגה ראשונה. לקחתי את המושכות בידי, קבעתי את המחרשה בתלם ואמרתי מה שאמרתי לפרדות, קשרתי את המושכות לידי המחרשה והחזקתי אותה באצבע אחת. הכול הסתדר. האיכר, נחום לוין, שמח, לקח את הבחור שלו והלך. הוא השאיר לי את הפרדות וביקש שאחזירן לאחר יום העבודה.

כאב לי על הבחור הצעיר, העולה החדש, על כישלונו ביום העבודה הראשון שלו. אחרי הצהריים חזר לב, מנהל העבודה, והציע לי להישאר בתמורה לשכר של 15 גרוש ליום, ולעבוד על מכונת דיש.

חברי קפצו משמחה. בערב החזרתי את הבהמות ללוין, וגם הוא הפציר בי לעבוד אצלו, אבל היתה לי כבר עבודה בביתניה. אף הרשיתי לעצמי להטיף לו מוסר ולהציע לתת לבחור הצעיר את הפרדות הזקנות, שילמד עליהן את העבודה. הוא הציע תשלום גבוה יותר, וסירבתי.

חזרתי לביתניה ועבדתי בדיש. העבודה התנהלה כך: על הקרקע עמדו שני אנשים עם קלשונים וזרקו אלומות, לאחר שפיזרו אותן, לתוך פתח שבו הסתובבו שיני ברזל. אם אינך זהיר, ידך נתפסת בשיניים. אם אתה זורק את האלומה שלמה, השיניים יכולות לחתוך אותה.

החום של סוף הקיץ בעמק הירדן היה כבד ועבדנו במחזוריות של 15 דקות שבהן החלפנו זה את זה. עבדתי גם על הברבן. הייתי פועל טוב, וכעבור שבוע נבחרתי לוועד הפועלים. אחרי כמה ימים נוספים התקיימה ועידה של "המועצה החקלאית", ארגון הפועלים החקלאים בארץ, ונבחרתי לציר.

מדי יום הופיע בחווה ארון צור מטבריה. הוא נהג לרדת מהאוטו, לעלות על סוס ולרכוב ברחבי המשק. הוא שוחח רק עם המנהל לב. צור גר בארמון של ממש בטבריה. טבריה היתה בעבורנו העיר הגדולה, ואליה נסענו כשבאה "הבימה" עם הצגת הלילה השנים-עשר של שקספיר. בדרךנו חזרה ראינו את ביתו המפואר של צור, בית לבן על צלע ההר.

מספר שבועות לאחר תחילת עבודתי בדיש הודיע לב לוועד הפועלים שקיבל הוראה מפיק"א לפטר את כל הפועלים. התקציב נגמר והחוזה תיסגר עד השנה הבאה, כשיתקבל תקציב חדש. היתה זו הפעם הראשונה שגיליתי יוזמה ארגונית, מנהיגותית. לב היה מנהל עבודה מרוחק. עם זאת הוא היה פועל שעלה לדרגת מנהל עבודה, והפסקת הפעילות פגעה בו, שכן הוא אהב את מטעיו ואת הבהמות, ולא יכול היה להשלים עם הפסקת פעילותה של החווה. לפי ההוראות שקיבל, סיפר, יפוטרו כל העובדים לכר משלושה, שיושארו כדי להאכיל את הבהמות. שאלתי כמה כסף נשאר בתקציב. הוא השיב שנשארו אלף לירות כדי לגמור את השנה, סכום מספיק למנהל העבודה ושלושה פועלים – ובשביל המספוא לבהמות ולהוצאות קטנות נוספות.

כינסנו אסיפת פועלים והצעתי שלב ימסור לצור שאנחנו מוכנים להישאר כולנו ולהסתפק בכסף שישנו, איש לא יפוטר. בעלי המשפחות לא יאכלו בביתם, כולם יאכלו בחדר האוכל המשותף, והנשים תבשלנה לכולם. נחסוך בהוצאות העבודה, בתקציב לאוכל וננסה "לגמור" את העונה עד התקציב החדש עם הכסף שישנו. נוותר על משכורת, אבל כולנו נישאר פה ונעבוד עד שיגיע התקציב החדש, ואולי בשנה הבאה נוכל לתכנן את חלוקת התקציב כדי שלא ייגמר אחרי תשעה חודשים. כולם הסכימו להצעה. הייתי אז בן 18 בלבד, והאנשים סמכו עלי.

העברנו את ההצעה ללב, שמסר אותה לצור, שגם הוא הסכים, וכולנו נשארו והמשכנו לעבוד. היו אלה ימים טובים. ביום עבדנו בחום הנורא של עמק הירדן ובלילה הלכנו לכנרת, שם ביקרתי את גניה. לראשונה בחיי דיברתי ארוכות עם בחורה. ישבנו על שפת הכנרת ודיברנו. יחסינו היו אפלטוניים לגמרי. גניה נמנתה עם חברי קבוצת כנרת. ישבנו עד שלוש או ארבע בבוקר, וחזרתי היישר ליום עבודה. לא הרגשתי שום צורך לישון. אמרתי כבר שהיו אלה ימים טובים לכולנו. פתרנו את הבעיה, עבדנו, הארץ היתה שקטה.

בוקר אחד עמרתי על הברכן, עברתי בקילשון ושמעתי מישהו קורא בשמי. את המבטא המיוחד של אבי זיהיתי מיד. הוא עמד לצד המכונה, והתברר שהוא בא לכנרת לתת הרצאה. בערב הלכתי לשמוע אותו. אחרי שסיים את הרצאתו אמר לי: שמואל, עליך לחזור הביתה. אני נוסע לחו"ל עם יפוח, שהוא כישרון מוסיקלי גדול. אינני יכול להרשות לעצמי לראות

כישרון שנולד אצלי בבית ולא לפתח אותו. שאלתי: מדוע עלי לחזור? והוא ענה שאמא הרה, ואני, הבן הבכור, חייב לשמור עליה. אעבוד בתל-אביב. אמרתי שעלי לחשוב על כך. חזרתי לביתניה, עבדתי עוד יום אחד ולפנות ערב לקחתי את ילקוטי על הכתף, וקיבלתי את שכרי – כמה פרוטות – שהספיק לרכישת כרטיס לאוטובוס ערבי מטבריה לתל-אביב.

לא היה צורך להסביר לשאר החברים מדוע אני נוסע. הסנטימנטליות לא היתה אז באופנה. לא היתה שמחה גדולה בעקבות עזיבתי, מפני שהייתי, במלוא הצניעות, ה"מסמר" שבחבורה.

התוכנית היתה שאבא ייסע לצרפת עם יפרח, ולאחר שיבדוק אם הוא יכול להסתדר שם יביא את אמא. אחי יגאל סיים אז את הגימנסיה ועמד להירשם לטכניון. היה עלי להישאר כמה חודשים. הרגשתי שעלי לעשות זאת לא בגלל אבא אלא בגלל אמא. אחותי הקטנה עודדה נולדה לפני שאבא נסע.

לא היתה עבודה בתל-אביב, ואבא הצליח לקבל לפני נסיעתו פיצויים מהסתדרות המורים בעבור 25 שנות עבודה בסך 100 לירות. בתל-אביב נפגשתי עם כמה מחברי ללימודים בגימנסיה; בין השאר עם משה, אחיה של גאולה כהן, ועם כמה מחברי ממקווה ישראל, אבל בעצם לא עשיתי דבר ושמרתי על אמא במשך שבועות, אולי כמה חודשים, עד שקיבלתי הודעה דחופה מה"הגנה" שעלי להתגייס למשטרה. האנגלים אז לא השתדלו לגייס יהודים למשטרה; היהודים (למעשה ה"הגנה") לחצו לקבל יהודים כדי שתהיה אחיזה יהודית בארגון הזה וישרתו בו לא רק אנגלים וערבים. הגיוס היהודי למשטרה היה מעין שליחות לאומית.

באותם ימים עזב מפקד המשטרה קינגסלי ובמקומו הגיע מפקד אנגלי חדש, ספייסר, שהסכים לגיוס מספר מסוים של יהודים. כך הגעתי למשטרת פלשתינה-רא"י.

שוטר במשטרת פלשתינה-א"י

התגייסתי בקישרה ביפו. לבשתי מכנסיים לבנים וחולצה של הנוער העובד – חולצה כחולה עם סרט אדום. מייג'ר ברודהרסט עבר על פני השורה והסתכל על ה"בהמות", כפי שקראו לטירונים, והוציא את אלה שנראו לו, ואני הייתי ביניהם. אולי הייתי שזוף, או חסון. לא ברור מדוע בחר בי.

הועברתי לידי סרג'נט (סמל) ערבי, ומאחר שדיברתי ערבית היטב הוא אמר לי: אַנְתָּ וְטַנִּי, אתה בן העם, אהלן וסהלן. בכך הסתיים תהליך המבחן שלי. קיבלתי תאריך להתייצב בירושלים, לאימונים.

העליתי את אמא, יפרח והתינוקת עודדה על סירה, שהובילה אותם לאנייה שעגנה מחוץ לנמל יפו. דמעות נשפכו. אבא הבטיח לנו הרים וגבעות, ובמכתביו כתב שהדוד מקס יעזור לו. הדוד מקס היה בן משפחה שלמד בכיירות ולא חזר למושבה אלא נסע לפריז והיה שם לעורך דין. אמא חיבבה אותו מאוד. בעצם הוא היה בן דוד, אבל כולם קראו לו "הדוד מקס". הוא היה הקנה שעליו נשענו.

נפרדתי מהם ועליתי לירושלים, למגרש הרוסים. היינו חמישה יהודים ושבעים או שמונים ערבים. קיבלתי מדי טירון והתחלתי טירונות שנמשכה שישה חודשים, שבה הכשירו אותנו להיות שוטרים פלשתינאים. הקורס כולו התנהל במגרש הרוסים. מפקד בית הספר לשוטרים היה סולימאן אפנדי, שלימים היה גנרל באחד הצבאות הערביים, ושויש נור היה הסרג'נט האחראי, אכזר וסדיסט ממדרגה ראשונה.

כולנו גרנו באולם גדול. כחניך ה"הגנה" הייתי מאומן. ידעתי להשתמש ברובה, אבל אסור היה להראות זאת. ידעתי ערבית ואנגלית – רק כמה

מילים שנשארו בזכרוני מימי הגימנסיה. כל ערב היה מסדר צחצוח. הנעליים, ה"בנדולרה" (רצועת הכדורים) ורצועת הרובה היו צריכות להבריק, ומעל לכול כפתורי הנחושת.

יכולנו לאכול בבית הספר לשוטרים אוכל ערבי גרוע, שבושל על ידי קבלן. אפשרות אחרת היתה לאכול בחוץ, בחמש הלירות שקיבלנו לחודש. הטירונים היהודים הלכו למסעדה, שעליה סיפרו לנו טירונים קודמים שהיא נותנת אשראי עד סוף החודש. נהגתי כמו הערבים, הסתפקתי באוכל המקומי, ובערב, כשכל הערבים התפשטו ונשארו עם השרוואלים "לעבוד" על הנעליים, התפשטתי ועברתי כמוהם.

מבטי הערבים היו מלאי שנאה. מצרי האחר שכב מרוזק – ערבי שיכול לאכול זאב. מצד שני שכב טוקאן, בן למשפחת טוקאן – עשירים גדולים, אבל הוא היה "הכבשה השחורה". למזלו היו כמשטרה קצינים בני משפחתו. הערבים התפלאו על מנהגי, שהרי היהודים אינם, ואני יושב ומצחצח את הנעליים. הם דיברו ביניהם ערבית ולא העלו בדעתם שאני מבין כל מילה. מרוזק אמר לטוקאן: הדא יהודי (זה יהודי). עניתי לו מיד, בערבית: שו בהמכ? (מה איכפת לך?) לאחר מכן היו יחסי אתם יוצאים מהכלל. לא יחסי אהבה, אבל הם ידעו להעריך אותי. הערבים נתנו לי שם חדש: סמי, סמי נעמן. בערב היינו חוזרים על כל מה שלמדנו במשך היום. חלק מהם תפסו היטב, לאחרים היה קשה. ערב ערב ישבתי ועברתי אתם, מצחצח, כדי שכבוקר הכיתה שלנו תהיה הטובה ביותר.

שוויש נור לא היה טיפוש. היו לו מרגלים משלו. הוא הבין מיד שאני עוזר לחבר'ה שלו, הערבים, ומינה אותי ל-Right Marker (סמן ימני), האיש המתייצב ראשון שאחריו מסתדרת השורה.

כעבור שבועיים הגיע המפכ"ל ספייסר לביקור ראשון. הודיעו לנו שבכל חדר צריך להיות "קופר", אחראי לחדר. אמנם טירון, אך טירון ראשי. בתפקיד שימש בחור ארמני, שאחר כך נודע שהוא הוכנס מלכתחילה בתור מרגל. הארמני רצה להיראות כערבי אבל לא הצליח. גילינו זאת תוך זמן קצר, כי הוא היה איריוט מושלם. הוא סיפר לנו שהכולשת הבריטית (C.I.D.) גייסה אותו ונאמר לו להצטרף כטירון, להכיר את האנשים ולספר עליהם. בתמורה אמור היה להתגייס ל-C.I.D. בסופו של דבר הכולשת לא רצתה בו, מפני ש"ריגל" באופן פרימיטיבי מדי.

השוטרים היהודים הביטו בי בחשד – חשבו שאני ספרדי, ולא הבינו מדוע אני יושב תמיד עם הערבים. הם הזמינו אותי כמה פעמים לצאת לאכול אתם, לדאות סרט. אלא שהסרט נגמר בתשע וחצי וכיבוי האורות אצלנו נכנס לתוקפו בתשע. ערב אחד יצאתי אתם, הלכנו למסעדת "שולמן". ברור שהאוכל היה יותר טוב. אישה בישלה שם כמו שהיא מבשלת בבית. היחס לשוטרים היהודים היה טוב והיה נעים להיכנס לשם. הסתובבתי ברחוב יפו עם השוטרים היהודים, ונהנית. הזמן עבר, ולפתע הראה השעון שכבר חמש דקות לפני תשע. רצתי והגעתי לשער בתשע! אם אכנס דרך השער, אצטרך לחתום שבאתי עכשיו. הבטתי סביב. בקומה התחתונה היתה תחנת האלחוט, ה־Wireless, והבחנתי בבחור שנראה אנגלי. הוא שאל אותי: מה קרה, איחרת? השבתי בחיוב. אתה יהודי? השבתי בחיוב. גם אני, הוא אמר. שמי טוביאנסקי. הוא פתח לי את החלון וקפצתי פנימה, בלי לעבור את השער. האיש שעזר לי היה מאיר טוביאנסקי, בחור טוב, שמאוחר יותר הייתי אתו בצבא הבריטי בנאפולי ובמלחמת העצמאות הוצא להורג בטעות.

אבל הארמני חיכה לי. הוא היה "קופר", תורן, אותו לילה, והוטל עלי ללכת ולראות אם כולם נמצאים בתשע. נרשמה לי תלונה, וכעסי וצעקותי לא עזרו. חזרתי להיות טוראי פשוט. את הסרטים נתנו לטוקאן שישן לידי, ועשה כל מה שאמרתי לו. אולם מעמדי לא נפגע.

אחר כך התחלנו ללמוד משפטים. בכור שטרית, לימים שר המשטרה הראשון, לימד אותנו; הוא הכיר אותי מטבריה, שם התחילה הקריירה שלו. פעם אחת הוא שאל: מה שמך? אמרתי לו. אביך מורה? כן. טוב, אמר, ומאז עשה עצמו כאילו איננו מכיר אותי.

בשיעורים קרא בקול רם את חוק הציד, חוק המאסר ועוד חוקים ותקנות, הכול בערבית ובעברית. הוא דיבר ערבית ועברית באותה קלות, וערבית בקלות רבה יותר מאשר עברית.

כל שיעור התחיל בכך שנדרשנו לענות על חומר השיעור הקודם. זכרתי כל מילה וכל פסקה מהחוקים שלמדנו. הגיעו הרברים לידי כך שהוא אמר: הנה השיעור של מחר, תכינו אותו, מחר נאמן יקרא בפניכם את החומר. כך הייתי למורה במקומו והוא היה בא רק מפעם לפעם.

כעבור שישה חודשים הגיעה העת לתרגילים ולבחינות הסיכום. המשכתי לשמש הסמן הימני של ה"סקוור", שמנה ערבים רבים וכמה יהודים. המפכ"ל

ספייסר התבונן. אמרו לו, שהוא בא לראות "נייטיבס", והנה עבר לפניו "סקוור" לתפארת. הוא בא לברוק את הניקיון, את הצחצוח ואת הגילוח ורמה כזו הוא לא ראה גם בצבא הבריטי. הכול הבריך. השקענו בחלקי המתכת ובמיוחד בכפתורים טונות של "בראסו", חומר ההברקה הידוע. יצאנו למטווח בשועפאת. היחיד שלא סבל אותי היה סולימאן אפנדי, הקפטן הערבי. ירינו ממרחק מאה מטר בעמידה, ממרחק מאתיים מטר בכריעה וממרחק ארבע מאות מטר בשכיבה. הקפטן היה בטוח שהמנצח יהיה שוטר דרוזי.

יריתי למטרה. ממרחק 100 מטר בעמידה קלעתי חמישה כדורים בול. כך גם ממרחק 200 מטר. היו לי 20 נקודות יותר מאשר לדרוזי ממרחק 400 מטר בשכיבה. סולימן אפנדי עזב את הדרוזי ועמד מעלי ברגליים מפושקות. הגררה נקבעה למרחק 400 מטר. הכדור הראשון קלע גבוה מדי והכדור השני קצת יותר נמוך. בדקתי את הגררה, והתברר שבטעות קבעתי אותה על 600. הראיתי זאת לסולימאן אפנדי, שרץ למפקד האנגלי, סטופרד, והסביר לו שנפלה טעות, שבשלה מגיעים לי עוד שני כדורים. סטופרד לא הסכים, אמר שאין מה לעשות: בעת קרב אתה משלם בגלל טעויות כאלה. החזרתי את הגררה ל-400, יריתי עוד שלושה כדורים – שלושה "בולים". הדרוזי "לקח" אותי בנקודה אחת.

מאז העריכו אותי סולימאן והערבים האחרים. הם התגאו בי ואמרו שאני אחד מהם, "וטני", כלומר בן המולדת.

הגענו לשלב הבחינות במשפטים. הבוחן היה סטופרד, ומאחר שרוב הנבחנים לא ידעו לכתוב הן נערכו בעל פה. סטופרד שלט בערבית באופן יוצא מהכלל, והבין עברית. שטרית עזר לו בתרגום. כשהנבחן היה ערבי הבין סטופרד את כל התשובות. כשנבחן יהודי הוא ענה בעברית ושטרית תרגם.

הגיע תורי. שאלו אותי את השאלות. עניתי בעברית. לאחר שסיימתי, אמר שטרית לסטופרד: אתה רוצה לשמוע אותו בערבית? But he is Jewish! השיב לו הקצין הבריטי. ושטרית אמר לי: תן לו חוק זה וזה בערבית. לא היתה לי שום בעיה. הרציתי ורקלמתי את החוק בערבית.

שטרית שמע על היריות למטרה, וידע שהטירון הטוב ביותר עתיד לקבל את המקל של המפכ"ל, ספייסר. באותו זמן הוא הועבר ל-C.I.D., והוא לחש

לי שאחרי גמר הבחינות ירצה שאעבור אליו. לכן הוא רצה שאצליח, ונראה היה לו שארשים את סטופרד אם אדבר בערבית והוא יזכור אותי לטובה. זו היתה טעות. ייתכן שסטופרד התנגד ליהודי שיודע ערבית ויורה היטב למטרה. למרות זאת, כשנגמר הקורס קיבלתי את המקל של ספייסר. הייתי החניך המצטיין, והודות לכך הוצבתי בעיר העתיקה בירושלים, מקום שאליו אף פעם לא נשלחו יהודים. מספרי היה 1402, ונשלחתי לעיר העתיקה, למטה, גרתי עם ערבים ב"סאראיה", בית המשטרה. היה שם הכול: משכב זכר, מכות, שוחד ועוד.

תפקידי היה ללכת לילה לילה ברחובות ירושלים, לבקר ב"מחששות" ולהכיר את כל הגנבים. הרגשתי טוב, ולא זכור לי אפילו מקרה אחד שמישהו פגע בי, ולו ברמז. לאחר שירות שנמשך חודשים העבירו אותי. זו היתה השיטה: מדי כמה חודשים העבירו את השוטרים למקום אחר. הגעתי למשטרת מאה שערים. הקצין היה נוצרי – אליאס חרד. הנוצרים סבלו מהשוטרים המוסלמים לא פחות מהיהודים, ומצבם היה לא נוח. פה הלך שמי לפני.

במאה שערים נפגשתי לראשונה עם שוטרים בריטים. בלילה הראשון יצאנו – שוטר אנגלי ואנוכי – לסיבוב, למשמרת. סיירנו ברחובות השכונה. האנגלי התייחס אלי כאל "נייטיב" ואמר לי בבוז: זו לא תהיה משמרת שתלך בה לישון או לאכול במאפיה. אנחנו נעבוד, אנחנו שוטרים. הוא בא מבית הספר לשוטרים בהר הצופים, בית הספר לשוטרים האנגלים, וזמן לא רב קודם לכן הגיע מאנגליה. אבל אני הכרתי את הסביבה והוא היה חדש. במקום ללכת בדרך הישרה הובלתי אותו בסמטאות. בבוקר הוא "נפל מהרגליים". הוא פנה אלי כמעט בתחינה: מה, אין קפה, חתיכת לחם, איזה מקום לנח? אמרתי: לא, זו משמרת. בלילה הבא הוא אמר לי מיד בהתחלה: סמי, הפטרול שלך. נכנסנו למאפיה, אכלנו לחם טרי וחם, התחממנו, שתינו כוס קפה והלכנו הלאה. כך עד שש בבוקר.

בלילה השלישי הוא סיפר לי את קורות חייו: הוא היה מובטל באנגליה, ישן בפארקים, פירט מדוע לא סיים את לימודיו בבית ספר וכיצד הגיע לפלשתינה. הוא סיפר לי את סיפורו שעות ארוכות, מעשר בלילה עד שש בבוקר. די ריחמתי עליו. בבוקר, כשחזרנו לתחנת המשטרה, אמרתי לו בנימוס: שלום מיסטר מילס. הוא לא ענה לי, מפני שכל השוטרים האנגלים האחרים היו שם. בערב הבא לא החלפתי אתו מילה. הוא ניסה להסביר לי:

אל תכעס, היו לי מספיק צרות עם האחרים, ולא הרשיתי לעצמי לדבר אתך. זה המצב. בוא ונהיה חברים היכן שאפשר, ונתעלם זה מזה במקום שאי אפשר להיות חברים.

בשבוע השני עבדתי עבודת יום. ספייסר החליט שהעובדים עבודת יום צריכים בשש בכוקר לעשות התעמלות ותרגילי סדר, כולל ערכים וקנים, המשרתים במשטרה 35 או 40 שנה. מול בניין המשטרה כמאה שערים היה שטח ריק. שם התאמנו וביצענו את תרגילי ההתעמלות: ריצה, עמידה, קפיצה. הערכים, בעיקר הזקנים, לא הבינו את הוראות המדריכים. לחשתי לשוטר ערבי זקן את כל הפקודות, והמדריך התעצבן: מי מדבר בשורה? שקט. לחשתי שוב, והוא תפס אותי ושטף אותי בקללות. הייתי חדש במשטרה, במקצוע, ולא ירעתי שהמילה "fucking" בצבא ובמשטרה הבריטית איננה חריגה. הסתובבתי אליו ואמרתי: אתה בעצמך "פאקינג". הוא ממש השתולל וצעק עלי: "Don't tell me fucking. I am fucking you", והוסיף שיעניש אותי על התחצפותי. עניתי לו שכבודי העצמי חשוב יותר מהעונש ואין לי כוונה להמשיך לשרת במשטרה אם יימשך כלפי יחס כזה, כאל אורח ממדרגה שנייה.

הועמדתי לדין בפני קצין המחוז ויינארט. נשאלתי אם אני רוצה לדבר ערבית במקום עברית, כדי שהקצין השולט בערבית יבין, ובמידת הצורך יש מתרגם לעברית. הסכמתי לדבר ערבית. הכניסו אותי, הקופר סיפר מה קרה מנקודת מבטו, ומוכן שלא השתמש בשפה ובמילים שבהן התבטא כלפי.

ויינארט היה אנגלי גבוה, עם גבות לבנות, מרשים. ידעתי מיד שהמתורגמן כבר סיפר לו מה בדיוק קרה. הוא אמר לי: ההאשמה נגדך כבדה. אם יש לך מה לומר – תאמר. אמרתי שבפרשה הזו יש שני מומנטים: העלבון האישי כלפי ודרך השימוש במילים. בארץ הזו, אם שני ערכים יאמרו זה לזה מילים כאלו – אחד מהם לא יחיה. אם שני יהודים יאמרו זאת זה לזה – אחד מהם ילך לבית חולים. אינני יודע אם אני יכול לחזור על המילים האלה. הוא הקשיב לי ואמר: גדלתי בצבא, מה שיש לך לומר – תאמר.

חזרתי על הקללות בערבית, והשתמשתי במילה, שכיום הוא נקראת "מילה בת ארבע אותיות". המשכתי בנאום על "נייטיב" – אינני מסכים להיות "נייטיב", ולא חשוב אם הוא מוסלמי, נוצרי או יהודי. חזרתי ואמרתי: אני לא "נייטיב". לא "נייטיב" במונח שהבריטי מסתכל עליו. אם אני שוטר ואני

צריך לשמור על הסדר – צריכה להיות לי זהות, הרגשת כבוד עצמי. ואם לא אחראי עלי אין כבוד אלי ואני לא אגיב על כך – אין לי כבוד עצמי. הקצין לא היה זקוק אפילו לחמש דקות, והודיע: המשפט מבוטל.

החזירו לי את החגורה. המתורגמן יצא החוצה ונישק אותי; הסרג'נט קיבל אזהרה, ואני הועברתי מתחנת המשטרה במאה שערים למרכז, לקישלה. אחרי כמה שבועות יצאתי למשמרת לילה עם שוטר ערבי, והסתובבנו בקרבת בניין העירייה של ימינו. ליד בנק ברקליס היתה שורה של חנויות. ניגש אלינו סרג'נט ערבי ואמר: בעוד חצי שעה יבואו שני אנשים, ישברו בחנות זו וזו את הדלת ותשמעו ירייה. אחד מהפורצים יברח לכיוון אחד, והשני יברח לכיוון העיר העתיקה. אתם תעמדו בדרך לעיר העתיקה ותתפסו אותו.

זה עשה עלי רושם כביר. איזה סרג'נט יוצא מהכלל! הוא יודע מראש על פשע העומד להתרחש. הייתי אז קצת תמים, והאמנתי שהוא יודע הכול מראש.

התכוונתי לתפוס את הגנב הראשון בקריירה שלי, ואכן כך בדיוק קרה. באו שני אנשים, התחילו לעבוד על המנעול, נשמעה ירייה, אחד רץ לעבר מחנה יהודה והשני רץ לעבר העיר העתיקה. תפסנו ואסרנו אותו. הוצאתי את פנקס השוטרים, וכתבתי בדיוק כל מה שקרה.

למחרת בבוקר הלכנו שנינו, השוטר הערבי ואני, לתת עדות בפני שאוכי ביי, מפקד האזור, קצין עם שלושה כוכבים שעבד עם הכולשת. כשהמתנו הגיע הסרג'נט שדיבר אתנו ושאלתי אותו איך הוא ידע על הפשע העומד להתבצע. תשובתו היתה: מה זאת אומרת איך ידעתי? זה גנב. לפני חמש שנים תפסתי אותו והוא נשפט לחמש שנות מאסר. אז הוא נשבע שיהרוג אותי בצאתו מהכלא. אתמול בבוקר הוא יצא מבית הסוהר לאחר חמש שנים. סידרתי עם אחד המודיעים של המשטרה שיביאו אותו לחנות וכך נתפוס אותו. עכשיו נכניס אותו בחזרה ל"קלבוש" ואני אהיה שקט.

זה לא מצא חן בעיני. הבנתי שהאיש, שהיה ערבי, לא התכוון לגנוב אלא הביאו אותו למלכודת. הוא אך יצא בבוקר מהכלא וכבר שב אליו. כשנכנסתי לתת עדות אמר לי הסרג'נט הערבי: אתה תספר הכול, חוץ מדבר אחד – שאמרתי לך מראש מה יקרה. זאת אינך צריך לספר.

שאוכי ביי שאל אותי מה קרה. ביקשתי לדעת אם יהיה עלי להעיד בבית

המשפט נגד הפורץ. אמר לי: כן. האם אצטרך להישבע שאני אומר את האמת? בוודאי. אמרתי לו: ביי נכבד, יכול להיות שאני צריך לספר לך את כל מה שאני יודע לפני שיפתחו את התיק הזה, מפני שאם אני צריך להישבע בכית המשפט, אספר שם את כל האמת.

סיפרתי לו. היה ברור שהוא נמצא בין הפטיש והסדן, שכן הסרג'נט עשה מעשה שלא ייעשה, פרובוקציה. שאוכי ביי היה קצין ישר, והחליט לשנות את סעיף האשמה. סוכם שלא אעיד.

העניין נסגר, אבל הסרג'נט כעס. לא הייתי סתם שוטר, שמי התפרסם. מפקד המחוז הערבי, שהיה בדרגה אחת נמוך מהקצין האנגלי, אמר לי: ילד, במשך שלושה חודשים עשית יותר היסטוריה ממה שאחרים עושים במשך 30 שנה. יש לך הרבה אוהבים, אתה ישר, אבל יש לך כבר כמה שונאים. היזהר. והוסיף: אני חייב להוציא אותך מפה. אשלח אותך לקטמון, שכונה נוצרית.

עברתי למשטרת קטמון. סרג'נט קריסטי, האחראי על התחנה, הכיר את תולדותי. שם התייחסו אלי כאל בן אדם. לא קראו לי במספר כי אם "קונסטבל", כמו לשוטר אנגלי. האנגלים היו קוראים בדרך כלל לשוטרים לפי מספריהם – 402, 520, אך אני זכיתי להיקרא "קונסטבל נימן".

ערב אחד שלחו אותי לשכונת פחים מזרחית לקטמון, שבה לא היו כבישים או תאורה. בעשר בלילה הייתי צריך לצאת למשמרת, והתברר שהשוטר האנגלי שצריך ללכת אתי חולה, ואני לבדי. אחד השוטרים האנגלים הסביר לי שהאזור מסוכן ועלי לקחת נשק. בדרך כלל הלכנו רק עם מקלות. חתמתי על אקדה ויצאתי.

ירד גשם שוטף. הגעתי למקום ועשיתי סיבוב ועוד סיבוב. שוטרים אחרים נהגו לחטוף תנומה אחרי 12 בלילה, התעוררו בשלוש, עשו עוד סיבוב, ונמנמו שוב. בסיור גיליתי דמות מאחורי פחון – היה זה סרג'נט קריסטי, שכעבור זמן לא רב עלה בדרגה ונעשה קצין משטרה.

לא מצא חן בעיני שעוקבים אחרי. זה היה סימן לא טוב. היו בוץ וגשם ורוח והפחים דפקו. חתמתי מדי שעה על לוח הפעילות, כנדרש, ובכל פעם היה שם הסרג'נט. זה נמשך גם בלילות הבאים – בדקו אותי בלי סוף. בבוקר שבת, החזרתי את לוחות השמירה, נתנו לי לישון, אבל אם לא התקלחתי ולו פעם אחת, בדקו אותי. בדקו אם החגורה נקייה. היתה לי

תחושה שכל המשטרה הבריטית בודקת אותי. הקצין הערבי לא יכול היה לעזור. הוא אמר לי גלויות: אני לא יכול לעשות דבר. הרגעתי אותו: אל תחשוש, הם יתעייפו לפני.

אחרי כמה שבועות התמנה קריסטי לקצין והקצין הערבי הפך למפקד התחנה. החלטתי שנמאס לי ללכת בלילות. אמרו לי להתגייס למשטרה — לשם מה? כדי להסתובב בלילות בקטמון, בעיר העתיקה, במאה שערים? איזה מין שירות ביטחוני זה? אין לי חיים, חברה, שום דבר. עבדתי בלילה וישנתי ביום. ביקשתי לראות את המפקד הערבי ודרשתי שיעבירו אותי למשטרת הרוכבים. משטרת הרוכבים היתה מורכבת כולה מערבים, עוד מימי התורכים, ולכולם היו שפמים גדולים. בדין ביי, המפקד הערבי, אמר: בסדר סמי, אדבר עם פאוזי ביי אדריסי, מפקד הרוכבים, ממשפחה לובית ידועה.

הגעתי למשטרת הרוכבים, אף שלא שלחו אותי לקורס, וקניתי סוס, לפי הנהוג. כל אחד קנה את הסוס שלו בכסף, בדרך כלל מהלוואה שקיבל מהמשטרה, שנוכחה לו מדי חודש מהמשכורת. קיבלתי מדים מיוחדים, שכללו "בריצ'ס" (מכנסי רכיבה) וחגורה כחולה, ורובה.

במחוז ירושלים היו שלושה רוכבים יהודים ותיקים: חנוך — אחר כך היה שוטר רכוב במדינת ישראל, שני שאיני זוכר את שמו, שהיה לו מאוחר יותר קוינו בכת ים, וגבר נוסף.

ב"קישלה" בירושלים פגשתי את חנוך. הוא ריחם עלי, והסביר לי שהבעיה היא לא לרכוב על סוס. הקושי הוא שיתנו לי הוראות באנגלית, איך לפנות ימינה, איך לפנות שמאלה, איך ללכת ב"פארייד" (מצעד) וכו'. הוא נתן לי שני שיעורים פרטיים, ואמר: אלוהים יהיה בעזרך.

פאוזי ביי אדריסי אמר שהוא מכיר בעל פה את התיק שלי, אבל פה אין לנו עסק עם שוטרים אנגלים. אנחנו רוכבים בנפרד מהם. רק בתחנות אחדות, כמו בהרטוב, ישנם אנגלים. והוסיף: כשאתה יוצא לכפרים, אתה יוצא לכרך, לא יהיו לך בעיות. אבל זכור: אם יהיה משהו לא בסדר — "אידכ בח'זאמי", כלומר היד שלך בחגורה שלי, אתה יכול לפנות אלי מתי שתרצה.

רכבתי לכפרים הערביים — נבי סמואל, אבו דיס ואחרים. בכל יום שלחו אותי לכפר מסוים, ולפעמים יצאתי לשלושה או לארבעה ימים. תחילה יצאתי פעם-פעמיים עם שוטרים ערביים וראיתי כיצד הם מתנהגים: באים לכפר,

נכנסים, שואלים על המוח'תאר (האחראי מטעם השלטון) והמוח'תאר מקבל אותם ב־30 קידות, מכניס אותם ל"מד'אפה" – בית הכנסת האורחים. לוקחים את הסוס, מאכילים אותו, ממלאים לו שק שעורה לשלושה ימים ושמים שש־שבע כסתות על המזרונים.

לאחר מכן הם מתיישבים ואוכלים ביצים מטוגנות, סמנה, לכן וזיתים – כיד המלך. אחר כך מביאים את הקפה, ונכנסים זקני הכפר ומתחילים לשוחח: "כִּיף חאלכ"? "כִּיף סחתאקז?" מה נשמע? מה חדש? הכול בסדר? יושבים, מספרים מעשיות על ימי התורכים ועל כול הנסים והנפלאות שקרו להם ולאחרים. לאחר מכן פונים לכפר השני.

ידעתי ערבית היטב, מבטאי היה נכון, והשיחות קלחו. אני זוכר ערב מעניין בנבי סמואל עם אחד מבני הכפר, קומוניסט. הכפריים לא יכלו להבין את הקומוניסט שאיננו מאמין באלוהים. אירע שהגעתי לכפר זה או אחר ביום חתונה, והיו ריקודי "דבקה", "פנטזיה" ויריות באוויר. התחריתי ברכיבה בקיצור – היו לי חיים נפלאים.

אם נשארתי בכפר בלילה, ישנתי ב"מד'אפה". דיברתי ערבית היטב, ולכן קיבלו את פני יפה. מעולם לא עלתה שאלת היותי יהודי. הייתי שוטר, וכשוטר הייתי מלך. ולא סתם מלך – המלך היחיד. איש – גם לא האנגלים – לא הראה את פניו שם, פרט לשוטר הרוכב.

בסך הכול היו חיי שקטים. רכבתי מכפר לכפר, לפעמים היה צורך להודיע למוח'תאר זה או אחר שהוא צריך לעשות משהו, למשל למנות אנשים או להביא מסמכים.

כעבור כמה שבועות הייתי ברקיע השביעי. הוזמנתי לפאוזי ביי, ששוטרים פשוטים לא היו מוזמנים אליו. הוא אמר לי: יש לי עבודה בשבילך, שבאופן רגיל לא הייתי נותן ליהודי; עליך לנסוע לאבו דיס. הממשלה החליטה לבנות שם בית ספר, הבנייה התחילה והכפר איננו נותן את הכסף הנחוץ לסיום. יש להכריח אותם לתת את הכסף. אנשי הכפר אומרים שיש להם מקום לימוד, כות'אב, ליד המסגד, והם אינם זקוקים לבית ספר, וחוץ מזה אם הממשלה החליטה – שהממשלה תשלם.

קצין המחוז, ניקולא סבא, נוצרי, היה אחראי לנושא. הוא רצה להוכיח לממשל הבריטי שיש לו השפעה על הערבים וביקש שוטר שילווח אותו, לא רק כשומר ראש, ופאוזי ביי הורה לי: צא אתו לאבו דיס.

התייצבתי במשרדו של ניקולא סבא והצדעתי. הוא שאל לשמי ודיבר אתי כמה מילים בערבית. אחר כך שאל: מוסלם או נוצרי? עניתי לו: יהודי. הוא היה איש נמוך, לבוש הדר. כששמע את תשובתי, דפק על השולחן בשני האגרופים וצעק: מה קרה לו לפאוזי ביי? הוא לא יודע לאן אני נכנס? שולח לי יהודי! אמרתי לו כך: אני בטוח שאתה מכיר את פאוזי ביי. ראית אותו עושה הרבה שגיאות בחיים? אני שומר הראש שלך. אל תדאג.

נסענו במכונית. נכנסנו לכפר, הרובה אתי. פנינו לבית המשפחה המשפיעה ביותר, בית בן שתי קומות. קבלת הפנים היתה מלכותית. עושר כביר. הוציאו לכבודנו את ספלי הזהב לקפה, וארוחת הצהריים הספיקה לאלה שישבו בחדר האורחים וגם לכל הכפר שהתאסף בחוץ. ישבתי אתם ועם קצין המחוז, שהתייחס אלי לא כמו אל שוטר שומר ראש. היחס הזה עבר גם למארחים, שהתייחסו אלי בכבוד רב. הם היו עשירים, בעלי אחוזות בכל הסביבה. שוחחנו על הא ועל דא, ולאט לאט ניגשנו לעניין בית הספר. ישבתי בשקט וניקולא סבא דיבר. תוך כדי שיחה הוא פנה אלי ושאל לדעתי. בהמשך לקחתי את רשות הדיבור והסברתי להם את ערכו של החינוך. בין השאר אמרתי: תראו איך זה אצלנו, היהודים, כמה אנחנו משקיעים בחינוך.

הדברים האלה הממו אותם כרעם. עד לאותו רגע הם לא העלו בדעתם שאני יהודי. חשבו בוודאי שאני מוסלמי או נוצרי. אבל הייתי אורח ואף אחד לא אמר כלום. הילדים שהציצו דרך החלונות ושמעו כל פרט, מיהרו לדווח לכל הכפר המוסלמי שהמתין בחוץ: שלחו קצין מחוז נוצרי והיהודי בא אתו.

בפנים, בחדר האורחים, התנהלה השיחה בשקט. מסיבה כלשהי, אולי כדי להביא לקצין המחוז תיק או מסמך מהאוטו, יצאתי להביאו. הבית עמד במרכז הכפר. לא היו כבישים, ובסמטה שליד הבית עמדו כמה עשרות נערים וצעירים, בני 15-19. אחד מהם ניגש אלי ואמר בערך כך: אלמלא היית עם הרובה ביד במדים, אתה, כיהודי, לא היית יוצא מהכפר שלנו חי. בלי לחשוב זרקתי את הרובה, הורדתי את החגורה, הסרתי מהראש את כובע השוטרים, ה"קולפק", ואמרתי לו: יא אבן שרמוטה, בן זונה, עכשיו אני לא שוטר, ואין לי רובה, "תעל הון". בוא הנה. הוא זו קצת לאחור. ניגשתי אליו, תפסתי אותו בצווארון, נתתי לו סטירת לחי

שהעיפה אותו למרחק. הייתי בחור חזק.

נשמעו צעקות. ראש המשפחה יצא החוצה וראה אותי עומד בלי הרובה, בלי החגורה, בלי ה"קולפק", ובחור ערבי שוכב על האדמה. הוא שאל בבהלה: מה קרה, אורחי היקר? עניתי לו: שום דבר. שאל: העליכו אותך? לא, לא העליכו אותי. סתם איזה עיר, ג'חש, התנהג לא יפה. אתה מארח יוצא מהכלל. חזרנו לבית.

מובן שכחוץ היתה התרגשות גדולה. בעל הבית רתח מזעם מפני שניסו לפגוע באורח שנמצא תחת קורת גגו. הוא פנה אל ניקולא סבא ואמר לו: בית הספר ייבנה, והבנייה תסתיים תוך שלושה חודשים. סעיד (אדון) ניקולא, אין לך מה לדאוג. אחר כך פנה אלי: סמי, יא-אפנדי, מתי שאתה רוצה לבוא לכפר הזה, מתי שאתה רוצה את הבית שלי – הוא שלך.

יצאנו ובדרך לירושלים אמר לי ניקולא סבא: פאוזי ביי אדריסי לא יאמין לסיפור. זה היה ממש נפלא איך שהפעולה שלך שינתה את כל מהלך הפגישה. הוא התמיא לי כל הדרך לירושלים.

בתחילת החורף אמר לי פאוזי ביי: סמי, אני רוצה להעביר אותך לים המלח. התחילו לבנות את מפעלי ים המלח, יש שם הרבה יהודים ורק שוטרים ערבים. המפקד הוא עלי, קצין שחור שהיה משרתי בציבא התורכי.

רכבתי לים המלח, ובדרך עצרתי במשטרת יריחו. התייצבתי בפני הקצין השחור, שבינתיים התברר לי שהיה ממשפחת עבדים סודנית, ובזמן התורכים היה משרת או עבד אצל משפחת האדריסים. פאוזי ביי הביא אותי, וכעבור זמן הכניס אותי למשטרה, ואף מינה אותי לקצין ביריחו. ביריחו היו במשטרה שלושה ערבים בני 58, 60. הם גדלו על הסוס עוד מימי התורכים, לכולם שפמים גדולים. השלושה התגוררו באוהלים על שפת ים המלח, בישלו בעצמם, אפו את הלחם בעצמם, ללא נשים, משרתים או עוזרים. היו להם כנראה נשים ומשפחות באחד הכפרים. אני בטוח שאם הם לא היו במשטרה – הם היו שוודים. ואולי באמת היו פעם שוודים ואחר כך התגייסו למשטרה. אני, הבחור הצעיר, הצטרפתי אליהם, ליד קליה, באזור שבו נבנה בית החרושת לאשלג.

כלילה הראשון, בסביבות שעה 11, העירו אותי: מהר, יש מבריחים, עלה על האוכף. היינו בלב שממת המלח, בערך שני קילומטרים מקליה, בתחנת המשטרה על שפת ים המלח. "תחנת המשטרה" מנתה שלושה אוהלים

וארבעה שוטרים: שלושה ערבים ואני.

לילה. חושך. יצאתי על הסוס לעבר שפך הירדן לים המלח, לתפוס מברייחים. השלושה דהרו לפני. בתוך זמן קצר גילינו כמה בדואים, ואתם עשרים חמורים, מברייחים סחורות מעבר לירדן. היו יריות וצעקות ויללות. תפסנו אותם. על כל חמור שנתפס קיבלנו פרס – שילינג.

כך היה לילה אחרי לילה. הם ידעו שאני יהודי, ולא עשו מזה עניין גדול. בתוך כמה ימים היינו לידידים והם סיפרו לי את כל הסודות המקצועיים. הדבר היחיד שהם לא סיפרו לי ושהתברר לי די מהר היה שתפיסת המברייחים לא היתה מקרית. הם תמיד ידעו מתי תהיה הברחה. היו להם מודיעים.

אינני יכול לומר שלא חששתי. עם זאת, הייתי במשטרה כמעט שנה, ומדי כמה חודשים החלפתי מקום ותפקיד. בכל מקום הסתדרתי. לא היה מקרה אחד שלא הסתדרתי עם שוטר ערבי מבחינה מקצועית. יריתי יותר טוב מדרוזי, רכבתי על סוס יותר טוב מבדואי והיכיתי מכות עזות בעת הצורך. זה לא אומר שלא חששתי מחיים באוהל מבודד עם השלישייה הזאת. פעם בשבוע היה עלינו לרכוב ליריחו לקבל שיעור בחוקים מהקצין השחור, עלי. לשלושת השוטרים הערבים היתה בעיה: היה עליהם לקרוא לעבר השחור אפנדי. הוא לא ידע קרוא וכתוב, אך ספייסר קבע שעלינו לקבל ממנו בכול שבוע הדרכה בחוקים.

אחד מאתנו היה נשאר באוהל, ושלושת האחרים רכבו לשיעור ביריחו. עלינו לכיתה, שהיתה בקומה השנייה, את הסוסים השארנו למטה. בכיתה חיכה לנו ה"כת'אב", מזכיר תחנת המשטרה, שהקריא פרק מחוק כלשהו, למשל מתי מתחילה העונה שמותר לצוד, 40 או 50 דקות. כשסיים נכנס עלי, הקצין, לבחון אותנו. הוא שאל שתיים או שלוש שאלות, והזקנים האלה ענו מה שידעו, בחנופה בנוסח "נעם יא־סיד" (כן, אדוני). אחר כך פנה אלי: אתה מלומד, אתה מבית ספר לשוטרים. כן, יא־סיד. מתי אסור לאסוף ביצים שהטילו צבאים או איילות? ענית: מותר לאסוף את ביציהם רק אחרי שהם מתחילים לעוף. פניו השחורים הלבינו והוא יצא מהחדר, רוגז.

אחרי השיעור ירדתי במדרגות והוא יצא מחדרו ועמד ליד המעקה. הייתי למטה בחצר, ליד הסוס. הוא הביט בי ואמר רק שתי מילים: אתה יהודי. כל השוטרים הערבים, מנקודות המשטרה בנבי מוסה, יריחו וים המלח, עמדו והסתכלו בי ובו. זרקתי לעברו מילים שקשה לתרגם אותן: "יא עבר, יא

מלעון אבי לנטה, עבד הום. יא מלעון אבוק מלכסטו אל סיד. " בעברית פירוש הדברים בערך: הוי עבד בן עבדים ארורים, ארור אביך, אם יש לך אב ואם יש לך סב. זוהי הקללה החריפה ביותר לשחור.

השוטרים פרצו בצחוק ועלי, הקצין השחור, צעק לשוטרים: תאסרו אותו. לא המתנתי אף רגע, עליתי על הסוס וצעקתי לעברו: אם אתה רוצה, רדוף אחרי, וחזרתי לאוהל.

כעבור שבוע קיבלתי הודעה דחופה מפאווי ביי אדריסי, שהוא רוצה לראות אותי בתחנה ביריחו. התברר שהקצין השחור התלונן עלי. אמרתי לעצמי: שמואל, מה יהיה? לא עברו אלא שלושה שבועות, ושוב הכנסת את עצמך לצרות.

פאווי ישב בחדר, פניו רציניים. נכנסו הקצין השחור והכת'אב, המזכיר, והאשימו אותי: ביום זה וזה, בשעה זו וזו, בנוכחות אלה ואלה העלבת קצין במשטרת הוד מלכותו. לא אמרו במה העלבתי. פאווי ביי שאל: אשם או לא אשם? עניתי: לא אשם! איך אתה לא אשם? הרי יש עדים? אמרתי: פאווי ביי, מותר לומר משהו? סיפרתי לו: נתחיל בזה שאני בוגר בית הספר לשוטרים. פה כולם שוטרים ותיקים ואני לידם קטן, ג'חש (עיר), צריך ללמוד מהם. ומה עושה לי הקצין? מקטין את ערכי בפניהם. מה, אני לא בן אדם? אין לי שפם? הוא בז לי כששאל על מעוף האיילות.

אדריסי לא יכול היה להתאפק ופרץ בצחוק. זה כל מה שקרה? שאל. הסברתי לו שאחרי ששוחררנו ירדתי במדרגות והקצין ואמר לי: יהודי. זו בושא להיות יהודי? אבל, לפני כל העדים האלה לצעוק עלי: אנת יהודי (אתה יהודי)? אמרתי לו, ואני חוזר על כך: יא עבד.

פאווי ביי היה מרוגז ומשועשע באותה מידה ואמר לי: קח את הסוס ועלה לירושלים. אחרי כמה ימים שלחו אותי לערטוף (הרטוב). בערטוף היה שוטר יהודי, שאותו החלפתי, וארבעה שוטרים אנגלים. בתחילה הם החרימו אותי. גרתי אתם באותו בית, אבל לא אמרו לי שלום. בעצם לא אמרו לי מילה, התעלמו מקיומי. ה"סרג'נט" האחראי היה נותן לי את ההוראות מתי לצאת לכפר, מתי לחזור מהכפר, מתי לרשום דו"ח. האנגלים לא יצאו לשום תפקיד. כל היום התאמנו בכידונים להוציא יתרות – לקראת התחרות השנתית בהר הצופים.

הנה סיפור שיכול להעיד על אישיותי: בבאב אל-ואד היו השוטרים

הבריטים עולים לאוטובוס ונוסעים בו מבלי לשלם לנהג. זה היה הנהג. כשהייתי בהרטוב והיה לי יום חופשי, נהגתי לעלות לירושלים. המשכורת לא אפשרה בזבז כספים. הייתי מגיע לצומת בבאב אל-ואד, ועולה לאוטובוס אגד הנוסע לירושלים, מבלי שלקחו ממני כסף. יום אחד אמר לי הנהג: עליך לשלם. עניתי לו: שוטרים לא משלמים. הוא התרגז ואמר: אל תעלה לאוטובוס שלי בפעם הבאה, אם לא יהיה לך כסף לשלם. כולנו, כל הנהגים, גיקח ממך כסף, כי איננו חייבים לך נסיעה בחינם. שילמתי, עליתי לירושלים ופניתי אל מנהל אגד בעיר. התלוננתי והוא הצדיק את הנהג, וטען שאין להם מקומות פנויים, ואם יש הם משלמים בעד הבנוי, משלמים מיסים ולכן גם עלי לשלם. ומה עם השוטרים הבריטים, גם הם משלמים? ביקשתי לדעת. זה ענייננו, השיב לי.

באחד הימים הבאים עמדתי ליד באב אל-ואד ועצרתי אוטובוסים של אגד. במשך יומיים כתבתי להם 50 דוחות על עבירות תנועה ועבירות אחרות: חבילה במקום לא נכון, אור לא בסדר, מהירות גבוהה מדי, ועוד. את החוק ידעתי היטב ושוטר היה רשאי לכתוב דוחות. הגשתי את הדוחות לקצין וביקשתי שכדי לא לבזבז זמן ייערכו כל המשפטים ביום אחד. באגד היתה פניקה אמיתית. כל הנהגים היו צריכים להיות באותו יום בבית המשפט והיתה סכנה שתנועת האוטובוסים תעצר. מנהל אגד בירושלים התערב. מהנהלת החברה פנו לקציני המשטרה היהודים וניסו להפעיל השפעה. ואני בשלי. שוטר בריטי נוסע בחינם מפני שאתם מפקדים ממנו, והוא מרוויח יותר ממני. גם אני רוצה אותן זכויות. חוק הוא חוק – לכולם. שילמתי בעבור כל נסיעה, ואפילו כשרצו לפטור אותי מתשלום סירבתי. אבל לימדתי אותם לקח: אני שוטר יהודי, ועליהם לגלות כלפי אותו דרך ארץ כמו כלפי השוטר הבריטי.

משטרת ערטוף היתה כפופה לקרית עינאב, ליד אבר-גוש. הקצין האחראי היה אחמד אפנדי. לא זכיתי לראותו או לשמוע אותו, אלא בטלפון. התיידדתי עם מזכירו, נאצר. תפקידי היה לסייר בכפרים. ליד הצומת בבאב אל-ואד היה בית קפה או ח'אן. הגעתי לשם מדי פעם, אכלתי, שתיתי ושילמתי. הח'אן היה בקומה השנייה, ובקומה הראשונה היתה אורווה. בעל הח'אן היה חצי שחור. לא פעם, כשבאתי לשם, שמעתי אותו מדבר בטלפון עם אחמד אפנדי, הקצין מעינאב. השיחה נשמעה לי משונה. כשהסתובבתי בכפרים

התחלתי לרחרח ולשאול ושאלות. שמעתי שמועות כאילו אחמד אפנדי לוחץ על כפריים ובעל הח'אן, כנראה שותף שלו, קונה את הפירות והירקות בחצי חינם ועושה כל מיני עסקים מפוקפקים אחרים.

ביום כיפור פרצה בכפר בית מח'סיר מלחמה בין שתי חמולות. ומי צריך לפתור את הבעיה? ה"נייטיב". רכבתי לכפר – שעה וחצי לפחות. הגעתי בשעות אחר הצהריים. הכפר היה שקט. נכנסתי למוח'תאר לשאול מה קורה. לא טוב, אמר המוח'תאר. ילד מחמולה א' הסתכל על ילדה מחמולה ב' ואחיה ראה את זה. מה עשה? התנפל עליו והיכה אותו. ואז התחילו מכות בין שתי החמולות. עכשיו המצב רגוע, אבל בלילה, כך נשבעו שני הצדדים, יהיה דם. והוסיף בתחינה: יא סמי אפנדי, עשה מה שאתה מבין, אבל דע שהלילה יהיה דם. אמרתי למוח'תאר שאני נשאר. הוא הביט בי ושאל: יא סמי, מה תעשה? יש שתי חמולות מסוכסכות ואין חמולה שלישית שתתייצב ביניהן. יש משפחות בודדות, אך הן לא יעזו להתערב. ואתה לבר, מה תעשה? אמרתי לו: אקח את שני הילדים, זה שהסתכל וזה שהיכה, לבאב אל-ואד, אקרא לאחמד אפנדי, ונעלה בטנדר משטרתי לעינאב. לאחר החקירה נעשה סולחה, סוף סוף הילד לא נגע בילדה ובוודאי לא פגע בה. הוא גם לא אמר לה שום דבר. כעבור כמה ימים המצב יירגע.

המוח'תאר עזר לי להוציא מהכפר את שני הילדים ואיש לא הפריע. ירדנו לכיוון באב אל-ואד. במחצית ההר, במרחק מהכפר, כאשר איש לא יכול היה לשמוע, אמרתי להם: שמעו טוב, עכשיו תגמרו את העניינים ביניכם. הוא הסתכל על אחותך? תן לו סטירת לחי. הוא היכה אותך? תן לו שתי סטירות לחי. הם היכו זה את זה עד זוב דם והתגלגלו על הארמה, לבסוף התעייפו והציעו לחזור לבית-מח'סיר. סירבתי, הבאתי אותם לח'אן בבאב אל-ואד, הכנסתי אותם לאורווה, סגרתי את הדלת וטלפנתי לעינאב. לא העזתי לפנות לאחמד אפנדי ודיברתי עם הכת'אב, המזכיר. סיפרתי לו כל מה שהיה: איך הובלתי את השניים, אך הם היכו זה את זה ועכשיו הם בסדר, אבל אולי כדאי שנעלה אותם לעינאב, שיישבו שם יומיים. אני אחזור לכפר מחר וארגיע את המשפחות.

הקצין אחמד אפנדי היה מרוצה. הוא אמר: אשלח לך טנדר, ותעביר את השניים לעינאב. בשביל שוטר חדש ולא ערבי עשית עבודה טובה. יצאתי החוצה וישבתי על אבן ליד הח'אן. הכביש היה שקט לגמרי. היה

זה יום כיפור, שום אוטובוס לא עבר. ממול רכצו גמלים ולידם בדואים מעבר הירדן שהובילו חיטה. ישבתי וחיכיתי לטנדר שיבוא. כעבור זמן קצר יצא בעל המסעדה וצעק לעבר הבדואים: יא מוסלמים, הוי מוסלמים, אתם יודעים מה אירע פה? היהודי הזה מחזיק שני מוסלמים, מאמינים במוחמד, בח'אן. הוא היכה אותם, חתך אותם, אסר אותם. היהודים האלה התלבשו עלינו. זה היה נאום ארסי, והבדואים התרוממו ממקומם וגילו עניין.

הסתובבתי אליו ואמרתי לו לסתום את פיו. והוא: אתם שומעים מה הוא אומר לי – הערבי – הוא אומר שתום את הפה. הבדואי הראשון התכופף וחיפש אבן ואחריו עוד בדואי ועוד אחד. מסביב היה שקט, ולא היה טעם להמתין לאוטובוס. יום כיפור, כזכור. מה עושים? אם תעוף האבן הראשונה, אני אבוד. הרמתי את הרובה. הכנסתי כדור לקנה וקיללתי את בעל המסעדה בכל הקללות שידעתי בערבית. ולעבר הבדואים צעקתי: הראשון שיזוז, יחטוף כדור. הוא צעק: אתם מפחדים? אמרתי: הם לא מפחדים ממני, הם מפחדים מאלוהים. שתי אבנים הושלכו, והבדואים התיישבו והמשיכו ללעוס כמו גמלים. ראיתי את המוות מול עיני.

הטנדר הגיע כעבור שמונה שעות. העליתי עליו את שני הנערים, השארתי את הסוס ונסעתי אתם לעינאב, שם נכונה לי הפתעה: אחמד אפנדי התנפל עלי: מי אתה שתקלל ותזכיר את הנביא? וחוף מזה הכית ערבים. מקומך ב"קלבוש". לקחו ממני את הרובה, העלו אותי לקומה השנייה, סגרו אותי בחדר, ואני במאסר. פה כבר אין לי "עסק" עם עלי הבור, אלא עם אחמד אפנדי, שהוא חניך בית ספר, ומכיר את חוקי המשטרה על בוריים.

הוא הורה לגבות עדויות ממני ומאחרים. הביאו אנשים מהכפר ואת בעל המסעדה, ולקחו ממני גם טביעת אצבעות. נאצר, הכת'אב, הוא שגבה את העדויות. אלא שאחמד אפנדי לא ידע שנאצר ואני ידידים. ישבתי במאסר שבעה ימים מבלי לדעת מה יעלה בגורלי. כל אותה עת עלו נגדי ועוד האשמות. נדמה שלא היתה אשמה שלא טפלו עלי: הכיתי את הילדים, הפכתי את הכפר, קיללתי את הנביא, ביזיתי את הקצין שלא בפניו, ועוד ועוד.

יום אחד אחר הצהריים נפתחה הדלת ונכנס אחי יגאל. נאצר הביא אותו ואמר: אחמד אפנדי נסע לירושלים עם התיק שלך. אין פה איש. זה נכנס ואמר שהוא אחיך. אל תשהו ביחד יותר מדי זמן, האחרים יראו. בינתיים הביאו את כל הרכוש שלי מהרטוב. נתתי ליגאל את מה שהיה לי, ואמרתי

לו: אני לא אצא מכאן חי, אכנס לכלא ל־15 או עשרים שנה. הנה התמונות, הכסף, הבגדים. אמרתי עוד שהדבר היחיד שהוא יכול לעשות זה לנסוע לירושלים, להיכנס לתחנת מחנה יהודה ולמצוא שם את פלדמן. ספר לפלדמן מה קרה פה והוא יפנה אל בחור בשם משה כהן, כדי שזה ייגש אל יצחק בן־צבי, שיטלפן לפאוזי ביי אדריסי ויאמר לו שאני מבקש שמשפטי יתנהל בפניו. זו בקשתי, שהוא יהיה השופט.

ובאמת כך היה. פאוזי ביי בא בעצמו. לפני המשפט ביקשתי לדבר אתו ביחידות חמש דקות. אמרתי לו: לא עשיתי כלום. אמנם לפי החוק הבריטי אסור לשוטר להציע לאדם להכות אדם אחר, אבל הרגעתי את הרוחות, ועשיתי מה שצריך היה לעשות. אתה בוודאי יודע שלאחמד אפנדי ולבעל המסעדה בבאב אל־ואד יש עסקים משותפים. אינך יכול לעשות למעני דבר, מפני שעליך לפעול לפי החוק. אני מבקש שתאמר לאחמד אפנדי דבר שאני אינני יכול לומר: שאני מחזיק עדויות בכתב על עסקים בינו לבין בעל הח'אן בבאב אל־ואד בענייני אדמה שנלקחה מאלמנות.

פאוזי ביי נראה מופתע. הוא שאל: סמי, זו אמת? עניתי לו: רק תגיד לו שיש לי תיק שלם עליו, ואם יביאו אותי לבית משפט אפתח את התיק הזה. פאוזי ביי הזמין אליו את אחמד אפנדי, דיבר אתו מה שדיבר, וכעבור עשרים דקות נגמר כל העניין בתנאי שאני חוזר למשטרת הרגלים ועוזב את משטרת הרוכבים.

מכרתי את הסוס ושוב הייתי שוטר במשטרת הרגלים. הפעם שלחו אותי למחנה יהודה, שם היו רוב השוטרים יהודים, בפיקודו של הקצין לנגר. הקצין בדק את התיק שלי, שהתעבה כשהחלפתי תחנות, ואמר לי: אצלי אל תתחכם. אמרתי לו: הקצין לנגר, לא התחכמתי בשום מקום. עשיתי את עבודתי וכעבור שבועיים הוא ראה שאני שוטר טוב, ואינני בעייתי. הוא נתן לי את ההעלאה הכי גדולה שאפשר היה לתת בלי אישור מלמעלה והעביר אותי לעבודה בכגדים אורחיים. עבדתי כך חודשים־שלושה ונוצרו בינינו יחסים ידידותיים. בחודשי שירותי בירושלים הלך שמי לפני בקרב הפושעים. אחד הירודעים שבהם היה דודו. אם הודעתי בשכונת הבוכרים שאני רוצה לדעת מי גנב או פשע, היה דודו בא אלי, והיינו מחזירים את הגניבות, בלי מעורבות המשטרה או בית המשפט.

אלא שאז קיבלתי מכתב מאבי שהמצב בצרפת לא טוב. הוא הסתבך

בצרות, וביקש שאני, הבן הבכור, אבוא לעזור.

עשיתי חשבון נפש. הייתי במשטרה, עשיתי מה שעשיתי, אבל מה יהיה הסוף? מהי תכלית השירות? הודעתי ללנגר שאני מתפטר. לנגר הופתע וביקש ממני לחכות כמה ימים. כעבור יום חזר אלי ואמר שלפי החוקים של ספייסר אין העלאה בדרגה בלי בית ספר, אבל יש לו הסכמה ממפקדת המחוז. שם עברו על כל התיק שלי, ויפעלו באופן יוצא מן הכלל: יתנו לי דרגת "קורפורל" (רב-טוראי) בלי בית ספר. זה המקסימום שיכולים לתת לי, וגם הבטחה שאצא לקורס הקצינים הבא. אמרתי, לא. לנגר ניסה לשכנע אותי שעתידי במשטרה, ושאני עוד אהיה קצין גבוה. הראיתי לו את מכתבו של אבי ושאלתי: אני יכול לחשוב על קריירה כשאני מקבל מכתב כזה?

התפטרתי. שירתתי במשטרה 16 חודש ובסך הכול, למרות הבעיות, היו לי חיים טובים ולמדתי הרבה. במשטרה למדתי כיצד לחיות עם הערבים, להתגבר על גנבים, להשכיך שלום בית במשפחות ועוד. למדתי גם להכין את החיים בצורה אחרת: לדעת שעליך להתגבר על עצמך, להכיר את חולשותיך, וגם לשמור על כבודך. ואם אתה עושה זאת בפקחות – יש סיכוי רב להצליח. החוכמה היא לא רק לשמור על כבודך, אלא גם להצליח בכך. פרק המשטרה בחיי נסתיים. עוד ברצוני לציין שהייתי הפלשתינאי היחיד ששיחק בנבחרת הכדורגל של משטרת פלשתינה-א"י, שכולה היתה בריטית, כקשר ימני. זה קרה בסוף הדרך, במחנה יהודה. באחת התחרויות הבקעת את השער הראשון, והמפכ"ל ספייסר לחץ את ידי אחרי המשחק. הוא אמר לי גם שהוא זוכר שהייתי הראשון שקיבל את המקל שלו, "המקל של ספייסר" בסיום שלב הטירונות.

אינטרמצו בצרפת

בסוף 1932 הייתי בדרכי להצטרף אל המשפחה בצרפת, חסר פרוטה. אחי יגאל למד אז בטכניון. חזרתי לתל-אביב, ופגשתי חבר שעבד אתי במשטרה בירושלים והתפטר לפני. הוא היה לפועל בניין, והיה לו חדר עם מיטה צרה. שאלתי אם אוכל להתגורר אצלו. הוא עבד ארבעה ימים בשבוע, חי בצמצום, אך הזמין אותי להצטרף אליו. בבוקר היה קם, מכין קפה, אוכל פרוסת לחם, משאיר לי על הפתיליה את הקפה ולידה פרוסת לחם וגרוש או שניים במזומן. הוא הלך לעבוד כשהשיג עבודה, ואני הסתובבתי ברחובות בלי לעשות דבר. דיברתי עם חברי וניסיתי להשיג כמה לירות. כרטיס לאירופה במחלקה הרביעית באנייה עלה שתיים וחצי ואולי שלוש לא"י (לירות ארצישראליות). למי היה סכום כזה?

בשבוע השני אמרתי לחברי: יאצ'ק, אין טעם להמשיך כך. לא אשב ואוכל את לחמך, שאתה בקושי מרוויח. אינני רואה שאצליח להשיג כסף. אנסה לקבל עבודה בבניין, אולי אצליח לחסוך כמה פרוטות. הוא הציע שלא אעבוד בבניין, אלא שאחפש משרה.

אותו זמן היתה לי פגישה שסייעה לי להתגבר על התלבטויותי אם לנסוע. היה לי דוד בתל-אביב – אח אמי. לרוד הזה היו סוכנויות בריטיות, איטלקיות וצרפתיות לבדים. אדם אמיד. ביקרתי אותו, והוא אמר: שמואל, אני מתלבט אם לספר לך או לא, אבל אולי בכל זאת אספר לך. אני מרחם על אחותי. שאלתי למה הוא מתכוון והוא אמר שאבי לא בסדר. הוא היה אצלו בפריז. יש לו מכונת אריגה או סריגה, הוא יושב בחדר קטן וחשך גם באמצע היום, אוכל במשרד ושותה בקבוק יין. הוא היה מודאג מכך וחשש שאבי נעשה

שתיין. הרברים האלה הראיגו אותי. אבי נהג לשתות יין רק בקידוש, ומה שנשאר בכוסית החזיר לבקבוק. הסיפור הזה, שהוא שותה בקבוק שלם באמצע היום, נראה לי בלתי מתקבל על הדעת.

כך הסתובבתי בתל-אביב ומישהו השיג לי 25 גרוש, אחר הביא 10 גרוש, ולאט לאט נאסף הכסף. כמה גרושים תרמו החברים ממקווה, וחברים של חברים שלא הכירו אותי – והיה לי כמעט כדי מחיר כרטיס. הזמנתי מקום במחלקה הרביעית באנייה וחסרו לי עוד ארבעים או חמישים גרוש (חצי לירה).

במוצאי שבת נתאספו כעשרה חברים וקיבלו החלטה: האנייה נוסעת ביום שני, יש לנו רק הערב ומחר וצריך למצוא לסמי את הכסף. המקום הטוב ביותר היה ליד הקופה של קולנוע מוגרבי. החבר'ה נעמדו שם, וכל מי שהכירו, במישרין או בעקיפין, פנו אליו, ביקשו תרומה לחבר... זה התחיל בהצגה הראשונה בשעה שבע, ונמשך גם בהצגה השנייה בשעה תשע. בתשע ורבע היה לנו כל הכסף הנחוץ לתשלום עבור הכרטיס.

בסיכום החשבון התברר שנשארו עוד כמה גרושים. קנינו כמה בקבוקי יין זול והלכנו לביתנו של אחד החבר'ה לשתות, לרקוד ולשמוח. ביום שני בבוקר לקחתי את ילקוט הגב, הכנסתי לתוכו כותונת או שתיים, נעלתי את המגפיים השחורים, לבשתי את ה"בריציס" החביבים עלי, ונסעתי לנמל יפו.

עליתי לאנייה למחלקה הרביעית. בדרך הים סער וכולם הקיאו את נשמתם. במחלקה היו עוד כמה יהודים שנסעו לחוף-לארץ, והביאו אוכל, כי הכרטיס למחלקה זו לא כלל ארוחות. לי, כמובן, לא היה אוכל. הם לא יכלו לעלות על הסיפון מרוב חולשה ואני עזרתי להם, הושבתי אותם באוויר הצח ואכלתי את מזונם, שאותו נתנו לי ברצון רב.

הכרטיס הספיק להפלגה עד ברינדיזי בדרום איטליה, משם נסעתי ברכבת לפריז. לא ידעתי צרפתית. הגעתי לרומא בבוקר, והרכבת לפריז יצאה בערב. היה עלי לחכות יום שלם בלי מיל בכיס. הסתובבתי ברחובות, ועשיתי לעצמי סימנים כדי לחזור לתחנת הרכבת. לא התרחקתי מהתחנה. בצהריים עמדתי לפני מסעדה, הבטתי באנשים אוכלים ועיני יצאו מחוריהן. מתתי מרעב. אדם שיצא מהמסעדה וראה אותי עומד עם מגפים שחורים, עם "בריציס" וחולצה שחורה, בלי מעיל, הבחין כנראה בעיניים הבולטות, ושאל אותי

בשפת הסימנים אם אני רוצה לאכול. הוא הוציא מהכיס כמה לירות, אך לא רציתי לקחת. הוא עשה לי שוב סימנים, כאילו לומר: יום אחד תעזור לאחר. נכנסתי ואכלתי את צלחת המקרוני הראשונה בחיי. זה היה מחיה נפשות ממש.

הגעתי לצרפת עם אשרת מעבר ל-24 שעות. יותר מכך לא נתנו אז לנו, הפלשת'ינאים. מצאתי את המשפחה מצטופפת בדירה של חדר וחצי, שכללה חדר מיטות עם מחיצה שנסגרה בלילה, וחצי חדר שבו אכלו וישנו הילדים, יפרח ועודדה. היתה בה עוד ספה, שעליה ישנתי.

הלכתי למה שאבי קרא "בית החרושת", ומצאתי שם שתי מכונות סריגה, החדישות ביותר ששוויץ מייצרת, תוצרת "דובייה", אוטומטיות, שעלו הון תועפות ונרכשו בתשלומים לשיעורים. עבדו שם פועל שוויצרי מומחה, שבא מבית החרושת שייצר את המכונות, ופועלת אחת שעבדה על הכנת הסלילים של חוטי הצמר. כל זה התנהל בשני חדרים קטנים.

בצהריים, מטעמי חיסכון, היו מביאים מחנות המכולת הסמוכה כיכר לחם ארוכה, עם גבינה או ממרח פטה ובקבוק בירה או יין. זהו אורח החיים הצרפתי, ועד מהרה למדתי שטוב לאכול לחם וגבינה ולקנח בכוס או בשתי כוסות יין. לא מוכרחים לגמור את הבקבוק. במשך השנים למדתי גם לגמור את הבקבוק, אבל בתחילה שתיתי פחות.

אבי היה מורה מצוין אבל סוחר גרוע. הדוד מקס היה עורך דין בתחומי המסחר בפריז. היו לו לקוחות רבים, הוא ישב במשרד גדול שהיה מלא בפקידים, פקידות ועוזרים. כשאבא בא, שאל אותו: כמה כסף יש לך? אבא אמר לו שיש לו 100 לירות, אינני זוכר מה היה ערכם בפרנקים אז. הדוד קישר את אבא עם יהודי חרד מפולין, שמאוחר יותר נעשה נדבן ידוע בצרפת, ובאותו זמן עסק בסחר סוודרים.

אותו סוחר הציע לאבא לקנות מכונות סריגה מודרניות ביותר, ולהתחרות ביהודים הפולנים שהחזיקו במונופול על סריגת סוודרים, אך עבדו עם מכונות פשוטות. לאבא הציע את המכונות המודרניות ביותר שמייצרות דגמים וציורים תוך כדי סריגה. הוא ישקיע את כספו, והסוחר הזה יהיה ערב לשאר הכסף שיוחזר בתשלומים חודשיים, ויקנה ממנו את המוצרים. התכנית היתה שאבא יסרוג ובמקומות אחרים ישלימו את התפירה. בקיצור, הרים וגבעות, אבא יוכל תוך זמן קצר לשלם בעד המכונות, להרוויח ולחיות חיים יפים,

ועם הזמן הוא יהיה ללא ספק, תעשיין גדול.

אבא השתכנע וחתם על מסמכים בצרפתית מבלי להבין בדיוק על מה הוא חותם. המכונות נרכשו, בינתיים הגיעו אמא והילדים והמשפחה שכרה בית מודרני עם חדר אמבטיה ועם מים חמים וקרים שאף פעם לא ראו קודם. נוסף על כך הם קנו רהיטים בתשלומים וחיכו למכונות. כשהגיעו, התברר שצריך להביא משוויץ בעל מקצוע, מפני שבצרפת לא נמצאו בעלי מקצוע שידעו להפעיל את המכונות האלה. להביא פועל מקצועי משוויץ היה עניין יקר. בסופו של דבר התחילו לעבוד. בינתיים שכרו מורה פרטי בשביל יפרח, להכין אותו לבחינות לקונסרבטוריון. לבחינות ניגשו עשרות מועמדים, והוא נמנה עם מי שעברו את הבחינות. הוא התקבל לקונסרבטוריון הלאומי בפריז. בבית היתה השמחה רבה. שכחו את המכונות והסוודרים והיו מאושרים: יפרח התקבל לקונסרבטוריון החשוב הזה, והמורה, יהודי רוסי זקן ונפלא, אהב את הילד ועבד אתו. יפרח היה תלמיד טוב וכל חייו התמקדו בכינור. הוא לא הלך לבית ספר והיה צורך לשכור לו מורה פרטית לצרפתית ולמתמטיקה, בשעה שאבא נתן לו שיעורים בעברית ובתנ"ך. חלפו כמה חודשים, ואבא שמע שהשוק לא טוב, והסוחרים שהיו צריכים לקבל ממנו את המוצרים אינם יכולים לשלם לו את המחיר שקיבלו על עצמם. נכון, הם אמרו, יש לנו חוזה אתך, אך בחוזה לא כתוב שהמחיר מוכרח להישאר. אבא גילה שאם ימכור במחיר שהם רוצים הוא לא יעמוד בתשלומים החודשיים לבעלי המכונות, והכול יילך לאיבוד ויימכר במכירה פומבית.

הוא החליט לחפש קונים אחרים. למי יפנה כשאינו שולט בצרפתית? ליהודים המדברים יידיש. אלא שכולם רצו לפשוט את עורו, ולקבל את הסחורה בחצי חינם. כשהחליט לרכוש צמר בעצמו, דרשו ממנו תשלום מראש, ולו לא היה אשראי כלל. רגע לפני שהגיעו מים עד נפש כתב לי מכתב, בו ביקש שאבוא מהר.

באתי כשעלי מגפיים ועם ויזה ל-24 שעות. לא הקדשתי מחשבה לרשיונות. מדי בוקר הלכתי לבית המלאכה, מרחק לא גדול, בסביבה שרובה היה יהודים שהיגרו מפולין, וניסיתי ללמוד לעבוד על המכונות. בעיני הפועל השוויצרי זה לא מצא חן. הוא חשש שאקח ממנו את הפרנסה. אבא ניסה לבאר לו בצרפתית הרצוצה שלו — אני עוד לא ידעתי צרפתית — שאם

אדע לעבוד, אולי נוכל להפעיל את המכונות 16 שעות ביום בשתי משמרות, ואז נזיל את מחיר התוצרת.

העניינים היו יגעים. מכרנו סחורה בהפסד, אבל אבא הצליח לשלם את השטרות החודשיים על המכונות, והאיום לקחת אותן הוסר לפי שעה. אך עדיין הגיעו מכתבים בצבע כחול ובצבע אדום, עם אזהרות ואיומים, שהרתיחו את אבא וגרמו לו להתחרט על האמון שנתן באנשים.

הלכתי אל הודו מקס. הוא נתן לי לחכות שעה ארוכה בחדר הקבלה, לפני שקיבל אותי. הוא זכר עברית, אך אהב יותר לדבר יידיש. כמה מילים הבנתי, לא הרבה. הוא הסביר לי בקצרה שמורה איננו צריך להיות סוחר ותעשיין. אם יפרח יוכל לנגן בכינור, שינגן בפלשת'נה, והוא עצמו עורך-דין ולא בנק. הוא עשה מה שיכול היה ואפילו לא קיבל תשלום כער החווה. הצעתו היתה לתת לעסק להיגמר, ואלה שהכניסו את אבא לעניין יקנו את המכונות, ימשיכו לשלם ואבא ימצא לו דבר אחר לעשות, או שנחזור כולנו לפלשת'נה.

לא הבנתי כל מה שאמר. רציתי לדעת אם תהיה פשיטת רגל. לא, הרגיע אותי, לא תהיה פשיטת רגל. בחוזה כתוב שיוכלו לקחת את המכונות מבלי לשלם את מה שאבי השקיע. העניין לא היה ברור לי עד הסוף. מה זה קניית מכונות? בתשלומים? יקחו ממנו? לא יקחו ממנו? מי יכול לקחת? איך יכולים להרים את המכונות?

יומיים לפני כן יצאתי לסיור עצמאי ראשון בפריז. אבא נתן לי חמישה פרנקים והלכתי לבית קפה. שתיתי כוסית, ועשיתי מה שכולם עושים: התבוננתי באנשים. בדרך חזרה הגעתי לכיכר שסביבה עמדו עשרות שוטרים, שוטר בכול שלושה מטרים, שעצרו את האנשים, וביקשו לראות את מסמכיהם. בשבוע או בעשרת הימים שהייתי בפריז כבר שמעתי בבית על מסמכים, על זכות ישיבה, על זכות עבודה, וששוטרים עוצרים אנשים ברחובות. התברר לי שאני בצרות. אם ישאלו אותי על ניירות או רשיון, הרי אין לי כלום. יכניסו אותי למכונות ויגרשו אותי מצרפת, ובבית לא ידעו אפילו היכן אני.

לא יכולתי לפנות לאחור, וכשוטר מנוסה ידעתי שאם אסתובב יבוא מישהו אחרי. מה לעשות? החשתי את צעדי, עברתי ליד השוטר הראשון ודחפתי את כתפו, כאילו באקראי, אבל די חזק, והשתמשתי באחת משלוש

המילים שלמדתי: "פרדון" (סליחה). הרמתי את היד כלפי הכובע, כמו שראיתי שהם נוהגים, ואמרתי שוב: "פרדון". השוטר הרים את היד לכובע ואמר: "בִּיָּיִן" (טוב, בסדר), ואני המשכתי ללכת. כך עברתי את הביקורת. האם פחדתי? כן, בגלל אמא, שמא לא תדע מה קרה לי, במיוחד מפני שהיא פחדה כל כך מפריזו. העיר ממש הפחידה אותה.

כעבור יומיים הייתי אצל מקס, ואמרתי לו: דוד מקס, אתה לא יכול לעזור, אני מבין. אבל דבר אחד אינני מבקש ממך, אני תובע ממך – עליך להשיג לי אישור שהייה ואישור עבודה. יש לך שתי ברירות: או לעשות זאת או לזרוק אותי מפה. אל תנסה לעשות זאת בכוח, וגם אל תגיד לי שתעשה זאת מאוחר יותר ושאבוא פעם נוספת. ייתכן שיקחו את המכונות וייתכן שלא ייקחו. אולי נצליח ואולי לא נצליח. זה ענייננו. אני עכשיו פה, ואתה תסדר לי את האישורים. ואם זה יעלה כסף, אתה תשלם. ויותר לא תראה אותי.

הוא הסתכל בי בתדהמה ואמר שלוש מילים: ג'עוני, ג'עוני, ג'עוני – השם הערבי הישן של ראש-פינה. כעבור כמה ימים היו ניירותי מסודרים. הפועל השוויצרי לימד אותי לעבוד על המכונות. עבדנו 16 שעות והצלחנו לשלם את השטרות. למדתי צרפתית מהר משחשבתי, הכרתי את הרחובות, והגעתי למרכז של סוחרי הבגדים והצמר. למדתי להתווכח והצלחתי לקבל אשראי.

בין השאר התיידדתי עם סוחר יווני שדיבר גם ערבית. הוא היה יהודי שישב בבית קפה ובו ניהל את כל העסקים שלו. מונית המתינה לו עם מונה עובר, וכל מי שבא לראות אותו נפגש אתו שם. מישהו סיפר לי עליו והלכתי לראותו. הוא דיבר קצת ערבית, יהודי יווני שגר בעבר במצרים ובא לצרפת. הוא תכנן מהלך מבריק: פשיטת רגל לעסקיו. הוא שאל אותי מה נחוץ לי. אמרתי לו, צמר. נתן לי פתקה ושלח אותי לחצר מסוימת, שם קיבלתי את הצמר, והוא שילם.

כך היה שישה שבועות. עבדנו יום ולילה והוא שילם. אנחנו ייצרנו את הסחורה והוא לקח. בשלב מסוים הבנתי שמשוהו אצלו לא בסדר. אספתי עליו מירע מיהודים ולמדתי שהוא משלם לאנשי הצמר, קונה עוד ועוד צמר, וככל שהוא קונה יותר, נותנים לו יותר אשראי. הוא ממשיך לשלם ומוכר את הסחורה בזול. יום אחד הוא מפסיק לשלם ליצרנים ולסוחרים,

לוקח את חבילת הכסף ונעלם.

באתי אליו באחד הימים והוא אמר: תבוא מחר. למחרת הבאתי סחורה, והוא שוב אמר: מחר. ביום הבא הכול נגמר. הוא אמר לי: תביא את כול הסחורה שיש לך ותקבל את כול הכסף. אני נכנס לעסק אחר. הבאתי לו ולפחות יצאתי מזה בשלום. קיבלתי את כול הכסף שהגיע לי.

התקשיתי לספר זאת לאבא, שחשב שהכול מסתדר בחיים. התחלנו לחפש אחר מקורות עבודה אחרים. המצב הכלכלי בצרפת היה קשה, לא מצאנו עבודה, והמעטפות עם הניירות הצבעוניים המשיכו להגיע. יום אחד קרא לי מקס ואמר: המשחק נגמר. מחר בשלוש אחר הצהריים עליכם להתייצב במשרדו של עורך דין פלוני, יהיה שם היהודי שנכנסתם אתו לעסק. אם לא תביאו את התשלום בעד המכונות, את כולו – תשלום לשלוש שנים – הוא יבטל את הערכות שלו, והמכונות תימכרנה בנוכחותכם או שלא בנוכחותכם. אבא היה מיואש. לא הכרתי את היהודי הזה ומהסיפורים של אבא לא ראיתי טעם לראות אותו. בכל זאת החלטתי ללכת לפגישה, אולי אצליח לשכנע אותו לתת לנו להמשיך זמן מה. הגעתי למשרד נוטריון, שנראה כמו קברן, לבוש שחורים ועם פני שעווה. לידו עמד היהודי עם הזקן. התחלתי לדבר והוא ענה לי בצרפתית. אמרתי במעט היידיש שלי: "איך קעניש פרנציוזיש", אני לא יודע צרפתית. הוא פתח עלי פה ביידיש: מי שלא יודע לעשות עסקים שלא ייכנס ל"ביזנס".

מקס הגיע ואמר לי להפסיק להתווכח. על השולחן עמדו שני נרות קטנטנים, לא יותר מרבע ס"מ. כאשר ירליקו את שני הנרות, הם יבערו כשלוש דקות. כשיכבו הנרות – או ששמת את הכסף על השולחן או שאיברת את העסק. זה היה המנהג בצרפת.

תפסתי את היהודי הזה בצווארון ולחצתי עד שלשונו יצאה. הנוטריון ומקס הרחיקו אותי ממנו. מקס צעק עלי: מה זה ייתן לך? תלך לבית הסוהר. הם הדליקו את הנרות, ואחרי שלוש דקות הם כבו. הכול נגמר ולנו לא היה בית הרושת.

חזרתי הביתה. אין בית חרושת, אין סוודרים, אין לאן ללכת, אין כלום. ההורים החזירו את הרהיטים לחנות שקנו ממנה בתשלומים לשיעורים. יפרח המשיך לנגן. אמא בכתה, יפרח ניגן, ולנו נשאר קצת כסף, סכום פעוט שהספיק למחיה לשישה שבועות לכל היותר.

בינתיים התאקלמתי בצרפת, הכרתי אנשים, למדתי הרבה על החיים ובעיקר שיפרתי את ידיעתי בשתי שפות — דיברתי לא רע יידיש וצרפתית. יכולתי לנהל שיחה פשוטה בלי שהרגישו שאני זר. נזהרתי לא להיכנס לשיחות פוליטיות, רק לשיחות בענייני דיומא.

בשלב מסוים החלטתי להיות לרוכל. הרוכל קונה מסיטונאי סחורה ב־ 300 פרנק, ומציג אותה על המדרכה בשוק. בפרוץ היו שווקים רבים, ומצאתי ספר שפירט היכן פתוח שוק בכל יום בשנה. אלא שלזה היה נחוץ רשיון, ורשיון לא נתנו בקלות, מפני שהיו יותר מדי רוכלים. הלכתי עם אבא ל"סיטה", למרכז המשטרה, שם מקבלים את הרשיון, וקיבלתי את טופס הבקשה. אבא, שהיה לו כתב־יד יפה וידע כבר לכתוב צרפתית, מילא אותו. חזרתי לדלפק, הוצאתי את תעודת הזהות שלי, שמתני בה 50 פרנק וצירפתי את הבקשה, כששטר הכסף מקופל בתוך התעודה. הכול לפי חוקי השוחד המקובלים. אם הפקיד לא ירצה לקחת וישאל מה הכסף הזה, אגיד לו, סליחה, שכחתי, זה כספי. אם ירצה, יידע מה לעשות. והוא רצה, ואחרי פחות מחמש דקות היו לי טופס מוחתם וזכות להיות רוכל.

זה היה צעד של ייאוש כמעט. מה יכולתי לעשות? היינו משפחה שלא היה לה מה לאכול, ובראשה מורה שרצה להיות סוחר ונכשל, חתם על ניירות מבלי לדעת לקרוא אותם, נכנס לעסק והסתבך. היה לי ברור שאני לא יכול לעזוב. לעומת זאת לא היה שום סיכוי שאקבל רשיון עבודה. אילו יכולתי לקבל עבודה כבנאי או בכל מקצוע אחר, הייתי מעדיף זאת על פני רוכלות. ביום הראשון הלכתי לרחוב הסיטונאים, קניתי גרביים ונסעתי למקום השוק. עקבתי אחר מעשי האחרים. הם צעקו ואני צעקתי. הלכתי לראות מי עוד מוכר גרביים, עמדתי בצד והאזנתי מה הוא צועק, חזרתי וחיקיתי אותו. כעבור כמה ימים רציתי מקום קבוע, אלא שהיה פקיד שחילק את המקומות, מוכן שהיו המועדפים עליו, אלה שהכיר שנים, ולהם נתן מקומות טובים. רוכלים ותיקים אלה באו עם מכוניות שהיו למעשה חנויות שלמות. והיו קבצנים כמוני. את מי שהיו להם קשרים אתו הכניס בין רוכלים גדולים, זה היה מקום טוב כי היו שם אנשים רבים.

ביום הראשון הייתי בקצה הרחוב. אינני יודע אם הרווחתי 10 פרנק באותו יום. וכך היה ביום השני והשלישי. אמא בכתה ואמרה לאבא: שלח אותו חזרה הביתה, הוא לא צריך לסבול, אינני יכולה לראות אותו ורוכל. לא

כעסתי ולא הייתי מדוכא, אך הרגזו אותי שאחרים מצליחים ואני לא. ביום הרביעי הלכתי עם אבא לשוק ולקראת סוף היום נקלעתי לקטטה על רקע אנטישמי.

בערך בשתיים בצהריים התחלנו לאסוף את הסחורה. עברו לידינו ארבעה צעירים צרפתיים, רחפו את אבא ואמרו לו: "סאל ז'ואיף"; יהודי מצורע. מעולם לא שמעתי זאת. לפני שהספקתי לחשוב, הכיתי את הבחור שאמר זאת והוא עף למרחק שלושה מטרים.

כן, ידעתי להפעיל את אגרופי בזכות הניסיון שצברתי בתל-אביב עוד בגימנסיה הרצליה. היה אז בתל-אביב מתאגרף ("בוקסר" בלשון הימים ההם) בשם אמיל. החלטתי שאני, הילד, רוצה ללמוד איגרוף. אבי היה מרוצה מכך. בשיעור הראשון הוא בא לראות אותי לומד איגרוף, עמד בחוץ והתבונן דרך החלון כיצד אמיל לימד אותי. כשבאתי בערב הראשון הלביש אמיל כפפות לידי, שלח אותי ל"רינג" והכניס בחור שאמר לו: תכה אותו. וההוא הכניס לי... ואמיל אמר לי: תגן על עצמך. מתאגרף דגול לא יצאתי, אבל למדתי אצלו מספיק: למדתי כיצד להשתמש בשמאלית ובימנית, להתכופף, לזוז. למדתי אצלו לרקוד, לשלוח יד שמאלית קדימה ולבוא אחריה עם הימנית. אבא היה עומד ומשמין מנחת מאחורי החלון, גאה בכינו המשתמש כשרירים.

בתקרית בשוק נכנסה השמאלית שלי בסנטר של הצרפתי, והוא עף ממני. בן רגע נאספו כמאה איש, ואני אחד נגד ארבעה. הכנסתי להם על ימין ועל שמאל. הם ארבעה, ואני אחד. עברו עוד חמש או עשר דקות ואני עדיין חי. לשניים או שלושה מהם נזל דם, שפתי כבר היו גפוחות, אך לא דיממתי. בשלב זה תפס אחד מהם מקל והיכה בי מאחור, כששלושת חבריו מנסים לפגוע בי מלפנים.

באותו רגע התעורר רגש ה"פייר פליי" אצל אחד מהצרפתיים, שהתערב ואמר: לא. ארבעה נגד אחד – זה לא בסדר. והקהל נהם: "ווי", בסדר. לבסוף הם יצאו עם עצמות שבורות ואני הייתי מוכה, אך שלם. העמסתי את החבילה על כתפי, לקחתי את אבא והלכנו.

בשוק אמרו לי שאם אסע לשוק שמחוץ לעיר אצליח יותר. חיפשתי אדם עם מכונת שיסכים לקחת אותי מדי בוקר עם החבילה שלי. הייתי קם בשלוש בבוקר, כשאמא, הילדים ואבא ישנו, התלבשתי בדממה ואמי המסכנה

התעוררה ובכתה. כמשך חודש ימים נסעתי מאות קילומטרים, וכמעט דבר לא יצא מכל המסחר הזה.

אבא חיפש בינתיים עבודה כמורה לעברית ומצא אותה בעיר במרחק כ-400 קילומטר מפריז, בקהילה שהיו בה שישים משפחות יהודיות. המשכורת היתה 600 פרנק לחודש, והוא הסתפק במים ולחם כדי לשלם למגורי המשפחה בפריז וכדי שיפרח יוכל להמשיך ללמוד.

החלטתי שאם הוא חוזר להוראה זה מקומו ולי אין מה לעשות פה. לעזור אינני יכול, ועבודה אינני יכול לקבל כי נאסר עלי. ההוראה נחשבה לחינוך דתי ואותה אישרו. מורה לא אהיה, ואם אבא יוכל לפרנס את המשפחה – דיינו. אמא מיררה את חיי: עזוב, חזור לארץ-ישראל.

לגמרי במקרה נפגשתי עם ערבי מירושלים, אברהים פשה. דיברנו, והוא סיפר לי שהוא פקיד בממשלה ולקח שנת חופש. משפחתו די אמידה, אביו נגר רהיטים, והוא בא לפני כעשרה חודשים, לא עושה דבר, מאותה סיבה – נאסר עליו לעבוד וללמוד איננו יכול מפני שנתרדו לו רק עוד חודשיים ולא נותר לו כסף. הוא גר במלון והציע לי לגור איתו. גרנו יחד במלון וחיינו ממעט הכסף שהיה לו בפריז. מדי פעם ביקרנו ערבים אחרים.

בין הערבים שפגשתי היה בנו של מי שהיה פעם ראש עיריית יפו, אבו אל-הודה. בחור גדול, מטר ושמונים, עם שפם שחור, בחור יפה, לבוש בהידור, על פי צו האופנה הצרפתית. הוא קיבל כסף מהבית ולמד רפואה. היות שהיה לו יותר כסף נהגנו לאכול איתו. הוא היה חביבן של נשים, ומה שמהבית לא שלחו קיבל מנשותיהם של צרפתים עשירים, שאיתן קיים פרשיות אהבים. כדי לחזור ארצה היה עלי למצוא עבודה כלשהי. ניסיתי הכול, הפעלתי אפילו פרוטקציה על ידי אבו אל-הודה, ששלח אותי לערבים אחרים.

אברהים כתב הביתה וסיפר שכספו נגמר, שהוא רוצה לחזור ושיש לו חבר, וביקש שישלחו כסף בשביל שני כרטיסים. כעבור שבוע הגיע מכתב עם כסף לכרטיס אחד. ההורים כתבו שאין להם בשביל שני כרטיסים. הוא אמר לי: סמי, אתה תיסע. לא הסכמתי. הוא התעקש והסביר לי: אם אסע, לא יתנו לי פרוטה, ולא אוכל לשלוח לך כסף. אם אתה תיסע, תבוא אל אמי ותגיד שבנה לבד בפריז, "תפרן", אין לו פרוטה. יכעסו, יצעקו, יעשו סקנדלים, אבל ישלחו את הכסף.

נסעתי על חשבון הורי אברהים. הלכתי אליהם וסיפרתי להם הכול, לא

הסתרתי דבר. הם קיבלו זאת יפה. האם התגאתה בכונה ואמרה: לבני לב טוב. ואני אישרתי: כן, כן, הוא טוב. באותו יום שלחו לו כסף. כעבור שנים רבות פגשתי אותו בלוס אנג'לס. התברר שהוא חי באמריקה, ברח מרמאללה במלחמת ששת הימים. לא ראינו זה את זה שלושים שנה. הגעתי אליו בדרך כמעט בלשית: כשהייתי בארץ בוועידה הכלכלית ב-1968 נסעתי לרמאללה עם ידידי ברוך יקותיאלי כדי לחפשו. מול הבית שאכלנו בו ארוחת ערב גרה אחותו. אותו ערב היא לא היתה בבית, אך לאחר זמן קצר שלחו לי מרמאללה את כתובתו בלוס אנג'לס.

החלטתי לטלפן אליו.

— מסא אל חיר (ערב טוב), אברהים.

— מין האדא? מי זה?

— סמי.

— שו סמי.

— סמי נמן.

— יא אחי, כאילו שנפגשנו אתמול.

הוא סיפר לי על חייו, שהוא עובד בכנק אמריקה תמורת שכר עלוב של 80 דולר בשבוע. יש לו בן שלמד רפואה בגרמניה ובת נשואה לרופא במצרים, ובלוס אנג'לס יש לו עוד ארבע בנות.

הבאתי אותו לניו יורק, נתתי לו סכום כסף והמשכתי בכך גם מאוחר יותר. מעולם לא שכחתי שהוא נתן לי את כספו, כשלא ידע אם הוריו ישלחו לו כסף או לא. איך אפשר לשכוח דבר כזה?

סוריה, ארץ-ישראל ושוב צרפת

חזרתי לארץ-ישראל. השנה – 1934, לאחי יגאל שלמד בטכניון לא היה מה לאכול, הוא התגורר במרתף, נתן שיעור או שניים, ולמד. פגשתי חבר שלמד בכיתה א' כשהייתי ב"מחזור" במקווה. הוא עבד בהשגחתי בלול, ואביו שלח תפוזים בנמל חיפה. היתה אז חברת "פרדס", היה הסינדיקט והוא היה המשווק הפרטי היחיד. את התפוזים הביאו בקרונות, וצריך היה לפרוק את הקרונות. את העבודה הזאת ביצעו ערבים מהחורן, חורנים, שהתגודדו מחוץ לנמל חיפה. מדי בוקר היו לוקחים מאות מהם, והם פרקו את התיבות מהקרונות למחסן או בחוץ על הרחבה, ואחר כך הובילו אותן על הכתף לרציפים, קשרו אותן בחבלים והעלו אותן לבטן האנייה. הבחור הזה, אריה, שבעבורו הייתי ונשארתי ה"מחזורניק", דיבר עם אביו, מר ברסלר, וקיבלתי עבודה כמשגיח בנמל.

גרתי אצל משפחת ברסלר, ומדי יום ירדתי לנמל. באותם ימים לא עבדו יהודים בנמל והסוורים הערבים לא רצו לראות יהודי נכנס לנמל. הלכתי עם שברייה מתחת לחולצה. בין היהודים המעטים בנמל היו טוביה ארזי, שמאוחר יותר היה קונסול, בחור בשם ברקוכיץ', שאביו ניהל את תחנת הרכבת בעתלית, אריה ואני. אנחנו ניהלנו את מאות החורנים. בחברת "פרדס" עבדו כמה יהודים, אבל הם היו פקידים בכירים והמשגיחים היו ערבים. אנחנו היינו היהודים הראשונים שנכנסו לנמל כעובדים.

לא היה זה פשוט להשתלט על החורנים: אם החורני לא עובד, ואתה נותן לו דחיפה – כל החורנים עלולים להרוג אותך. אם אינך דוחף אותו – הוא לא זו ממקומו. הוא זו רק עם שירה, והיה עלינו להיכנס לקצב הזה וללמוד

את שירתם. צריך היה גם לדעת איך להרים תיבה כמשקל 30-40 קילוגרם. הערבים הוותיקים היו יכולים להרים תיבה כזו בשתי אצבעות, וכדי לרכוש את אמונם היה עלינו להראות שגם אנו יכולים להרים תיבה בשתי אצבעות, לדעת לשים אותה במצב נכון בסירה, ולהעמיס נכון את האנייה, כדי שהתיבות לא תישברנה והפרי לא יירקב.

עבדתי עונה שלמה בגוב האריות. העסקים היו די חלשים מפני שהלקוחות הגדולים היו של "פרדס" ושל הסינדיקט ולברסלר היו קשיים גדולים מאוד להתקיים ולשלם לנו משכורת. אבל עבדנו, וזה היה העיקר.

שכרתי חדר ויגאל אחי עבר לגור אתי. קניתי שתי מיטות, מזרנים, שמיות, סדינים וארון. הייתי משאיר כסף בארון ליגאל. מידי הוא לא הסכים לקחת כסף. כמו כן פתחתי חשבון במסעדה ברחוב החלוץ ויגאל אכל שם. עבדתי בנמל כל היום וכל הלילה, ולפעמים חזרתי בחצות הלילה. בבוקר הייתי יוצא לפני שהתעורר וכמעט שלא נפגשנו, אלא בשבתות.

כשנגמרה עונת משלוח הפרי החליט ברסלר לרכוש פרי בסוריה. הוא פתח חנות בשם "פריון". ברסלר היה סוחר מוכשר מאוד. לפני שעלה ארצה, הוא גר באודיסה שברוסיה, ונמנה עם היהודים הבודדים שהיו חברי הבורסה לחיטה. היתה לו אנרגיה בלתי מוגבלת, והוא היה גאון במספרים. הוא חיבר, הכפיל וחיסר כמו מחשב, והמעוץ שלו היה בל יאומן. הוא החליט לפתוח חנות פירות, להיכנס לסיטונאות של ירקות ופירות ואחר כך לפתוח שרשרת של חנויות. תפקידי היה ללכת לשוק הערבי בחיפה ולקנות בבוקר ירקות ופירות. לאחר זמן קצר אמר לי: מדוע עלינו לקנות פה? סע לדמשק וקנה שם ירקות ופירות. אנחנו נעבוד באמצעות טלפון. הודע לי מתי אתה בא ונקבל מחירים יותר טובים. עד אז היה העסק הזה בידי הערבים.

נסעתי לדמשק. לא הכרתי שם איש. נכנסתי למלון ערבי, ושאלתי היכן השוק הסיטונאי. היו בו חנויות קטנות. נכנסתי לאחת מהן, ושאלתי את בעל החנות איך קונים בעיר פירות. אמרתי לו שאני חיפאי, רוצה לקנות מכונית פירות למחרת בבוקר, והבטחתי לו קומיסיון. אני אגיד לו מה אני רוצה, הוא יקנה, ישלח את המכונית ואני אשלם קומיסיון בעבור כל מכונית. למחרת לפנות בוקר הוא קנה בשוק משמשים ושוזיפים ומילא מכונית. טילפנתי לחיפה ושלחתי את המכונית. ההצלחה היתה גדולה והפרי נמכר היטב. התיידדתי עם הסוחר הערבי בדמשק והיינו לשותפים. קמנו השכם בבוקר,

שלחנו סחורה, הלכנו לישון ואחר הצהריים נסענו אל מחוץ לעיר וראינו מטעי פרי יוצאים מהכלל. היה גם אוכל נפלא. ביום השלישי או הרביעי הוא בא לקחת אותי מהמלון ושאל על סעיד (ארזן) סמי. הבחור במלון שאל: אתה מתכוון ליהודי מפלסטיין? ירדתי במדרגות ושמעתי את שתי סטירות הלחי שהסוחר נתן לבחור. זה יהודי? הוא מוסלמי. הוא לא האמין שאני יהודי.

כעבור שבוע או שבוע וחצי סיכמנו שאין צורך שאני אשב בדמשק, שכן הוא יכול לשלוח את המשלוחים בעצמו, ותמיד יש טלפון ואפשר להתקשר. כיוון שהעסקים שגשגו החלטנו לפתוח חנות שנייה על הר הכרמל, שם היו קייטנות ובתי הבראה, ושם גרו הגרמנים, הייקים. בחנות הזו נמכרו מוצרי איכות וכל משמש נבדק בנפרד. אז החלה העלייה מגרמניה ושכרתי שתי בחורות דוברות גרמנית.

הייקים חיו חיים טובים. במקום לקנות אצל הערבים ובחנויות הירקות הם קנו אצלנו. הכול היה נקי, יפהפה. למדתי בדמשק להבריק תפוחים בסחבה נקייה עם קצת שמן.

אחרי שתי החנויות בחיפה הגיע תורה של תל-אביב. הייתי שכירו של ברסלר והוא הבטיח לתגמל אותי בעתיד. החנות בתל-אביב היתה ברחוב בן יהודה, קרוב לפינת בוגרשוב. זכרתי את חנויות הפירות והירקות בפריז. הלכתי ליפו, מצאתי נגר ערבי וציירתי לו את המדפים הרצויים לי. צייר שלטים צייר לבקשתי תמונה של מלצר המחזיק בכף ידו מגש מקרטון, ועליו הייתי מניח פרי אחר בכל יום.

היו אז שני שווקים סיטונאיים, בתל-אביב וביפו. השוק ביפו היה נפתח בשלוש או בארבע לפנות בוקר; השוק בתל-אביב נפתח מאוחר יותר. הלכתי ליפו. בדמשק למדתי את התורה, אך כאן היו הסימנים אחרים. כשבאה תיבה של פרי והתחיל המכרוז, הכרוז צעק את המחיר – שני גרוש, שלושה גרוש, ארבעה גרוש. הוא דפק שלוש פעמים לנמכר, אך לפעמים הוא דפק שתי פעמים לנמכר. בדקתי מהיכן באים הרמזים, וגיליתי בעל חנות פירות קטנה ליד השעון.

בחנותו היה פרי רק מסוג "אל"ף-אל"ף". היה זה ערבי טוב לב עם שפם גדול. שוחחתי אתו, סיפרתי לו שהייתי בדמשק והבאתי משם סחורה, שפתחתי חנות בתל-אביב והזמנתי אותו אלי. הוא טרם ביקר בתל-אביב. הוא בא,

העמדתי שרפרף לפני החנות והוא התיישב. הבאתי לו קפה תורכי והוא היה מאושר. מאז היו שתי הדפיקות בשוק לשנינו. הוא סידר זאת עם הכרוז. כששמעתי את שתי הדפיקות ידעתי שקיבלתי תיבה שאפילו הגרגיר האחרון שבה הוא סוג אל"ף. התיבות שלמעלה מסודרות עם הפרי היפה ולמטה סוג ג' נמכרו בשלוש דפיקות.

הלכתי גם לשוק הסיטונאי בתל-אביב לרכוש פירות וירקות ממשקים עבריים. גם שם ידעו שהפרי המשובח הראשון המגיע בבוקר עובר אלי. בוקר אחד איחרתי להגיע לשוק בתל-אביב וסיפרו לי שהגיע ארגז של פרי חדש, שאין איש יודע את שמו, ושקנה אותו חנווני משכונה ליד תל-אביב. חיכו לי, אבל לא הייתי. רצתי כמה קילומטרים לחנות הזו ושילמתי לירה רווח בעד הארגז שלא ידעתי מה בתוכו, כדי שכולם יידעו, שאם הגיע לתל-אביב פרי חדש — הוא אצלי.

בחרתי ברחוב בן-יהודה מפני שהתחילו לבנות את בתי המלון בסביבה. הוספתי גם דברי מתיקה והעסק שיגשג. הריהוט בחנות היה אירופי ובפרי טיפלתי כפי שלמדתי בדמשק. כל פרי טופל. היתה כבר שרשרת חנויות — שתיים בחיפה ואחת בתל-אביב. וכל אותו זמן שמרתי על קשרים עם דמשק. ואז הגיעה שיחת טלפון דחופה מחיפה: סמי, תמכור במהירות את החנות, הכסף נחוץ. למה? סמי אל תשאל, תמכור. בתוך חמש דקות בדיוק מכרתי את החנות שלי. שילמו לי במזומן 100 לירות, אז הן תועפות. בעל הבית היה מזרחי, שאתו למדתי בגימנסיה הרצליה, והוא סידר לי את החלפת החוזה במהירות. כעבור 24 שעות הייתי בחיפה ונתתי לברסלר את הכסף. התברר שהוא החליט להיכנס לענייני זבל, זבל אורגני, וחתם על חוזה עם בעלי הפרדסים בפתח-תקוה, למכור להם זבל אורגני במחיר ידוע, והם, בתמורה, יצטרכו לשלוח דרכו את פרי ההדר בעונה. הוא היה יהודי עם מוח. לפי התוכנית הוא עמד לקבל את הזבל מעבר הירדן. מסיבה כלשהי, אולי בגלל מחלת הפה והטלפיים, אסרה הממשלה להכניס את הזבל, אך היו לו חוזים חתומים עם בעלי הפרדסים. הוא היה עלול לפשוט את הרגל אם לא ימצא מקורות אחרים לזבל אורגני. הברסלרים מכרו את החנויות וחיפשו זבל. המשכתי לעבוד אצלם. נסעתי לכפרים ערביים, נכנסתי עם הבן, אריה ברסלר, עמוק לתוך ההרים, למקומות שעד אז לא ראו יהודים, ומצאנו מערות עם זבל כבשים שהצטבר במשך דורות. גובה הזבל היה 1-1.5 מטר, חומר משובח.

הערבים שהוציאו את הזבל מהמערות היו ערומים כביום היוולדם. להסתובב בהרים האלה, בכפרים הנידחים, ולחיות שם לא כשוטר אלא כאזרח – זה היה משהו מיוחד. קנינו את הזבל והובלנו אותו על גמלים, ואחר כך הוא הועבר למשאיות. אך החוזים היו גדולים מדי וככל שחפרנו לא הספקנו לספק את הזבל. ברסלר איבד את כל רכושו.

מן הפרשה הזאת למדתי הרבה: למדתי איך להעביד אדם בפרך ושיאהב לעשות זאת. ואיך ליצור מצב שלרווחים הוא איננו שותף, אבל להפסדים הוא שותף. לא היה לנו מיל, אבל אכלתי אצל גב' ברסלר.

אחי יגאל היה חבר בית"ר, ששנאתי, אבל לא התווכחנו על פוליטיקה. הוא הכיר לי את נחום לוין, שהיה מאוחר יותר חבר כנסת. לוין היה מהנדס, והתחלתי לעבוד אצלו כמוודד שדות. ביום הראשון הוא נהג כמי שעשה טובה לאחי, אך בתוך שבוע מינה אותי למנהל עבודה. לא הייתי מרוצה. לא אהבתי למדוד כל היום מגרשים ושדות, וגם לא בכל יום היתה עבודה. כשלא היתה עבודה עבדתי במשרד. בלילות ניסיתי לעזור ליגאל לתכנן בתים עבור מורו בטכניון, פרופ' רטנר.

שמעתי על חייט המחפש מנהל חשבונות. סיפורו היה קצת מסובך: הוא היה שותפו של יהודי שהתחתן עם נוצרייה, חי באוסטרליה ובא ארצה. בתו של היהודי התחתנה עם חייט אנגלי, שמכר חליפות לשוטרים הבריטים. הוא רב עם החתן והחליט להיכנס לשותפות עם החייט היהודי.

באותם ימים לא היו בארץ יהודים רבים שיכלו להרשות לעצמם לרכוש חליפה תפורה על פי מידה ולשלם בעבודה שלוש לירות. השוטרים הבריטים שילמו שבע לירות לחליפה, בתשלומים. החייט רצה מנהל חשבונות שיפקח על חשבונותיו.

לקחתי שיעור אחד בהנהלת חשבונות; לאחריו הצגתי את עצמי בפני החייט ואמרתי לו שאני יכול לנהל את חשבונותיו. הרגשתי כמומחה מפני שבשיעור הראשון לימדו אותי שיש צד זכות וצד חובה. נוסף על כך למדתי בצרפת על עסקים והופעתי נראתה מסודרת בחליפה הצרפתית שהבאתי. זה עשה רושם על החייט, שקיבל אותי לעבודה מיד.

כעבור יומיים שכנעתי אותו שאין צורך בניהול חשבונות, ועדיף שאסע עם האיש הזה, אברוק את מעשיו ואת החוזים. הרעיון מצא חן בעיניו. הסתובבתי עמו כמה חודשים, נכנסנו לתחנות המשטרה, למדתי לקחת מידה

של חליפה, לסמן תיקונים, להחתים את השוטרים על חוזה ולגבות כסף. זה לא היה קל. כשבאנו למכור את החליפה הם היו ידידותיים מאוד; כשהגעתי לקבל כסף, הייתי "נייטיב".

גישתו של החייט היתה חנפנית. הוא היה מרכין ראש ומדבר בשקט. ברור שזה לא היה לפי טעמי. קראתי את החוזה וברקתי מהם חובותיהם של השוטרים. בחוזה היו סעיפים חריפים, למשל שאם לא ישלמו אפשר לגשת להנהלת המשטרה כדי לגבות את הכסף. מצאתי דרך לרמוז להם על כך שאני יודע מה כתוב בחוזה ומה הוא אומר, ואט אט התחלתי לנסוע אליהם לבדי.

באחד הימים התברר לי שאריה ברסלר, הבן, עקר לתל-אביב ואין לו אמצעי קיום. היו לו אישה וילד, והוא ניסה להיכנס לעסקי פירות, שכר חנות ברחוב השוק, אבל לא הצליח בעסקיו. אביו לא יכול היה לעזור לו; הוא התרושש לחלוטין.

חזרתי לתל-אביב, לקחתי את אריה ליפו, אל מכרי. הוא עזב מיד את החנות והלכנו לשנות קפה בבית קפה סמוך. סיפרתי לו מה קרה. הוא שאל: יש לכם חנות בתל-אביב? ענינו בחיוב. הוא הצביע על ערבי שישב בשולחן סמוך, בעל פרדס. זה היה בסוף החורף והוא אמר: אני אסדר שהפרדסן הזה ימכור לכם את הפרי שאינו מתאים ליצוא. הוא הביא את הערבי, שתינו קפה, ולמחרת בבוקר הגיעה מכונת מעזה עם תפוחי זהב. שפכנו את הפרי על הרצפה בחנות הריקה. לא היה לנו גרוש לשלם לערבי.

זה היה סוף העונה וכבר לא היה פרי. בתוך חצי שעה נודע בסביבה שיש בחנותנו תפוחי זהב. התחלנו למכור במחיר רגיל ועד מהרה העלינו את המחירים מאוד. מכרנו את כל המטען תוך שעתים-שלוש, ולא לכל אחד נתנו את הכמות שרצה. הערבי מעזה אסף בשבועיים הבאים מכל הפרדסים את שאריות תפוחי הזהב, ואנחנו היינו היחידים שמכרו פרי הדר. לאריה היה קצת כסף, והוא נשאר לתקופה ידועה בסיטונות.

כל אותו זמן לא קיבלתי ממנו דבר. קשרינו התבססו על חברות: לעזור לחבר להתאושש ולהתבסס, ורק אכלתי בבייתם.

חזרתי לחיפה. קיבלתי מאבי מכתב טוב. הוא סיפר שהעבודה בבית הספר בסדר, שהמשפחה חיה די טוב בפריז, שהוא נוסע בכל שלושה שבועות לפריז. עוד כתב לי, שאחד היהודים העשירים בעיר שבה הוא מלמד, יהודי

פולני, עומד לבקר בארץ־ישראל ורוצה לרכוש אדמה. בעת עבודתי אצל נחום לוין הכרתי את ד"ר סוסקין, איש האדמות מחיפה. היהודי מצרפת בא, ונסעתי עם סוסקין לנהריה, שאז החלו להקימה, לרכוש קרקע. היהודי ראה, ברק, דיבר גדולות — ולא עשה דבר. הוא נהנה מביקורו בארץ. בלילה האחרון אמר לי: מה אתה צריך את זה? אילו חיים הם אלה, שאביך מורה בעיירה קטנה והמשפחה מתגוררת בפריז? אם היית בא, ואני שומע שאתה יודע צרפתית, יש לי בית חרושת גדול לסוודרים. אפתח לך בית חרושת ונהיה שותפים. שמעתי ולא הגבתי.

המעבר מעבודה לעבודה התיש אותי. לא הייתי חקלאי, לא הייתי סוחר, מה הייתי? לא ברור. קיבלתי מכתב מאבי, שניסה לשכנעני לבוא לעיירה שבה עבד. הוא חי בה כבר שנה וחצי, ובני היהודים במקום למדו ב"חדר" תורה וציונות. ליהודי המקום היו עסקים גדולים. העיר מנתה כ־40 אלף תושבים, ובתוכם 40-50 משפחות יהודיות העובדות במשותף. היהודי שפגשתי הוא באמת איש עסקים גדול הרוצה לעשות אתי עסק. ובכלל, מותר לי לעשות משהו בשביל המשפחה, בעיקר כשלו — לאבי — אין סיכוי להתקיים ממשכורת של מורה. בקיצור, אולי בכל זאת אבוא שוב לצרפת? הפעם אצליח יותר ואוכל לעזור לו. הוא איננו יכול לחיות לבד, יפרח מצליח בקונסרבטוריון, אבל הלימודים יימשכו עוד ארבע שנים. אחרי שעות ההוראה הוא קונה את הנפל של הצמר מהמכונות, מברר אותו ומקבל עוד מעט הכנסה. יגאל החל לעבוד בקביעות אצל נחום לוין וכבר השתכר למחייתו. הרגשתי חופשי. עשרת החודשים בצרפת עשו לי משהו, הכניסו בי חיידק.

הפעם היה לי כסף לקנות כרטיס. נסעתי לעיירה שבה לימד אבי. הוא חי בבית מלון, היו לו בחדר קערה וכד מים, ללא ברז, ובית השימוש היה בחוץ. את האוכל בישל על פתיליה. מדי יום, כשגמר את יום העבודה, אחרי שלימד את הילדים שלא גילו עניין בלימודים, הלך למחסן שאליו הביאו שקים של נפל צמר, וברר בין צמר ארום וכחול. בעלי בתי־החרושת הגדולים לא היו יהודים, ואבי נכנס אל גוי שמכר כמויות גדולות לחברה גדולה, וניסה לקנות ממנו את הצמר הפגום. הצרפתי סירב, אבל אבי שוחח אתו על דת, על תנ"ך. הגוי לא האמין תחילה שאבי יודע תנ"ך; הרי לא ייתכן שיהודי יודע תנ"ך. אבי כבר דיבר צרפתית במבטא זר בולט. הוא אמר לצרפתי: קח את התנ"ך שעל שולחנך, שים אצבע על פרק וקרא לי שתי מילים. הגוי קרא כמה

מילים ואבי המשיך את כל הפרק בעל-פה בצרפתית. מובן מאליו שאף אחד אחר כבר לא יכול היה לקנות שם את הצמר, ואבי קיבל מונופול על הנפל. הוא עזב את ההוראה ונכנס לעסק הזה.

היהודי שביקר בארץ קיבל אותי בסבר פנים יפות. הוא חזר והבטיח לי שאנחנו הולכים לפתוח עסק גדול. אבל מה? למה לנו להתחרות בסוודרים המיוצרים כאן במכונות? אנחנו נלך לעיר טרואה, שם המכונות עובדות מהר הרבה יותר מהמכונות הרגילות. נסענו לבית החרושת שבו בונים את המכונות, ואני צעדתי עם יהודי שמשקלו 120 קילו ועם חוצפה של 600 חיילים. הראו לנו את המכונות ותוצרתן.

זכרתי את עובי הסוודרים בפריז, וכאן הם היו הרבה יותר דקים. אמרתי לשותפי שזה לא נראה לי. והוא ענה שזה יוצא מהכלל לנשים, כך צריך להיות. דיברנו על המחירים, ואז נשאלנו איזה גודל מכונה אנו רוצים להזמין. הגודל שהוא ביקש חייב ייצור מיוחד. בלי להסס רגע, אמר: אז תייצרו. הוא פנה אלי ואמר: תחתום, זה שלך. זה לא מצא חן בעיני. שוב חזרה פרשת המכונות בפריז. הוא הוציא צ'ק וחתם על 5,000 פרנק, כשמחיר המכונה כולה היה 60 אלף או 65 אלף פרנק.

סוכם שאשאר בטרוואה כל זמן שיבנו את המכונה, כדי שאלמד להפעילה. לפני שעזב הוא נתן לי 100 פרנק. בעקבות ביקורי הקודם בצרפת הבנתי צרפתית, אבל לא היה בכך די לידע טכני. ביררתי כמה זמן יאילץ לשהות בעיר — שמונה שבועות. שאלתי את עצמי כיצד אתקיים על 100 פרנק במשך שמונה שבועות.

שכרתי חדר בעליית גג במלון, מקום שאיש לא גר בו. שמו לי מיטה ושילמתי מחיר אפסי. אכלתי ארוחה אחת ביום, וחייתי שמונה שבועות עם העובדים שבנו את המכונה. ככל שישבתי שם יותר הבנתי את הבעיה: היתה זו מכונה לסריגת לבנים, לא סוודרים.

משנגמר ייצור המכונה העמסנו אותה על משאית ונסעתי אתה, עם פועל מומחה, לעיר שבה גר אבי. הוא, בינתיים, מצא חורבה, בית שפעם היה בית חרושת ועמד ריק זה עשרים שנה, והיה שייך לאחת מהמשפחות העשירות בעיר שעסקה בסחר גרוטאות ברזל, צרפתים עם "דם כחול" זה עשרות דורות. אבי שכר את הבניין, שלא היה בו חימום בחורף, חלונותיו היו שבורים, ולתוכו הכנסנו את המכונה. התיידרתי עם המכונאי שבנה את המכונה ובא

אתי, ולמדתי אותה היטב. לא ידעתי מה היא יכולה לעשות, אבל יכולתי לפרק ולהרכיב אותה מחדש.

השותף בא נלהב, שמח – הראשון בעיר שרכש מכונה עגולה. כעת צריך לנסות לייצר סחורה, והמכונאי שאל: כותנה יש לכם? שותפי קפץ: איזו כותנה? צמר. אלא שלמכונה הזו היתה נחוצה כותנה מספר 40, שלא ניתן להשיגה באותו אזור.

הזמנו מצפון צרפת ארגז כותנה שהגיע די מהר, וייצרנו את החתיכה הראשונה, שיצאה חסרת צבע. המכונאי הסתכל ואמר: ברור, נחוצה מכונה לאשפרה, לא לצבוע את הכותנה אלא להעביר אותה דרך אדים כדי שהסריגה תתגבש ותחזיק מעמד. מחיר המכונה – 10,000 פרנק. הזמנו את המכונה והמכונאי נסע. נשארתי לבדי. קראתי לסוכן הכותנה, הוא הביט בי ובמכונה ואמר: אינני יודע מה תעשו עם המכונה, זו תעשייה חדשה באזור. אם תצליחו, תהיו הגדולים בו. כמה נחוץ לך? הזמנתי עשרה ארגזי כותנה.

מכונת האידוי הגיעה, והתברר שצריך לצבוע בצבע לבן את המוצר שלנו ובכל העיר והאזור אין אדם שיודע לצבוע את הסריג הדק הזה. בעל הבית הצרפתי שהשכיר לנו את הבניין היה מנהל חשבונות. לא היתה לו עבודה. הוא בא לראות מה אני עושה במכונה, וחשב שיהיה צורך במנהל חשבונות. נזכרתי בימים שהייתי מנהל חשבונות בחיפה ועניתי לו: כן, אבל לא יהיה לי כסף לשלם עד שהעסק יתחיל להרוויח. הוא לא נבהל: הכסף לא חשוב, אעבוד חצי יום, אלמד את העניינים פה, ואתה לא צריך לדאוג. כשתתחיל להרוויח תשלם לי.

פתרתי את בעיות האידוי והצביעה ויצאו לי לבנים ענקיים – 64 ס"מ. אין אישה בגודל כזה. היה צורך לקנות מכונות תפירה. חתמתי על שטרות רבים ובעיר דיברו על תעשייה חדשה.

השגתי מכונות תפירה וחיפשתי פועלים או פועלות לעבוד עליהן. שותפי היהודי השקיע כ־30-40 אלף פרנק וכנראה נכנס לפניקה. עד אז היינו ידידים, הלכנו יחד לאכול ארוחת ערב. לפתע החלו לומר לי במשרדו שהוא אינו יכול לגשת לטלפון מפני שהוא עסוק.

הלכתי אליו והוא לא רצה לפגוש אותי. החלטתי לחכות. לבסוף קיבל אותי והודיע לי: העסק נמאס עלי, אני עוזב. אם תוכל פעם לשלם את עשרות אלפי הפרנקים – שלם לי. אתה רוצה לחתום על שטרות – תחתום. אתה

לא רוצה – אל תחתום. חשבתי שהמכונה הזו תייצר סוודרים. אינני יכול להיכנס לתעשייה חדשה עם השקעות בלי סוף.

אמרתי לו: סחבת אותי מארץ-ישראל, פתחת את הזרועות והבטחת לי הרים וגבעות. הוא: למה לריב? אני דורש ממך איזה דבר? השקעתי, אני יוצא. ניסיתי להסביר לו שאין לי כסף. תשובתו היתה: תסתדר, גם אני הייתי קבצן כשהגעתי לכאן. אני לא שותף.

חזרתי למפעל. מנהל החשבונות שלי אמר לי שאני נראה לא טוב. סיפרתי לו ששותפי יצא מהשותפות. הוא הביט בי ואמר: לא העזתי לדבר אתך עד כה אבל הייתי שמח אילו היית מאפשר לי להלוות לעסק שלך 30-40 אלף פרנק. אני אנהל את החשבונות, אעבוד בלי תשלום. כשנתחיל להרוויח, תשלם לי ריבית על הכסף. עם הזמן אולי אוכל להיות שותף. הסתכלתי עליו כעל משוגע. הוא הוציא פנקס צ'קים, חתם על צ'ק בסך 30 אלף פרנק ונתן לי.

למן היום הראשון היה הוא האחראי לטיפול בשטרות שהיה עלי לשלם. הוא זה שהלך לבנק. אותי לא ראו בבנק. ולא טעיתי בכך. לבנק היה ברור שזהו עסק מכובד – אני עומד בחזית והכסף הוא של הצרפתי שיש לו מיליונים רבים. ואם הוא שליח שלי, אני כנראה מעין גאון.

כתבתי מכתבים לבתי חרושת המייצרים לבנים, הפניתי שאלות ללשכת המסחר, נסעתי לעיר הגדולה הנמצאת במרחק 80 קילומטר, שם מכרו סחורות כאלה, כדי לראות כיצד הם עובדים. היה ברור לי שהטעות היחידה היתה רכישת המכונה הרחבה. דיברתי עם הצרפתי ואמרתי לו שייתכן שנצטרך עוד קצת כסף, כי צריך לקנות שתי מכונות נוספות. קנינו. הכשרנו פועלים, מפני שלא היו בעלי מקצוע, ומרכזו התעשייה הזו היה בפירנאים, מרחק 500 קילומטר. בתנאים אלה התחלנו לייצר.

מצאתי זקן שבצעירותו עבד על מכונות דומות. הוא עבד 12 שעות ביום ואני עבדתי 12 שעות כלילה. הייתי ישן שעתים וחוזר לעבודה. אחרי שהסתובבתי בחנויות בעיר, שבהן מכרו גופיות ולבנים, החלטתי לערוך ניסיון: לצבוע את הבד בצבעים כהים – כחול, שחור, אדום, אפור – להוסיף צווארון עגול, ולייצר חולצות. כמו כן חשבתי שבמקום למכור את המוצרים בתפוזרת, אייצר שקית מנייר צלופן עם שם הפירמה, ובה אמכור את המוצרים. עבדתי על כך ימים ולילות. אז לא ארזו את המוצר בשקיות, לא הדגישו

את היצרן, הפירמה, בייחוד לא בעיר שבה חייתי, שאת רוב תוצרתה מכרו לאלג'יריה ולתוניסיה. האופנה יוצרה בפריז או בסביבות פריז, לא בסביבה שבה גרתי.

אך בינתיים הייתי צריך לחיות. ייצרתי גופיות לא כל כך מוצלחות, וכדי לשווקן ביתר הצלחה הבנתי שאני זקוק למכונת. אבל לנהוג לא ידעתי. מצאתי מכונת שהפסיקו לייצר זה עשרים שנה ואמרתי למוכר שאני רוצה לנסות אותה, ולראות איך הוא נוהג בה. התבוננתי בו, איך הוא נוהג, והיות שכבר רכשתי ניסיון הסתכלות בנהגים בארץ-ישראל, וראיתי כיצד הם מחליפים הילוכים, חשתי עצמי כמעט כנהג מומחה. המוכר הוביל אותי אל מחוץ לעיר והחזיר אותי, שילמתי לו סכום אפסי, 200-230 פרנק, וקיבלתי ממנו את ה"טרנטה". נהגתי בה בלי ללמוד. אחר כך רכשתי ניסיון בנהיגה, קיבלתי רשיון נהיגה, נסעתי לעיר הקרובה והייתי מוכר את הסחורה בסכום גמוך יותר ממה שעלה לי הייצור, כדי לא לפשוט את הרגל אלא להמשיך להתקיים עד שאצליח לייצר את החולצות שלי במקום את הגופיות והתחתונים.

היום הנורא היה יום שישי. הקונים היו באים כיום הזה משום שידעו שצריך לשלם משכורות לפועלים ביום שישי בערב. ביום שישי בבוקר היתה הדלת נפתחת וכזה אחר זה הגיעו אנשים עם חבילות עגולות של אלפי פרנקים, לא אמרו שלום, נכנסו למשרד, זרקו את הכסף על השולחן ועיני יצאו מחוריהן – הם לקחו מה שרצו במחיר שרצו. קיבלתי מה שנתנו בליט ברירה, כי הייתי צריך לשלם משכורות לפועלים.

עבדתי 12 שעות בלילה, ישנתי שעתיים, חייתי ללא מטבח, כמעט ללא אוכל. בפינת הרחוב הסמוך היה ביסטרו קטן שבו אכלתי ושתיתי יין. כמהלך היממה עבדתי לפחות 20 שעות, עד שלבסוף ייצרתי את החולצה והשקיות מצולפן, עיצבתי סמל לפירמה והתחלתי למכור.

העסק התפתח. בשבתות ובימי ראשון הייתי עושה ניסיונות. במקום לעשות אשפיה ולצבוע קניתי חוטים צבועים, ניסיתי לעשות קווים, נעשיתי אמן. כך חייתי עד 1937. הייתי התעשיין בה"א הידיעה של התעשייה הזאת – החדשן הגדול. אם רציתי לשתות, לשחק או ליהנות מהחיים הייתי מסתלק ביום ראשון למרחק 80-90 קילומטר, למקום שבו איש לא הכיר אותי. שם הייתי אדם אחר, נהניתי מחיי. כשחזרתי העירה הייתי התעשיין המצליח.

אבא סיים ללמד. הוא לא חדל לעבוד בנפל הצמר, אך התרכז בקניית סחורה ובמכירתה. אמא היתה בפריז.

יגאל בא לביקור. הוא סיים את לימודיו בטכניון וזו היתה הפעם הראשונה שעזב את הארץ. הוא רצה לראות את הארכיטקטורה באירופה, בעיקר באיטליה ובצרפת. נתתי לו כסף, ואמרתי לו: יגאל ראה את בית-החרושת, 80 פועלים. הישאר, תעבוד אתי, תהיה שותפי. יחד נבנה מפעל גדול עוד יותר. הוא השיב לי: באתי לראות ארכיטקטורה. אני לא כמוך, אני לא אגוד בחו"ל. וחזר לארץ-ישראל.

החלטתי שהגיע הזמן להתחתן. בסוף 1937 היתה תערוכה בינלאומית בפריז, והיה לי שם מכר, בחור שלמד רפואה. הבחור הזה הכיר לי בפריז את בת-דודתו ססיל שבאה לראות את התערוכה. כעבור 24 שעות אמרתי לססיל שאני רוצה להינשא לה. היא הסתכלה עלי כעל משוגע. אחרי שבועיים התארסנו ואחרי שישה שבועות התחתנו. זה היה בינואר 1938.

ססיל עשתה עלי רושם שונה מכל הנשים שפגשתי עד אז. היא נולדה בשווייץ, ואף שלא ידעה מהי יהדות ומהו התנ"ך הלכה עם תנ"ך בידה. היא דיברה רק אמת. לא פגשתי עוד אדם כמוה. הוריה התנגדו ונלחמו בי כאריות: להתחתן עם פלשתינאי? הוא עוד יכול לחזור חלילה לפלשתינה, מה יהיה הסוף? אבל היא החליטה להתחתן אתי ודבר לא הזיז אותה מדעתה.

הימים היו ימים קשים, אך אצלנו בבית היתה שמחה. יפרח קיבל את הפרס הראשון בקונסרבטוריון. לפני ניצבה דילמה: האם להיות לצרפתי; לקבל אזרחות ואז להתגייס לצבא? או לנסוע לארץ-ישראל? אמרתי לססיל: חזרי אל הורייך או גורי בפריז עם בן-דודך. אם צריך להתגייס – אעשה זאת בארץ-ישראל. לאחר מכן נחליט מה לעשות.

חייל בצבא הוד מלכותו

בחורף 1939 חזרתי ארצה ונסעתי לרחובות לראות את יגאל, שכבר היה מהגרס. בארץ-ישראל עוד לא הורגש המתח כמו באירופה. ברחובות לא היה לי מה לעשות. נסעתי לחיפה, ומצאתי שברסלר הזקן חזר לעסקי הפרי בנמל. היו אלה ימים אחרים. כבר לא היו חורנים ובמקומם עבדו קבוצות של יהודים-סלוניקאים.

קיבלתי עבודה משונה: לספור את התיבות שהועלו לאנייה. התשלום היה גרוש וחצי לשעה. עבדתי 48 שעות בלי לישון עד שגמרנו למלא אנייה, והרווחתי את הסכום הכביר של 48 פעם גרוש וחצי. אחר כך היה צריך לחכות לאנייה הבאה. עבדתי עד סוף העונה, עד בערך מחצית אפריל 1939, ולא יכולתי להשיג עוד יום עבודה. ראיתי שאין טעם להביא את סטיל לארץ, בגלל חוסר העבודה. היא כתבה לי שבצרפת הגיוס מלא והמצב הכלכלי קשה.

היה לי חדר בבית מלון ברחוב המלכים, ואכלתי במסעדת גולדברג ליד הנמל. מאורעות הרמים עוד לא הסתיימו ויהודים לא נכנסו לעיר הערבית. עשיתי כמה בירוורים לגבי שירות ב"הגנה", בחי"ש, בנוטרים, אבל לא יצא מזה דבר. הייתי כבר זר, לא היו לי ההיכרויות המתאימות. נולד דור חדש. החלטתי להתנדב לצבא הבריטי. הצבא גייס אז בחורים לנסוע בדרכים המסוכנות של ארץ-ישראל בטנדר הראשון לפני המשמרות, כדי לגלות מוקשים.

המחנה הבריטי היה בכרמל. בחנו אותי אם אני יודע לתרגם מאנגלית לערבית, מפני שצריך היה גם לתרגם שיחות מאנגלית לערבית ולהיפך.

הסרג'נט הבריטי שבחן אותי קבע שאינני יודע ערבית, אך האנגלית שלי בסדר. לא ידעתי שצריך לשלם לירה למישהו כדי להתקבל ליחידה זו. עברו כמה חודשים. העולם בער, ואני לא עשיתי דבר. התלבטתי אם לחזור להתגייס לצבא הצרפתי, אבל לא יכולתי. לא הייתי צרפתי ולא הרגשתי צורך להילחם למען צרפת.

מעט הכסף שהיה לי כמעט נגמר, ואני הייתי עוד מחוסר עבודה. עברתי להתגורר בחדר עם עוד שמונה אנשים. לא היה לי כסף אך האמינו לי שבאחד הימים אשלם.

במסעדה של גולדברג נתנו לי אשראי בחודש הראשון, אבל אחר כך אמרו לי בעדינות שגם הם קבצנים. מאחר שהם היו אנשים טובים ולא יכלו לתת לאדם לרעוב, הרשו לי לאכול פעמיים בשבוע בתקווה שפעם אשלם. דברים כאלה תמיד השאירו עלי רושם בארץ: אנשים נפלאים שאינם חייבים לי דבר, קבצנים בעצמם, שנתנו לי שתי ארוחות בשבוע. ניסיתי לקבל עבודה כנהג מונית, וגם בכך לא הצלחתי. חיכיתי שיתחיל גיוס חדש ואז יפתרו בעיותי.

בחדר שבו גרתי ישן לפעמים ארמני שעבד כטבח במחנה האנגלי, ובא מפעם לפעם העירה. התיידדנו. חבשתי כובע ערבי קטן, נכנסתי יחד אתו לעיר העתיקה ואכלנו במסעדה ערבית. הוא נהנה מהמתח. הערבית שלו היתה שונה והוא זוהה בקלות כארמני. ואני אתו, במסעדה עם ערבים, עם אנשים שבעוד שעה או שעתיים אולי ייצאו לתקוף יהודים.

התחלתי לשמוע דברים. איש לא ביקש ממני להאזין, לצותת, לדברי הערבים. עשיתי זאת מיוזמתי. אולי אשמע משהו חשוב. פעם הלכנו למחששה. נכנסנו לחור אפל שבו עישנו חשיש, ובאפלה ישבו במעגל כמה ערבים, שהעבירו את המקטרת זה לזה. דקות אחדות לאחר שהתיישבנו פרצה המשטרה פנימה – שלושה שוטרים בריטים ושני שוטרים ערבים. הם שאלו שאלות ותבעו מן הנוכחים להזדהות. הארמני שלי התחצף, ניסה לענות באנגלית עילגת וחטף מכות רצח, כשהגיעו אלי שאלו כמה שאלות ותשובותי כנראה סיפקו אותם. עישון החשיש לא עניין אותם. השוטרים חיפשו חשודים מסוימים. איש לא חשד בי, עניתי בערבית טובה. גם כשישבתי במסעדה ערבית והזמנתי אוכל איש לא חשד שאינני ערבי. גם השם שמסרתי לשוטרים, סמי נעמן, בהדגשת העי"ן, נשמע כשם ערבי אותנטי.

הגיע היום הגדול. באוקטובר 1939, לאחר שפרצה מלחמת העולם השנייה, קראתי בעיתון שמתחיל גיוס. ההתייצבות היתה במשרד בעיר התחתית. נכנסתי למשרד, היו שם כחמישים-שישים איש, טיפוסים שונים ומשונים, וישבו כמה קצינים אנגלים ואזרח, שרק מאוחר יותר הכרתי אותו – ביילין מהסוכנות היהודית.

שאלו אותנו מספר שאלות ושלחו כמה מאתנו לחדר אחד ואחרים לחדר אחר. נראה היה לי שלחדר הראשון שולחים אנשים רבים ולחדר השני רק מעטים. די מהר תפסתי שיגיוסו המעטים. בין שני החדרים היה מסדרון. יצאתי אליו כאילו אני מתכוון לעזוב את הבניין ונכנסתי לחדר המעטים דרך דלת שנייה. ואכן, שחררו את הקבוצה הגדולה, ולקחו רק את המעטים שהיו בחדר שלנו.

ירדנו לרחוב. ספרו אותנו – ואבוי, אסון, היינו 13. הקצינים עזבו והסרג'נט קיבל הוראה לקחת 12 בלבד, אך לא היתה לו רשימה. כל הסיפור הזה התרחש לפנות ערב והוא אמר: ואם אביא 12 או 13 "נייטיביס" מהו ההבדל?

בלילה מצאתי עצמי במחנה סרפנד (צריפין) בתוך קבוצה גדולה של ערבים. כשהגענו לצריף הארוך (Barracks) כבר היו בו חמישים איש ואנחנו הופנינו לצריף שני. הלכנו לקבל מדים ופגשתי לא מעט יהודים. בין שבעים המתגייסים הראשונים היו יותר יהודים מאשר ערבים.

כל אחד מאתנו קיבל שתי שמיכות ומדי עבודה. הגיע סרג'נט (סמל) עם קורפורל (רב"ט) ונלקחנו לצריף.

הכניסו אותנו לקנטינה, ונכנס קצין אנגלי לדבר לפני הטירונים החדשים. הוא חיפש מתורגמן לערבית ולעברית והחלה מהומה: קולות, רעשים, הצעות. היו מתנדבים רבים. 30 או 40 מתוך ה-70. לא התנדבתי. מצעירותי התרגלתי לא להידחק, לחכות. האמנתי שאם אני טוב, בסופו של דבר יגלו אותי.

למחרת יצאנו לתרגילים הראשונים. לרשותי עמד ניסיון רב שרכשתי ב"הגנה", בשירות של כמעט שנה וחצי במשטרה, וכזכור גם קיבלתי את המקל של ספייסר. ידעתי בעל פה את כל תרגילי הסדר. אבל, שוב, לא הרמתי את הרובה בהצלחה גדולה. נתתי שילמדו אותי, מה יש לי למהר? מסיבה זו או אחרת חש הסרג'נט אנטיפטיה כלפי. כנראה שלא מצאתי חן בעיניו, ואת רוב הזמן בקילוף תפוחי אדמה במטבח ובשטיפת

כלים. בכל בוקר, במסדר, הוא נהג להוציא כמה מאתנו למטבח. תמיד הייתי ברשימה, אחרים הוחלפו. הגעתי למטבח יום אחר יום. אחר כך שלחו אותי למועדון הקצינים לשטוף את הרצפה ולנקות. הברקתי את הרצפה עד כדי כך שהקצין התורן שאל לשמי והתפעל מהנקיון ומהעבודה שעשיתי. הוא אמר שידבר עם הסרג'נט שישלחו אותי באופן קבוע — orderly — כדי שאהיה שָׁמֵשׁ במועדון הקצינים. הודיתי לו אבל אמרתי שאקח מה שהצבא נותן. אינני רוצה להתמחות במקצוע אחד בלבד.

כך עברו חמשת השבועות של הטירונות. לא בלטתי, לא השתדלתי במיוחד. נוספו אלינו טירונים חדשים. הגיע אפילו בחור ממאה שערים שהתפקד, והתברר שהיה המלשין הראשי. בא בחור צעיר מפולין ואמר לכולם שהיה קצין בצבא הפולני. הגיעו שני אחים שיצאו מבית הסוהר. בקיצור — "גן חיות".

היו מעט בחורים נורמליים בני משפחות טובות רגילות. עמהם נמנו שני האחים כספי מירושלים, משה ויגאל. הרוב היו מקרים די קשים. שחררו אז מבתי-הסוהר עבריינים, טיפוסים מפחידים. בסך הכול היתה זו קבוצה גדולה של טיפוסים שליליים ומעט בחורים טובים. צריך היה להיזהר מפליטת מילה מיותרת מחמת הלשנות.

שבוע לפני סיום הטירונות השתתפנו במשחק כדורגל. בסיום המשחק היה הסרג'נט שבע רצון מפני שה"נייטיבס" שלו כבשו שני שערים במשחק נגד ה"נייטיבס" של סרג'נט אחר. אחרי המשחק סידר אותנו הסרג'נט בשלשות כדי לחזור לקסרקטין. הוא אמר לבחור הפולני, חביבו, להחזיר אותנו למחנה. היתה זו הפעם הראשונה ש"נייטיב" פיקד על המחלקה. הפולני היה המום. הוא עמד כבול עץ, ולא הצליח לפתוח את פיו. הסרג'נט התרגז ואמר: או-קיי, אם אתה לא יכול, ניקח את מקלף תפוחי האדמה, וקרא לי. יצאתי מהשורה והתחלתי לפקד. הסרג'נט גילה לפתע שאני מכיר את כל הפקודות ואומר אותן כמוהו, תוך בליעת החצי השני של המילה, ושאני מבטא כל דבר כמו שצריך — מהבטן ולא מהחזה.

למחרת לא שלח אותי הסרג'נט לקלף תפוחי אדמה. בדרך למגרש המסדרים הוא אמר לי: אתה חושש להראות שאתה יודע להשתמש ברוכה מפני שאז אשאל אותך היכן למדת? אמרתי לו: לא, אינני חושש. למדתי את כל הדברים האלה במטרה הבריטית.

השבוע האחרון שלי בטירונות היה גן עדן. בסוף יום האימונים היה הסרג'נט בא אלי, מתיישב על המיטה ומספר לי איך הוא התחיל בצבא, ושבגמר הטירונות יחלקו סרטים, ולכל כיתה יתנו לאחד הטירונים ה"נייטיבס" סרט. אמרתי לו: המפקד, אם לא תפסיק לקרוא לי "נייטיב", לא תוכל לתת לי סרט, לא תוכל בכלל לדבר אתי. תתחיל לקרוא לי Palestinian ואם אתה רוצה, soldier.

הוא מיהר להתנצל ואמר שלא התכוון, ושהמליץ עלי לקבלת דרגת לנס-קורפורל, טוראי-ראשון (טר"ש). הוא הציע לי לעבוד אתו כשתגיע כיתה חדשה של טירונים.

עברנו את הבחינות, בחינות פשוטות של טירונים. קיבלתי את הסרט והייתי לנס-קורפורל בצבא הוד מלכותו. הגיעו טירונים חדשים, התארגנה כיתה, והייתי הלנס-קורפורל שלה. יגאל כספי היה בכיתה אחרת ועוד כמה ארצישראלים מילאו תפקידים דומים.

הסרג'נט והקורפורל סמכו עלי לחלוטין. בערב הראשון לא באו חמישים אלא עשרה, חמישה-עשר, שישה-עשר. עד שנאספו חמישים לא התחילו האימונים. את הבאים שלהו לעבודות בסיס שונות ועלי הוטל להשיג שהם יילכו לעבודה מסוימת ולא לעבודה אחרת.

ערב אחר הגיעה קבוצה גדולה של ערבים, ושלחו אותם ל"ברקס" שלי. זה היה בחורף, והלילות בסרפנד היו קרים מאוד, אך החוק אמר שכל החלונות צריכים להיות פתוחים. אינני מאשים את הצבא הבריטי, מפני שהצחנה בצריף היתה איומה. בעשר בלילה היה כיבוי אורות – lights out, החלונות פתוחים, ואני שכבתי במיטה הראשונה, מקומו של הלנס-קורפורל. לא נרדמתי והבחנתי שמישהו התרומם, קם ממיטתו וסגר את החלונות. קמתי ממיטת הקרשים שלי וצעקתי: מי סגר את החלונות? לפתוח אותם מיד. הבחור שסגר לא ענה לי. מאחת המיטות בקע קול של ערבי: נתתי לו פקודה לסגור את החלונות. מי אתה? שאלתי. אנא בודרי, אני בודרי. חזרתי על דברי: החלונות צריכים להיות פתוחים. לא, אמר אותו בודרי, החלונות יישארו סגורים. בודרי מיהר להציג עצמו: אני ראש כנופייה, הכנופייה באה אתי ומעכשיו אני נותן פה את הפקודות. זה שסגר את החלון שמו חלילי, והוא השליש שלי, הוא יעשה מה שאומר לו.

האתגר היה רציני והיה עלי להוכיח לכל הצריף מי בעל הבית: בודרי,

ראש הכנופייה, או אני. ידעתי גם שבעבור מכות בצבא נשלחים לכלא ושללנס-קורפורל אסור להכות חייל. החלטתי לנסות דרך דיפלומטית. אמרתי לו: אם אתה ראש כנופייה, מדוע אתה סוגר חלונות? אתה פוחד מהקור? לא, השיב בודרי. התקררתי, אני קצת חולה. אני: מדוע לא אמרת לי את זה קודם? אם אתה חולה, זה ממש מסוכן, בוא ניגש למרפאה, יש שם רופא, הוא ייתן לך שני כדורים ותבריא מיד.

בודרי הסכים ואמר לי שיתלבש מיד. הסברתי לו שאין צורך. המרפאה היא במרחק שני צעדים מה"ברקס". הוא יצא בגופייה ותחתונים, יחף. הובלתי אותו כשלוש מאות מטר עד משרדי המחנה, ואמרתי לו: אני הולך להביא את המפתח למרפאה. חכה רגע או שניים, מיד אני חוזר. חזרתי ושכבתי לישון. כל החלונות נשארו פתוחים באותו לילה.

למחרת בבוקר סיפר לי בודרי שעמד זמן רב, כשעה שלמה בחוץ, לבוש תחתונים וגופייה בלבד, רועד מקור, מחכה לרופא. למן אותו בוקר ואילך לא היה עוד ראש כנופייה.

התחילה ההדרכה. ה"סקווד", מחלקה שבה חמישים איש, רובם ערבים, גרמה שהסרג'נט הוציא את נשמתו. הוא אמר: left turn ואף אחד לא ידע אם לפנות ימינה או שמאלה. תרגמתי: "דור אל שימאל", לפנות שמאלה, אך זה לא עזר. חלקם לא ידע להבריל בין שמאל לימין.

ואז התחיל קרקס. אמרתי לסרג'נט: תן לי להדריך אותם בדרכי. הוא השיב: take them to hell. הנחתי לפנייהם מלפפון ועגבניה, העמדתי את חילי בראש המחלקה ואמרתי: כשאתן לכם פקודה באנגלית, אל תעשו דבר. כשאגיד "דור אל חייארה" – פנו למלפפון, "דור אל בנדורה" – תסתובבו לעגבניה.

הם נעלבו אבל למדו: חייארה – left, בנדורה – right, חייארה – left, בנדורה – right. אט אט החלו להבין את הפקודות, ובו בזמן התאמנו עשרות מחלקות על המגרש. הסרג'נט נתן לי לנהל את המחלקה הזאת, שברובה – 70 או 80 אחוז – היתה ערבית.

יום אחד נמאס לחילי מן הצבא. באותו יום הלכו כולם שמאל ימין, שמאל ימין, שמאל ימין – וחילי הלך ימין שמאל. מה יש לחילי? – כואבת לי הבטן. מדוע לא אמרת לי? עצרתי את המחלקה, העמדתי אותה "נוח", ופניתי אליו: כשכואבת הבטן זה סימן לשלשול. אתה יודע מה עושים כשיש

שלשול? – רצים. אז רוץ. חלילי: אבל כואבת לי הבטן. אני: כשכואבת הבטן רצים; אבל אתה לא תרוץ לבית השימוש אלא סביב המגרש. ואני אתך. הוא רץ ואני אתו. הוא רץ עד שנפל. הרמתי אותו והוא המשיך לרוץ, נפל, קם בעזרתי ונאלץ להמשיך. המחלקה כולה התבוננה במחזה. אחרי שלוש הקפות של המגרש הוא היה קצר נשימה. אמרתי לו: חלילי, מה יותר נוח – ללכת או לרוץ? "במשי יא סיד", במשי – אלך. הסכמתי ואמרתי לו: תיכנס לשורה ותתחיל ללכת.

הם חשו כלפי דרך ארץ. כשציוותי עליהם לקום בבוקר הם קמו, כשאמרתי שהמיטות יהיו מסודרות הן סודרו במדויק.

כשבתות בא הקצין לבדוק את נקיון הקסרקטין. בעקבות החינוך המשטרתי ידעתי את התורה הזו היטב ולא הסתפקתי בארונות מצוחצחים ומשויפים בנייר זכוכית. יכולת למרוד את השמיכות בסרגל והנעליים היו מבריקות. מחוץ לצריף היו שורות של אבנים מסוידות כמו שהאנגלים אוהבים. אך לא הסתפקתי בכך. מצאתי בסביבות סרפנד באחד מימי שישי דקלים צעירים. עקרתי אותם בעזרת הערבים ונטעתי ארבעה דקלים לפני הכניסה לצריף כך שבשבת בבוקר, כשבא הקצין, ציפתה לו הפתעה.

עד מהרה רכשתי לי שם במחלקתי ובמחלקות אחרות. כשהחלו השיעורים התיאורטיים חיפש סרג'נט קרטור מתרגם לעברית ולערבית לספר על לוחמה נגד גזים. היה לו ספר באנגלית שאותו ידע בעל־פה, וביקש את לנס־קורפורל נעמן. לנס־קורפורל נעמן בא, קיבל ממנו את הספר, ותרגם את תורת הגזים של הצבא הבריטי לעברית ולערבית. וזה לא היה מסובך במיוחד, ודאי לא חלק מתורת איינשטיין. בתוך זמן קצר למדו כל הטירונים הערבים והיהודים את התורה הזאת כולה בעזרתי.

יום אחד התפשטה שמועה שישלחו אותנו לצרפת, והתחילו לארגן יחידה. הגיעו קצינים, סרג'נטים ואפסנאי, והמחלקות התארגנו למה שחשבנו שיהיה בטליון (גדוד).

בעוד אנחנו מתכוננים לדרך נודע שאחד הפלשתינאים יהיה סרג'נט. מיד עלתה השאלה: היכן הוא יאכל? האם יכניסו אותו ל"סרג'נט־מס" (חדר האוכל של הסרג'נטים) הבריטי? למקדש ממש?

בעבורי היתה השאלה אם נהיה חיילים שווים לחיילים האנגלים או בדרגה נמוכה. רוב האנגלים החזיקו בדעה שאנחנו "נייטיבס". יוצא דופן היה

האפסנאי הפלוגתי, ג'וק רוז, סקוטי במוצאו. הוא לא קיבל את דעתם של הסרג'נטים הבריטים. שוחחתי אתו הרבה בנושא זה. הוא היה הבכיר בין הסרג'נטים; לפני המלחמה סיים 21 שנות שירות ויכול היה להשתחרר. עם בוא המלחמה אי אפשר היה להציבו בפלוגה קרבית וכך הגיע אלינו. למן הרגע הראשון הוא לא קיבל את החלוקה בין "נייטיבס" ואנגלים. דעתו היתה שבמלחמה מה שקובע הוא אם אתה חייל טוב. הוא קילל בוקר וערב את כל האנגלים, מפני שהיה סקוטי, אך בה במידה קילל גם את הפלשתינאים ואת האוסטרלים.

הוא עזר לי ולימד אותי את ה־King's Regulations, ספר חוקי המלך בענייני צבא. הוא נהג לומר לי: אם תדע את הספר הזה בעל פה ותבין אותו, איש לא יוכל לעשות לך כלום מפני שהצבא הבריטי חי על פי הספר הזה. קיבלתי את הצעתו ושיננתי את הספר היטב. ועוד אמר לי: זכור, רוב החיילים, רוב הסרג'נטים בצבא הקבע אינם משכילים, אינם מכירים את הספר, אלא רק חלקים ממנו. ציין תמיד: "פרק 109, סעיף 320 אומר כך וכך..." בצורה זו תוכל להתמודד עם כל בעיה. וכך היה.

הפלגנו לצרפת והגענו לעיר בנורמנדי בשם רן. במרחק כ־20 קילומטר מהעיר היו צריפי פח גדולים שבהם שיכנו אותנו. למחרת התארגנו ונשלחנו לפרוק מקרונות רכבת אוכל, תחמושת וציוד צבאי. בערב שכנו עייפים עד מוות. פלוגה אחרת נשלחה לחפור חפירות. מצב הרוח היה איום.

מצב רוחו של המייג'ר היה גרוע יותר: הוא בא להילחם, לנצח את הגרמנים. חוזהו היה מלא מדליות, הוא בן דודה של המלכה – ותפקידו בצרפת היה לנהל פועלים! הוא החליט על מלחמה משלו: הסרג'נטים הבריטים לא יאכלו עם אלה הפלשתינאים. מייג'ר קייטר תפס שיש לו אפסנאי פיקוח המקפיד על החוק, ומאחוריו נמצא סמל יהודי שיש לו שליטה על האנשים. אתי הוא לא דיבר במישרין. הוא נהג להיכנס לצריף שבו גרתי עם הסקוטי, ממש התגנב בלילה, ודיבר רק אתו. הוא שאל שאלות, אני עניתי לאפסנאי, וזה השיב לו. את עניין השוויון גמרתי בלבי עוד בארץ. גישתי היתה שבזמן מלחמה כולם חיילים ולובשים את אותם המדים, ולכולם אותן חובות וזכויות. כסרג'נט בסרפנד אכלתי ב"סרג'נטס" הבריטי עם הסרג'נטים האנגלים. מי שלא רצה לשבת אחרי האוכל ולשתות יכול היה ללכת ולשתות בקנטינה, או בחדר, אבל "סרג'נטס" יש רק אחד.

בצרפת עבדו הבחורים, שחשבו שהם הולכים להיות גיבורי העולם, כפועלים פשוטים. המייג'ר המשיך לחפש מלחמה. הוא החליט לשוחח עם כל הפלוגה ולתת לחיילים bust of the morale, העלאת מורל. הוציאו את הפלוגה, המייג'ר נאם ואני תרגמתי. כשלא הבנתי מילה או משפט וחשבתי שמדובר בהלצה, אמרתי בעברית ובערבית: כשאני אומר אה-או, כולם תצחקו עד שתתגלגלו על הארץ. זה עבד. בסופו של דבר הבנתי מה רצה לומר, והעברתי את דבריו לחיילים. הוא אמר לי אחר כך: אינני מבין מה אתה אומר להם, אבל זה נשמע הרבה יותר טוב מהדברים שלי באנגלית.

יום העבודה היה קשה. היינו חֲפְרִים. למרות זאת החליט המייג'ר להתכונן למלחמה. הוא חשב שאם נוכיח שאנחנו יכולים להיות יחידה לוחמת נכריח את המפקדה להתייחס אלינו כאל יחידה כזו. לא נחנו לרגע: אימונים, ואימונים ושוב אימונים, ובלילה – שמירה. למחרת היה יום עבודה חדש. המייג'ר רצה לפתוח קנטינה גדולה שיהיו בה שוקולד, בירה, הכול – כמו ביחידות הנבחרות של הצבא הבריטי. לקופת הגדוד הוכנסו הרווחים מהקנטינה, ובכספים האלה רצה שארכוש תלבושת כדורגל ונקים קבוצת כדורגל. הצדעתי ואמרתי: יס סר, נארגן קבוצת כדורגל.

הקנטינה היתה בתחום אחריותי. החיילים באו, אכלו, קנו שוקולד ולאט לאט הצטברו רווחים. קנינו תלבושות לקבוצת הכדורגל והיו לנו כמה כדורגלנים טובים; המפורסם מביניהם היה נודלמן, הקיצוני השמאלי של "הפועל" תל-אביב, שבזמנו היה שחקן יוצא מן הכלל. בקבוצה שלנו הוא נחשב לגאון ממש. נוסף לו היה בחור וינאי, פרוכטר, ששיחק בקבוצת נוער של "הכוח" וינה, ונדמה לי שאחרי שעלה לארץ שיחק ב"הפועל" חיפה. שני אלה ועוד שחקנים הרכיבו קבוצת כדורגל לגמרי לא רעה. אני עצמי לא שיחקתי, הייתי כבר מבוגר מדי. שיחקנו פעמים רבות וניצחנו בלא מעט משחקים.

המייג'ר היה מאושר, והעלה רעיון חדש: תזמורת גדודית. שאלתי את הרופא, ד"ר בראון, שהבין במוסיקה, אם יוכל לנצח על תזמורת. תשובתו היתה: אני לא מנצח, אבל אדע לעשות זאת. העברתי לכל הסרג'נטים הוראה למצוא נגנים וביקשתי לברר אילו כלי נגינה נמצאים בגדוד. ההתלהבות היתה עצומה ותוך יום התברר שכולם מוסיקאים המנגנים בקלרינטים, בחצוצרות ובטרומבונים.

נסעתי לעיר הקרובה, לקונסרבטוריון המקומי. סיפרתי למנהל שאנחנו יחידה מפלשתינה, מהצבא הבריטי, ורוצים להקים תזמורת. יש לנו אנשים שיודעים לנגן, עלי לקנות כלים אך לא עומד לרשותנו כסף רב. האם יוכל לעזור? האיש התלהב והבטיח להשיג לנו את כל הכלים במחיר הנוח ביותר. וכך, כיום בהיר אחר, נכנסתי למחנה עם משאית מלאה בכלי נגינה חדשים. בערב חילקנו את הכלים לפי הרשימה. התברר שאף אחד מהאנשים לא נגע בכלי נגינה. הם חשבו שאם ינגנו ישוחררו מללכת לעבודה. נשארתי עם שבועים כלים – ובלי תזמורת. אף אחד לא ניגן.

החזרתי את הכלים למחסן. המייג'ר נכנס, הוא כבר שמע. הוא פנה אלי ובפעם הראשונה דיבר אלי ישירות: I heard all about your musicians, שמעתי על המוסיקאים שלך. באמצע הצריף היה תנור פחמים. הוא לקח את הטובה, אני לקחתי תוף והסרג'נט השמן, האפסנאי, לקח חצוצרה. הקפנו את התנור הזה ודפקנו, והוצאנו קולות מהכלים. זו היתה הפעם הראשונה והיחידה שהבחנתי באנושיות אצל מייג'ר קייטר. הוא התייחס לסיפור הזה בהומור. מאחר שלא היתה תזמורת הוא החליט על מטרה חדשה: הוא ינהל את ה"אספיונז" (הריגול) בכל האזור. נודע לו שגרתי בצרפת ואני יודע צרפתית. וכך, כל היום עבדתי, וזה לא היה קל. למדתי את ה"שטיקלך" של הצבא הבריטי: איך אתה בא למרכז ואומרים לך שאין כלום ואחר-כך אתה בכל זאת מצליח לקבל מה שרצית – וב-11 בלילה נפגשנו לא במשרד ולא בבניין כי אם בשדה, עם המשטרה הצרפתית המקומית, הו'נדרמריה. הם החליפו ידיעות עם המייג'ר ואני תרגמתי מצרפתית לאנגלית ולהפך. הם נהנו מכל העניין מפני שקיבלו בקבוק ויסקי ושתי קופסאות בוליביף ומצאו חבר טוב.

יום אחד אמר לי: אני מתפלא על השקט השורר אצלנו. אמרו לי שהיהודים והערבים נלחמו אלה באלה – והנה פה שקט, אין מריבות. הוא לא ידע שאם היתה בלילה מריבה בין יהודים וערבים, פנו אלי ואני החזרתי את השקט והמשמעת. כולם ידעו שיהודי או ערבי שיהיה מעורב בריב, יקבל בנוסף לעבודה ביום גם שלושה לילות שמירה – וכוונתי כל הלילה. קיימתי בפלוגה משמעת-ברזל בלי ידיעת הקצונה. המייג'ר, שלא ידע כמוכן דבר, התמוגג מכך שהיהודים והערבים פועלים יחד, ואין ביניהם מריבות, מכות וצרות.

כיצד עשיתי זאת? כשהגענו לא רצו הערבים ללכת בלילות הקרים עד בתי השימוש. בתי השימוש במחנה היו תעלה, שאחרי שהתמלאה שפכו עליה סיד וכיסו אותה. בגלל הקור היו הערבים יוצאים אל מחוץ לצריף ועושים את צורכיהם לידו. הסרג'נטים צעקו והמייג'ר הפך עולמות. היתה לי תרופה פשוטה: בודרי, תמצא לי מי עשה זאת. למחרת הוא הצביע על אחד הערבים. ביקשתי להוציא את כל הפלוגה למסדר לפני הצריף, הזמנתי משטרה צבאית והסרג'נט המ"צ לקח את הבחור והכניס את פניו לתוך הצואה שלו. מאז לא חזר עוד מקרה כזה.

אם כן, למייג'ר היה רעיון – ליצור דגל ליחידה, שיכלול את צבעי הכחול-לבן של היהודים ואת אלה של הערבים, את חצי הסהר, מגן הדוד וכמובן את ה"יוניון ג'ק" של הבריטים. הוא הורה לי למצוא צייר שיעשה קומבינציה משלושת הדגלים. מצאתי חייל, גולדברג, שהתברר שעבד בבית חרושת לכלי חרסינה. הוא צייר דבר מכוער וגם מן הדגל לא יצא דבר.

הרעיון הבא שלו היה לבנות בית, לתכנן ארמון על הר הצופים בירושלים עם ארבע כניסות. במרכזו יהיה אולם ובו שולחן גדול ואחרי המלחמה שם תתקיים אסיפת שלום, שיתחיל ביחידה הזו, בין יהודים וערבים. מארבע הכניסות ייכנסו אנגלים ומוסלמים, נוצרים ויהודים.

ישבנו שלושתנו – המייג'ר, האפסנאי הגדודי ואני – ושמענו את רעיונותיו וחלומותיו. הוא נהג לעזוב את חדר האוכל של הקצינים, ה"אופיסרמס", ושתה אתנו בירה מדי ערב. ערב אחד שוב פנה אלי ישירות: בסדר, הם לא יודעים לצייר, ולא לנגן, אבל הם משחקים כדורגל טוב. במסדר יש התקדמות – מה עוד אפשר לעשות? אנחנו חייבים להילחם. לא אגמור את המלחמה הזו כמנהל קבוצת פועלים.

אמרתי לו: אין ספק שהיהודים והערבים רוצים להצליח, ומהר. תן להם עבודה בקבלנות. למשל, תודיע מחר שיש מאה קרונות לפרוק, ולאחר מכן כולם חוזרים לצריפים. אתה תראה שבמקום לגמור פריקה של 80 קרונות בשש בערב יפרקו מאה קרונות עד שתיים-עשרה בצהריים. אחר כך, כשהיו מרוצים, אפשר יהיה לעשות אתם כל דבר, כולל בשדה הקרב. חשכתי על פעולה נועזת.

המייג'ר לא השיב לי. עד אז הייתי לא יותר מילד שעשועים, והוא אף אמר לי פעם: You are a British soldier, אתה חייל בריטי. יום אחד הוא נסע

ההורים — פנחס ואסתר נאמן בתמונת הנישואים שלהם

האב, שמואל נאמן,
במושבה משמר הירדן

Фотопортрет „Генд - Фоль-
уменик „Бенчалого“
Урзуеминъ

האם, אסתר (מימין), בעבודה חקלאית במשמר הירדן

משפחת נאמן בתחילת שנות העשרים: האב אהרן (משמאל), אשתו רחל ושני הילדים – שמואל (משמאל) ויגאל. עומד מימין: אחי האב, אהרן

הבן יפרח — בן שלוש (1925)

שלושת בני נאמן — שמואל (משמאל), יגאל (מימין) ויפרח

— שלושת ה"מסולקים" ממקווה ישראל —
לינדרמן, פינס ונאמן (משמאל)

שמואל נאמן כתלמיד במקווה ישראל

ה"צפלינים", שוכני העצים, במקווה ישראל.
שמואל נאמן היה מעמודי התווך של החבורה

שמוראל וססיל נאמן ביום חתונתם בפריז

תמונת סיום קורס הקצינים בצריפין (סרפנד), 1942.
סג"מ נאמן יושב שני משמאל בשורה השנייה.
בין המסיימים היה גם הרמטכ"ל לימים, חיים לסקוב (שורה עליונה, באמצע)

צא
בַּעֲקֹבוֹתַי!

JOIN ME NOW!

SHAMIR

משודי הגיוס הצבאיים: תל-אביב, בית הדר ירושלים, ככר ציון-חיפה, רח' הבנקים 4

כרות גיוס לצבא הבריטי

טר"ש (לנס-קורפורל) נאמן במסדר

שמואל נאמן ביום הגיוס שלו,
באוקטובר 1939, מקבל ציוד ראשוני

סמל (סרג'נט) נאמן ואשתו ססיל בצרפת, 1940

נאמן, החייל הערבי מראני ורס"ל האפסנאות הסקוטי ג'וק רוז, באולפן "קול ירושלים", לאחר שובם ארצה מהפינוי בצרפת

תמונה ראשונה כקצין

נאמן בדרגת סרג'נט מייג'ר בתחנה המרכזית בתל-אביב, 1942

סרן (קפטן) נאמן בחזית משאיות פלוגה 650, לפני הנסיעה הארוכה לבגדד

קפטן נאמן וקפטן פרויס בבגדד, יחד עם נציג ה"הגנה" במקום — אנצו סירני.
 ברקע — קבר המלך פייצל

הסוכנות היהודית לארץ ישראל

כב' אייר תש"ד
15.5.44

ת.ד. 92
ירושלים

מספר

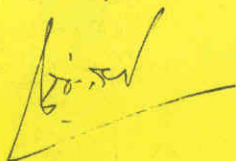
לכבוד
מאיר ש. נאמן
חיל השרותים המלכותיים.

נאמן יקירי,

מר שרתוק הביא לנו את הידיעה
על העלאתך לדרגת מי"ור וקבלתך את
הפקדו על פלוגה 650. הנני מסהר
לשלח לך את מיטב ברכותי ואיחולי
הלבביים.

ע ל ה ו ה צ ל ח |

שלך ב' ז' 1/31

4/43-3000-03010/23 ט"ס

הסמל של פלוגת התובלה 650:
מגן דוד ובתוכו שעון המורה
את השעה 6.50

משרד הביטחון
אגף כח אדם
רשימה להחנקת אגודת התנועה

בזאת אושרה לך הזכות
לענידת
אות ההגנה

49366 *

שם פרטי: Saline

שם האב: פזנס

שם משפחה: פזנס

ת.י.:

י. עמיר
ראש האגף

ג'י אבינו חיים
6.6.1961

אות ה"הגנה" – אישור לפעילותו של נאמן
בארגון במשך שנים רבות

משרד הביטחון
אגף כח אדם

12455 *

שם פרטי: Saline

שם האב: פזנס

שם משפחה: פזנס

ת.י.:

בזה ניתנת לך הזכות
לענידת
אות ההתנדבות

18-1914 45-1939

כוד לפרים

י. עמיר
ראש האגף

מ. ארנב
יו"ר הועדה
לאתר ההתנדבות

ל' בסיון תשכ"א
(14.6.1961)

אות ההתנדבות לצבא הבריטי שקיבל נאמן ממשרד הביטחון

עיטורי המערכות השונות שקיבל נאמן במהלך שש שנות שירותו בצבא הבריטי

תמונת סיום קורס הקצינים בצריפין (סרפנד), 1942.
סג"מ נאמן יושב שני משמאל בשורה השנייה.
בין המסיימים היה גם הרמטכ"ל לימים, חיים לסקוב (שורה עליונה, באמצע)

לפריז, חזר ולא אמר לי כלום. אך האפסנאי שלי, השתיין – הסקוטי ששתה בלי גוזמה ביום ובלילה; בכוקר, כשהתעורר הוציא בעיניים עצומות בקבוק בירה מתחת למיטה ושטה אותו, ובלילה היה שותה עד שענינו נראו כמו זכוכית, והוא שטה הכול: בירה, ויסקי, יין – סיפר לי באחת משעות השיכרון האלו שהמייג'ד נסע לפריז לפגוש את אנתוני אידן, שר החוץ הבריטי, וסידר לי פספורט בריטי. דע לך, אמר לי, יש לך פספורט בריטי, בתיק שלך במשרד המלחמה.

ססיל היתה אז בפריז ואחרי שהעניינים התיישבו כתבתי לה מכתב. לפני כן לא יכולתי לעשות זאת, נאסר עלינו לגלות את מקומנו, אלא רק את מספר תיבות הדואר הצבאיות. כתבתי לה מכתב וביקשתי ממנה לבוא לרן, למלון מסוים. כעבור 24 שעות היא הגיעה והיה עלי להתחמק מהמחנה כדי לראות אותה. זה לא היה קשה.

לאחר כמה ימים העברתי אותה למלון בכפר קרוב יותר, מרחק 20 דקות הליכה ברגל. בסופו של דבר גילה מישהו את אוזנו של המייג'ר, ומאז הייתי מבחינתו "מת". הוא לא היה מוכן להשלים עם כך שיש לי אישה וחיים מחוץ לצבא. במילים אחרות, שיש מי שיודע היכן המחנה שלנו...

באותה תקופה הגרמנים התקרמו והידיעות מן החזית היו קשות. בלגיה נכבשה, הגרמנים נכנסו לצפון צרפת, דיוויזיות הפנצר, השריון, החלו להופיע, היו מטוסים באוויר. עוד לא הפציצו אותנו – אבל התחילו להיראות.

הלכתי לססיל במלון הכפרי ואמרתי לה לחזור לפריז, ללכת לקונסול הבריטי, ולדרוש שיעבירו אותה לאנגליה. עשיתי זאת בלי קשר לאינפורמציה על האזרחות הבריטית, שלא היה ברור אם המייג'ר השיג עבורי. פשוט למרתי את ה־King's Regulation, וידעתי מהן זכויותיה של אשת חייל בריטי. היתה לה זכות לעבור לאגליה, ולקבל את הגנתו של הקונסול הבריטי.

ססיל לא האמינה בשום פנים ואופן שהגרמנים יגיעו. לאחר שבוע היא חזרה לפריז.

שלושה ימים אחרי שחזרה לעיר נכנסו הגרמנים לפריז או עמדו בשעריה. קיבלנו הוראה לזוז והתחיל הפינוי מדנקרק. לחיילים לא נאמר דבר. יום אחד אספנו את כל מה שהיה והתחלנו ב־rearguard fight, מלחמת נסיגה. נשק היה בשפע, והיו מחנות אנגליים מלאי נשק. החיילים הערבים הסתחררו. כל אחד מהם העמיס על עצמו שני רובים, אקדחים והיו גם שסחבו מכונות

ירייה. היה לנו נשק לשלושה בטליונים (גדודים) לפחות. אנחנו לא ברחנו, אלא "התקדמנו לאחור". נסוגנו בסדר צבאי, וכל אותו זמן לא ראיתי גרמני. הנסיגה נערכה בתרגולת הצבאית. מפקדי הכיתות התפזרו בשטח וחיפו זה על זה – ומדי פעם הודיעו מה רואים. דנקרק כבר נפלה, ואנחנו עוד בצרפת. הגענו לנמל קטן, סנט מאלו, שעגנה בו אנייה אחת, ספינת משא. המייג'ר השתלט עליה וכפה על רב החובל הצרפתי לקחת אותנו לאנגליה. נראינו והתנהגנו כמו כנופיה גדולה של שודדים. לכל אחד היו מכונת ירייה, אקדחים, רובים; כל שניים סחבו ארגז תחמושת.

ועדיין לא ראינו גרמנים. באוויר היו מטוסי צלילה, "שטוקות". ברדיו הודיעו שהגרמנים נמצאים במרחק חמש דקות מאתנו. כשהיינו כבר בים, במרחק כשני מיילים מהחוף, הפציצו הגרמנים את הנמל והרסו אותו. אילו נשארנו בו עוד חצי שעה היינו גמורים.

כשהגענו לאנגליה היו כותרות בעיתונות על פלשתינאים שחזרו מצרפת עם תחמושת המספיקה לשלושה בטליונים, ובימים ההם כל רובה היה חשוב. לראשונה בחיי הייתי בלונדון, ולא היה לי מושג איפה אשתי. ידעתי שפריו נפלה, ולא היה לי שמץ מושג מה קרה לססיל, ואם הצליחה להיחלץ משם ולהגיע לאנגליה.

בלונדון נתנו לנו תלבושת נקייה וערב חופשי. רוז האפסנאי ואני יצאנו לבלות. הוא אמר: בוא, אראה לך את לונדון. הלכנו לכיכר פיקדילי ונכנסנו למסעדה. בחוץ חושך, האפלה, והמסעדה מלאה עד אפס מקום. היו שם אוכל ושתייה בשפע, ומכל השולחנות שלחו לברך אותנו. זה היה לאחר הפרסום בעתון, והתייחסו אלינו כאל גיבורים. האכילו אותנו והשקו אותנו, נשאו אותנו על כפיים.

חזרנו ליחידה ומצאנו חידוש: הצטרף אלינו "צ'פליין", רב, ברנרד צ'דיק, שלימים כיהן כסגן נשיא האוניברסיטה העברית בירושלים. הוא הגיע אלינו לאחר שסיים בית ספר לרבנים ולבש לראשונה מדי צבא. הכול היה משונה בעיניו. אנו, היהודים מארץ-ישראל, לא היינו ברובנו מאמינים, אבל הוא היה יהודי-אנגלי שדיבר עברית, ורצה לעזור. אמרתי לו: קפטן צ'דיק, אני רוצה לדעת מה קרה לאשתי. אולי היא בכל זאת שמעה לי והגיעה לאנגליה. הוא הלך למשרד המלחמה וכעבור 24 שעות מצאו את אשתי בלונדון. התברר שעם כניסת הגרמנים לפריו היא החליטה ללכת, ממש ללכת, ללונדון.

תחילה היא הלכה הרבה וקצת נסעה ברכבת לכיוון העיר בורדו, מרחק מאות קילומטרים. בבורדו התייצבה אצל הקונסול הבריטי, ודרשה את זכויותיה כאשת חייל פלשתינאי. העלו אותה על אנייה לאנגליה, וכך נפגשנו בלונדון. הגדוד שלנו נשאר בינתיים באנגליה, בעיר חוף קטנה. המייג'ר היה נעלם מדי פעם וחוזר. ביחידה שלנו לא התעניין. הודיעו לנו שעלינו לעבור לאולדרשופ, מרכז צבאי גדול, ואחרי התארגנות יחזירו אותנו למזרח התיכון, למצרים.

תחילה נשארתי עם ססיל בלונדון, ולאחר מכן היא באה בעקבותי וגרה ליד המחנה שלנו באולדרשופ. את כל משכורתי כסרג'נט נתתי לה, לא השארתי לעצמי אפילו חצי גרוש. היא נשארה שם כל זמן שנמצאתי באולדרשופ ולאחר מכן החלה לעבוד בעיתון צרפתי בלונדון. נפרדתי ממנה לאחר שעלינו על ה"קווין מרי" ונסענו סביב כף התקווה הטובה למצרים. היו באנייה 3,000 חיילים אנגלים, ניוזילנדים, אוסטרלים והגדוד שלנו, הפלשתינאי. ההפלגה נמשכה שישה שבועות. לא יכולנו להפליג בים התיכון בגלל הפצצות הגרמנים. האנייה הפליגה כמעט חצי הדרך לאמריקה באוקיינוס האטלנטי, ואחר כך פנתה דרומה. היתה זו שייטת עם אניות רבות. בכל בוקר היה מסדר ("פארייד") לכל היחידות, בכל מקום הלך הקולונל בראש ואחריו המייג'ר והקפטן. אצלנו, הפלשתינאים, הלך בראש המייג'ר ואחריו הקולונל. הקולונל אמר למייג'ר: Yes, sir. זה היה כוחו של מייג'ר קייטר, שלחם עוד במלחמת העולם הראשונה.

בדרך קפץ אחד הבחורים שלנו, הונגרי, מהאנייה – החליט לאבד עצמו לדעת. המייג'ר הפעיל את סמכותו וה"קווין מרי" נעצרה עד שהעלינו את הבחור מהמים.

הגענו לקייפטאון ונשארנו בה שלושה ימים שעל כמותם מסופר רק באלף לילה וילילה. כהרגלי הלכתי עם חברי, האפסנאי ג'וק רוו. תחילה תפסו אותנו החיילים הדרום אפריקנים, הכניסו אותנו ל"מס" שלהם והישקו אותנו לשוכרה. אחר כך יצאנו לרחוב והיינו מוקד להתעניינות ולהערצה. כל המכוניות נעצרו וממש גררו אותנו לבתים כדי להאכיל אותנו. החיילים האוסטרלים השתוללו – באמצע קייפטאון הפשיטו את שוטר התנועה שעמד על כן מוגבה, עמדו עם רובים ולא נתנו לאף אחד לגשת אליו, ומוכח שאיש לא התלונן עליהם.

היהודים המקומיים טיפלו בנו כאילו היינו מלאכים שירדו מהשמים. היתה זו הפעם הראשונה שהם ראו חיילים יהודים כיחידה צבאית. הוזמנתי אל סר אופנהיימר, איל היהלומים, ולראשונה בחיי ראיתי מהו עושר. הוא גר בארמון מלכים, ושלח את מכוניתו לקחת אותי. את פני קיבל משרת שחור, נכנסתי לאולם גדול שבו הוא ישב, ושתינו.

לא האמנתי למראה עיני: לאחר הבריחה מצרפת, החושך של בריטניה, המלחמה – הגעתי לשקט, ליופי, לארמון ממשי. שתינו כוס אחת ונכנסנו לחדר האוכל. אורכו של החדר היה בערך 25 מטר, ואורכו של שולחן האוכל 18-20 מטר. סר אופנהיימר ישב בראש השולחן ואני מולו, מרחק 18 מטר ממנו. חמישה או שישה מלצרים הגישו את האוכל. היתה זו חוויה: ישבתי מול אישיות בינלאומית, והכול כל כך פשוט, נוח, נעים.

הקהילה היהודית ערכה לנו קבלת פנים. כל הקהילה היתה שם, אוכל ומשקאות היו בלי סוף. כל האמהות הציעו את בנותיהן, כל הבחורים ויתרו על חברותיהם. היינו בעננים. יהודי קייפטאון נגעו בנו כאילו היינו יצורים שלא מהעולם הזה.

בערב האחרון שלנו בעיר הלכתי עם רוז למועדון חיילים. היו שם חיילים מכל העמים: אוסטרלים, ניו-זילנדים, אנגלים, סקוטים וכולם עמדו, צחקו, שתו, בילו. ולפתע מישהו אמר משהו ובקבוק ראשון נשבר. מלחמה. ידידי הסקוטי אמר רק: Sammy, up the wall, ושנינו טיפסנו לעבר חלונות גבוהים עם רשתות והסתכלנו למטה אל האולם. 300 אנשים היכו ופצעו זה את זה בבקבוקים שבורים ושברו את כיסאותיהם זה על ראשו של זה. כולם היכו את כולם, ממש גיהנום; מלחמה לחיים ולמוות. עד שבאה המשטרה הצבאית היו גופות על הרצפה, שקשה לתאר. עשר דקות לאחר מכן חזרו כל הנוכחים לשתות כאילו לא קרה דבר.

חזרנו ל"קווין מרי" והמשכנו בהפלגה. התיידדנו עם הניו-זילנדים, אנשים נחמדים ממש. בינתיים עליתי בדרגה, עוד באולדרשופ – הכתר נוסף לשלושת הסרטים, והייתי בדרגת קוטר מסטר (סמל ראשון), דרגה וזהה לזו של האפסנאי הסקוטי, אלא שגם הוא הועלה בדרגה.

הגענו למצרים והעבירו אותנו לאסמאעיליה. התוכנית נחשפה לפנינו: המייג'ר שכנע את המטה לבחור מתוך יחידתו אנשים, להוסיף תגבורת וליצור כוח קומנדו – הקומנדו הראשון במזרח התיכון.

חודשיים הוא לא החליף אתי מילה, לא הייתי קיים מבחינתו. כעת הוא קרא לי, נתן לי חופשה של עשרה ימים כדי שאסע לארץ-ישראל, והודיע שהוא מרשה לי, ובלשונו "מייפה את כוחי", לדבר עם מי שצריך לדבר, לספר לו על תוכנית הקומנדו, ולומר שיש צורך בתגבורת מארץ-ישראל. המייג'ר הוסיף שהוא מוכן לקבל גם אסירים היושבים על פעולות לא חוקיות, ואפילו התחייב לקבל על עצמו להוציאם מהכלא. הוא היה מוכן לקבל גם אנשי מחתרת בלי לשאול שאלות. הגורם הקובע היה שיהיו אלה אנשים מהטיפוס המתאים לקומנדו.

המשימה, אם כן, הוטלה עלי. נסעתי ברכבת דרך קנטרה לסיני ולארץ. נפגשתי עם משה סנה מה"הגנה" ודיווחתי לו על התוכנית. נדמה לי שהוא אמר, שאם יוצאו מהכלא את ה-43 (המ"ג שהיו כלואים מאז סוף 1939, וביניהם היו משה דיין, משה כרמל ועוד רבים מפעילי ה"הגנה") אפשר יהיה לפעול בעניין הזה, אך לבסוף לא יצא מזה כלום.

חזרתי והתחלנו להתאמן כקומנדו. כל חייל קיבל סכין עם אגרופן, מין שברייה עם אגרופן – והתחילו אימונים, ועוד אימונים, המייג'ר בחר את בעלי הכוח והגוף. נבחרו רק יהודים.

אחד החיילים ישב לפני המלחמה שבע שנים בכלא בגלל גניבות. הוא היה טיפוס חנפן, שצחצח את נעלי כשקיבלתי את דרגת הסרג'נט. הוא הלשין עלי שבעת שהיינו באנגליה קיבלתי שוחד כדי לחלק "פאסים" (אישורי חופשה). חלוקת הפאסים לא היתה בידי, אלא בידי הסרג'נט מייג'ר. אבל המייג'ר היה חמוץ אלי זה כבר, ולדעתו לא מילאתי בארץ-ישראל את המשימה שהוא הטיל עלי. הוא קיבל את התלונה, ובלי לשאול שאלות נכלאתי באוהל-כלא ושני חיילים מכודנים הוצבו לשמור עלי 24 שעות ביממה. ספרים ועיתונים לא נתנו לי לקריאה והשתעממתי עד מוות. ביקשתי זוג נעליים וצחצחתי אותן, וכך העברתי את ימי ולילותי – בצחצוח נעליים.

באותה תקופה גיליתי את החיוב שבחיילים הערבים. בלילה הראשון שמעתי שחופרים מתחת האוהל. הופיע ראש ואחר כך ידיים עם אוכל ומשקה. היה זה חייל ערבי, שאמר לי: ביום ובלילה אהיה פה בחוץ ליד האוהל, לשירותך. שאלתי: מי שלח אותך? והוא ענה: בודרי והחברים. כך עברו עלי שבעת הימים לפני החקירה. החייל היה במקום יומם ולילה, הביא לי אוכל, שתייה, לקח את בגדי, דאג לכבסם עם עמילן, והייתי לבוש היטב.

השוטרים הצבאיים שמרו ליד פתח האוהל והוא נכנס אלי מהכיוון השני. הוא היה קטן כעכבר. ואולי השומרים ידעו; אינני יודע, הם לא דיברו אתי. ידידי הסקוטי, האפסנאי, קיבל דרגת קצונה, לויטננט (סגן). הוא שכנע את המייג'ר שאי אפשר להחזיק חייל במאסר בלי ועדת חקירה. נקבעה ועדת חקירה בת שלושה קצינים. לפני העיד העד הראשון, החייל שהלשין, ואז לראשונה נודע לי הסיפור המלא. יש לך מה לשאול אותו? – כן. – פאס לאן? הוא נתן שם של עיר באנגליה. – באיזה יום של השבוע? אמר יום. – באיזו שעה באתם לבקש? – בערב בשביל מחר בבוקר. כמה הוא קיבל? – לירה. – באיזה denomination, באיזה מטבע? – שני חצאי לירות, עשרה שילינג כל אחד. היו ארבעה או חמישה עדים, כל אחד מהם ציין שעה שונה של היום, מטבעות שונים ויעד יציאה אחר.

כעבור זמן נודע לי שחיילים פנו למייג'ר, טענו שהכול שקר, ואם הוא ידווח על כך למפקדה בקהיר, זה יהיה אסון מבחינתו. אבל הוא סירב לשמוע. כעבור שבוע קיבל המייג'ר "מגה" מהפרקליט הצבאי, על שכלא אותי לשבעה ימים בלי ועדת חקירה שיש להקימה בתוך 24 שעות, ומרוע אחרי שקרא את העדויות ונוכח שהן שקריות המשיך להחזיקני במעצר. ניתנה הוראה חד משמעית לשחרר אותי מיד ולהעביר אותי מיחידתו.

השתחררתי ולמחרת הייתי צריך לנסוע. מהמחנה שלנו עד לאסמאעיליה היה המרחק לפחות חמישה קילומטרים. החיילים הערבים נשאו אותי על הכתפיים כל אותם חמישה קילומטרים וכל הדרך רקדו ומחאו כפיים. היהודים לא באו אפילו להיפרד.

למחרת נתנו לי את התיק שלי ושלחו אותי למדבר המערבי, ליחידה סניטרית – 36th sanitary company. הגעתי לשם – אמצע המדבר, אמצע החולות. כמה אוהלים, קציין בדרגת מייג'ר, כמה סרג'נטים ואני – האפסנאי הפלוגתי.

עברו יום, יומיים, שלושה – אין מה לעשות. הבריטים השתכרו כל הזמן ולא עבדו. למייג'ר לא היו קצינים, והיות שלא שתייתי הוא ישב ודיבר אתי. בוקר אחד אמר לי המייג'ר: דאג שהמחנה יהיה נקי; מפקד האזור עומד להגיע. היה זה קולונל טרנטון, שהיה ממונה על המייג'ר הקודם שלי וסבל ממנו. כשהופיעה מכוניתו הוא ירד והצדעתי לו. הוא הביט בי, חיבק אותי וקרא: .What are you doing here, where is that crazy Kaiteer?

המייג'ר הסתכל כי בהפתעה, והכניס את הקולונל למשרד. זה אמר לי: Tell me all about him. הוא שנה את מייג'ר קייטר שנהא עזה ושאל: מה אני יכול לעשות בשבילך? עניתי לו שכאן הכול טוב, אבל חסר לי אקשן. הוא לקח אותי ליחידת החפרים השנייה. התברר כי כשהיינו בצרפת הוקמה עוד יחידת חפרים ארצישראלית, שישבה במרסה מטרוח, במדבר. הגעתי ליחידה והתעוררה בעיה. היו לי שלושה פסים עם כתר, דרגה שלא היתה לאף פלשתינאי. ביחידה הזו ישב אפסנאי אנגלי, והיה בה סרג'נטמס בריטי בלבד. הסרג'נטים מארץ-ישראל אכלו עם החיילים, כמו חזרנו לימי סרפנד – "נניטיבס" ו"אדונים". ה"נניטיבס" היו ברובם יהודים ומיעוטם – ערבים. היו כמה סרג'נטים יהודים, מהם אני זוכר את ישראל כרמי. דינם היה כדין החיילים. שום שוויון. היחידה הזאת לא היתה בצרפת. מפקד היחידה קרא לי ואמר: אינני יודע מה קרה לך ביחידה הראשונה. זו יחידה אחרת עם חוקים משלה. אין לי מקום לשני אפסנאים, אלא לאחד בלבד. הודות לקולונל תישאר פה ותעבוד באפסנאות. עם זאת עליך לדעת שהאפסנאי הבריטי יהיה הממונה – לא מפני שהוא בריטי, אלא מפני שהוא קיבל את דרגתו לפניך. אתה תעבוד אצלו ותהיה כפוף לו. האנגלי ירד לחיי, עשה לי את המוות: תעשה כך, תעשה אחרת. לא עבר זמן רב והוא שגה וקרא לי סרג'נט. הערתי לו שאני סרג'נט מייג'ר. לא היה לי טוב ביחידה אך ידעתי שבצבא לא עושים מהפכות. בהפצצות שכבתי בשוחה, והמטוסים הגרמנים הפציצו. לא ברור איזה שד רחף אותי החוצה. קפצתי מהשוחה ורצתי לשוחה אחרת. מיד משיצאתי נפלה פצצה על השוחה הקודמת.

ליוון וחזרה

הגיעה לאוזני שמועה שרוז הסקוטי, ידידי, הועבר ל-Headquarters (המפקדה הראשית) הקפריסאי. שלחתי לו הודעה היכן אני, ושברצוני לראותו. כעבור כמה ימים הוא בא. הוא שירת כקצין אחראי מבחינה אפסנאית על עשר יחידות קפריסאיות וגם על היחידה הפלשתינאית הזו של החפרים. בתוך ימים אחדים הועברתי ל-Headquarters הקפריסאי. שם דרגתו של האפסנאי הבכיר היתה "רָג'ימֶנטל קוֹוֹטְר מַסְטֵר סֶרְגֵ'נט" (רב סמל גדודי לתחזוקה) – כתר במקום שלושה פסים עם כתר. לויטננט רוז החל לפתע למצוא חסרונות באפסנאי הבכיר שלו, וכעבור שבוע הוא ביקש העברה. רוז המליץ עלי לתפקיד ולדרגה. היה זה יוצא דופן, לתת דרגה כזו לפלשתינאי, בניגוד להנחיות משרד המלחמה. אמנם היו בצבא קצינים יהודים מארץ-ישראל, אבל בדירוג המקצועי המצב היה שונה. הסמלים, הסמלים הראשונים ורבי הסמלים היו עמוד השדרה של הצבא הבריטי.

רוז לימד אותי כמה דברים חשובים. הוא אמר לי: בהודו, כשהיינו הולכים ל"מְנוֹבְרָס" (אימונים) לשלושים יום, החיילים היו אוכלים הכול והאפסנאות היתה בסוף ריקה לגמרי. אך כשהקולונל היה אומר לי: אני רוצה שמפניה, הייתי מרים את ידי כלפי מעלה, סוגר אותה, מוריד, וכששוב פתחתי אותה היה בה בקבוק שמפניה. תמיד, אמר, תחשוב על דברים שיקרו ושיכולים לא לקרות שישה חודשים מראש. תמיד תהיה מוכן לדברים הכי בלתי הגיוניים. אם המפקד רוצה תחתוני משי באמצע המדבר, אתה חייב לספק לו תחתוני משי. הוא לא אמר לי על המלצתו להעלאתי בדרגה. ערב אחד הודיעו לי שלמחרת אני נוסע עם קפטן ג'יימס לביקור בעשר

היחידות הקפריסאיות המפוזרות במדבר המערבי.

נסעתי עם קפטן ג'יימס שלושה ימים ושלושה לילות מיחידה ליחידה. לא החלפנו דברים פרט ל-*No sir, Yes sir*. נהגתי, בחול, בדרכים שלא הכרתי, בעזרת מפה; לא איבדנו את דרכנו אפילו פעם אחת ולוח הזמנים נשמר. בכל מקום חיכה לו כל מה שהיה נחוץ לו. כשקם בבוקר מצא את מדיו מעומלנים ומגוהצים. בכל יחידה היו השכירים הסודנים מכבסים בעבור החיילים והקצינים. וג'יימס, אם רצה בירה, או ויסקי – קיבל הכול מיד. באוכל שלו אף פעם לא היה גרגיר חול, אפילו לא באמצע המדבר, מפני שהכול היה מכוסה ועטוף.

שנים אחר כך, כשכבר הייתי קצין, נפגשנו פעם בתל-אביב. הוא אמר: אין עוד כמוך בעולם. שלושת הימים ההם לימדו אותי הרבה מאוד. חזרנו למחנה במרסה מטרורח. למחרת בבוקר נקראתי למשרד הקולונל שלא הכיר אותי וקיבלתי את הדרגה "רג'מנטל קוורטר מסטר סרג'נט" ואת האנגלי שלחו ליחידה אחרת.

ניהלתי את עשר היחידות הקפריסאיות, וזה לא היה פשוט: סכינים, משכב זכר, משחקי קלפים, סכסוכים. יום אחר הציע לי רוז לבקר את היחידה הפלשת'ינאית. לקחתי את האוטו עם נהג ונסעתי ליחידה הפלשת'ינאית. נכנסתי למפקד, הצדעתי, הוא הביט בי ואמר: *congratulations*, סרג'נט מייג'ר. הודעת לי לו שבאתי לבדוק את מחסני היחידה. – הודעת לאפסנאי? שאל וענה: *I'm sure everything is in good order. He is such an experienced and he does not need any warning*

נכנסתי למחסן המוכר לי והוצאתי את הספרים והמסמכים. האפסנאי האנגלי קיבל אותי בכבוד: *Yes sir, of course sir*, מפני שלאדם בדרגתי כבר קראו *Sir*. בדקתי ומצאתי שחסרים שישה זוגות תחתונים. ועוד: אלה לא נעליים בריטיות, *It's not an army issue*. הוא ניסה "לעבוד" עלי: *Sir, would you like to try a pair?* התיישבתי, הוא לקח זוג נעליים, חלץ את הנעליים הצבאיות, והנעיל לי נעליים איטלקיות. הביט בהתפעלות ואמר: *Good, very good*. ואני: *They are not army issue, they are good for the Italian army*. *Take them off*. כתבתי דו"ח, נכנסתי למייג'ר ודיווחתי לו מה חסר. הוא אמר לי: סרג'נט מייג'ר, *Don't push the issue, you made your point*. שמעתי את דבריו והשבתי: *Yes sir, I leave the report with you, I'm sure sir, that on my*

next inspection everything will be in good shape.

כעבור שבוע הורח האפסנאי, הורירו אותו בדרגה והמחסן אורגן היטב. מעמדי במפקדה היה יוצא מן הכלל: הסדרתי מצוין עם החיילים הקפריסאים מפני שלא הייתי אנגלי. אכלתי עם הסרג'נטים לפעמים ב"סרג'נטמס" שלהם והתייחסתי אליהם כבני אדם. כשהיו להם תלונות היו באים אלי.

יום בהיר אחד באביב 1941 העלו שתי יחידות קפריסאיות עם המפקדה על שתי משחתות והעבירו אותנו ליוון. הגענו לאתונה, וכעבור חצי יום יצאנו בשיירת משאיות לכיוון הר אולימפוס. הדרך היתה מושלגת. בפסגת אחר ההרים עצרנו ליד בית קפה קטן. החיילים אכלו ושתו והתחלנו לרדת לעמק. בינתיים החשיך. פקדנו את האנשים והתברר שאחד חסר. חבריו לכיתה אמרו שראו אותו בפסגת ההר. הקולונל הכריז שאנחנו אחראים לחיילים ויש למצוא את החייל. לקחתי מכונית ונסענו אל ההר, מצאתי את החייל והבאתי אותו בחזרה. זה היה בחצות הלילה. התוצאה היתה שכל החיילים ידעו שיש להם "רג'ימנטל קוטר מסטר סרג'נט" שאין שני לו. המשכנו בנסיעה והגענו לסביבות העיר לריסה, השוכנת לפני האולימפוס. התברר שהגרמנים כבר הגיעו לאולימפוס, החיילים הבריטים החלו לרדת מההר ולא היה טעם להביא את החפרים הקפריסאים.

כמה ימים שהינו בלריסה וחזרנו לכיוון אתונה. לעיר עצמה לא היה טעם להתקרב — הגרמנים הפציצו אותה, והתקדמנו לעבר תעלת קורינת. מכל העברים ביוון ניסה הצבא הבריטי להגיע לתעלת קורינת, שעליה היה רק גשר אחד. הקולונל הודיע שעלינו לחנות במקום מסוים ולהמתין לתורנו. אחד הקפריסאים התחצף והודיע שהם לא יפרקו את המשאיות משום שעלינו להמשיך לנסוע כדי לעבור את התעלה לפני בוא הגרמנים. ידעתי שאם נעבור על התחצפותו בלי תגובה אפשר להגיד "קדיש" למפקדה. ניגשתי אליו, הוצאתי את האקדח, הכנסתי את הקנה לפיו של הטוראי הקפריסאי, ובמעט המילים היווניות שידעתי, צעקתי: תפרק או לא תפרק? הוא התקפל מיד, ולמרות ה"כן אדוני" שלו הוצאתי את האקדח מהפה שלו באופן כזה שהכוונת עקרה לו שתי שיניים. איש לא אמר עוד שלא ימלא פקודה. למחרת עברנו את תעלת קורינת. נסענו לים, ועל חוף מפרץ יפהפה שהו אלפי חיילים: אנגלים, אוסטרלים, ניו-זילנדים, צרפתים — בני כל העמים.

הגרמנים שיחקו אתנו כמו עם בובות. מטוסיהם צללו לגובה מאה מטר, שישים מטר וידרו לעברנו במקלעים. שכבתי על הארץ וכדורים מאחד המטוסים נורו לשני צדי גופי. שמועות באו והלכו, איש לא ידע מה יהיה. בערב בא הקולונל והודיע: Every man for himself — כל אחד לעצמו, והוסיף: Everyone for himself, you will not surrender. כל אחד לעצמו, אך אל תיכנעו.

רוז שלי היה שיכור כלוט: Sammy, I'm not going anywhere, I'm tired. הודעתו לו חד משמעית, שאני — כיהודי — לא אפול בשבי. הקולונל נעלם ואתי היו ג'יימס, לונגרידג' וריד — שלושה קצינים בריטים, רוז — הקצין הרביעי, וכמה קפריסאים, סרג'נטים מהמפקדה הקפריסאית. האחרים נעלמו כהרים. כיוונים-קפריסאים הם שלטו היטב ביוונית. כמה תורכים-קפריסאים שידעו אף הם יוונית נעלמו בדרך. מי שנותר מהמפקדה היה סביבי.

חלק מחיילי היחידות האחרות פרשו והלכו גם הם להרים. על החוף נשארו עשרות אלפים, ואנחנו, היחידה הקטנטנה, באמצע כל המהומה. הקצינים הבריטים לא ידעו מה לעשות. הם היו אזרחים שגויסו לצבא לאחר פרוץ המלחמה. חזרתי ואמרתי: אני לא אלך לשבי. ארבעת הקצינים היו מבוהלים לגמרי. הם הודיעו לי, שעכשיו, כשאין יותר צבא, הם מסירים מכתפיהם את הכוכבים ושכל איש לעצמו. אם אני רוצה להנהיג — זה בסדר, והם יבואו אתי... הם מסרו לי את הפיקוד.

השגנו מעט דלק ונסענו דרומה. לא היתה לי מפה של יוון. נסעתי דרומה כל זמן שאפשר היה. חיילי הצבא הבריטי ברחו להרים כרגל או ישבו וחיכו שיבואו לקחת אותם, כך שהתנועה בדרך לא היתה רבה.

הגענו לכפר דייגים. תחילה היה עלינו לברר אם הגרמנים כבר נמצאים שם. שלחתי את אחד מהיוונים הקפריסאים לכפר. הוא שב והודיע שהגרמנים עוד לא הגיעו. נכנסנו לבית קפה בכפר. כסף יווני, דרכמות, היה לנו. אכלנו, שתינו קפה, וביוונית העילגת שלי התחלתי לשוחח עם המלצרית הצעירה. היא הסבירה שנוכל להישאר בכפר, יחביאו אותנו, ואם הגרמנים יבואו יבריחו אותנו להרים. הודיתי לה והסברתי שאני רוצה סירה. היא יצאה ושבה, ובפיה בשורה: יש סירה תמורת עשרת אלפים דרכמות.

חברי נשארו בבית הקפה ואני יצאתי לראות את הסירה. ובאמת, היתה סירת מנוע. למפעיל שלה היה דלק וגם לנו היו כמה מכלים במכונית. הסכמנו

שהוא יקבל חמשת אלפים דרכמות לפני היציאה וחמשת אלפים כשנגיע לכרתים. החלטנו לחכות לחשכה. לקחתי את קבוצת האנשים, התמקמנו בין הסלעים מחוץ לכפר והמתנו ללילה כדי לעלות על הסירה.

בשעת בין ערביים ראיתי קבוצה של חמישה קצינים מהרא"פ (R.A.F.), חיל האוויר הבריטי, מתקדמת לעבר הסירה. ניגשתי אליהם. הבכיר ביניהם שאל: של מי הסירה הזו? עניתי לו: שלנו. מה זאת אומרת שלכם? הסברתי לו ששכרתי אותה. הוא אמר: אני "ווינג קומנדר" (מפקד כנף בחיל האוויר הבריטי) ואני לוקח אותה. למה? Everyman for himself. יותר חשוב להציל חמישה טייסים מאשר כמה חפרים. ואני: That is your point of view. My point of view, it's more important to save one Jew than five flyers. But I tell you what, we will take you. הבטחתי לו שניקח גם אותם. הוא היסס. אמרתי לו: It is my boat, I'm taking the risk. הם הסתתרו בסמוך אלינו, כדי שאם יבואו הגרמנים לא נהיה קבוצה גדולה. כשהתחיל להחשיך הבחנתי שהטייסים מתקדמים אל הסירה לתפוס אותה לפנינו. נתתי הוראה לאנשים, ביניהם הארבעה שכעת לא היו עוד קצינים אלא מקבלי הוראות: הוציאו את האקדחים. התקדמתי והפתעתי את מפקד הכנף באקדח. הוא הודה שאני חייל טוב ממנו, ואני אמרתי לו רק: אתה cheat, רמאי. למרות זאת לקחתי את הטייסים אתנו. נכנסנו כולנו לסירה. עשר דקות לאחר שיצאנו, ידה בנו אווירון גרמני — ולא פגע.

ישבנו בצפיפות 14 איש. הסירה הקטנה היתה שקועה במים. הגענו לאי קטן, ירדנו והחלטתי להתחבא במקום במשך היום כדי לא להתגלות. גילינו שהיה באי מחנה של הצבא האנגלי, ריק מאנשים ומלא אוכל, שתייה ובנזין. בערב עלינו שוב לסירה. היווני לא ידע את הדרך, לא היתה לו מפה. הוא הפליג כללית דרומה, אבל לא היה לו שום מושג לאן הוא נוסע. אולי בדרך כבר עבר את כרתים ואנחנו בדרך לחוף צפון אפריקה, לתוניסיה. כעבור יומיים כים הגענו לחוף. לא ידענו היכן אנחנו. החלטנו לרדת. ירדנו והתחלנו לטפס בהרים. ילד קטן ראה אותנו והתחיל לברוח. הלכנו אחריו בשביל וכך הגענו לכפר. כל הכפר חיכה לנו עם רוכים ביד. גם לנו היה נשק ואלמלא הקפריסאים שהיו אתנו, שהתחילו לדבר יוונית, כמעט פרצה מלחמה. הכפריים חשבו שאנחנו חיל החלוץ של הגרמנים. כשהתברר להם שאנחנו אנגלים — ערכו לנו קבלת פנים מלכותית.

הגענו לכרתים. הכפריים נתנו לנו מכונית ישנה, ובעזרתה הגענו לעיר הראשית באי. התייצבנו במפקדה, וקבעו לנו חלקה בחורשת זיתים, שהיו בה אלפי חיילים. חלק מהכוחות נשלחו להגן על כרתים, אך רוב החיילים הגיעו בדרכים שונות מיוון. היו שם חורשות זיתים גדולות, ובאוהלים קטנים ישבו אלפי חיילים בלי עניין, בלי תוכנית, בלי שום דבר לעשות. היו שם גם חיילים יהודים מיחידות פלשתינאיות, אבל בתחילה לא נפגשתי אתם.

עברו כמה ימים שקטים, שבהם הייתי צריך להבטיח שתהיה אספקה, ולהביא אותה ממחסן ראשי בעברה השני של העיר. הורו לנו לחפור שוחות הגנה. היו שמועות כיצד יחזירו אותנו למצרים. היחידות לא היו מאורגנות. היינו בודדים שהתקבצו מיחידות שונות — אנגליות, אוסטרליות, ניו-זילנדיות ואחרות. כולנו היינו בורחים, נמלטים, שהוציאו אותם מאתונה דרך פיראוס, והביאו אותם לכרתים במקום למצרים. אלפי חיילים, ללא יחידות מאורגנות, שחולקו באופן מקרי לקבוצות לפי דרגות.

בוקר אחד נשמעו צעקות. חיילים רצו לכיוון המחנה שלנו, כשהם צועקים ש"פרשוטיסטים" (צנחנים) גרמנים נוחתים באי בהמוניהם. חטפנו את הרובים, רצנו אל המכוניות ותוך כמה דקות התברר שהכול עורבא פרח. שבנו לאוהלינו, לשגרה. זו נמשכה רק כמה שעות, כי אחרי הצהריים החלה הפצצה. אווירונים גרמנים הפציצו את חורשת הזיתים ששהינו בה.

מאותה הפצצה נשאר לי זיכרון עז. היתה שם חפירה עם מקום לשלושה-ארבעה אנשים. כשהגרמנים התחילו להפציץ קפצו לתוכה כמה קצינים בריטיים וכל אחד ניסה להידחף מתחת לשני. היה ברור שהחפירות הלא-עמוקות האלה באדמת הטרשים לא יגנו עלינו. ראיתי אותם נדחפים זה מתחת לזה; התיישבתי בצד החפירה ודיווחתי כמו שנהוג במשחק כדורגל ברדיו: הם באים מימין, הם באים משמאל, הם יורדים, הפצצות נופלות במרחק 250 מטר מאתנו, וכדומה. האם פחדתי? ודאי שפחדתי, אבל הכרחתי את עצמי להתגבר.

ביוון היה לי מקרה דומה עם כמה בחורים יהודים מארץ-ישראל, שאחד מהם למד אתי במקווה. המקרה לא היה נעים, אבל מוכיח שידעתי כיצד לנהוג. באחת החניות שלי עם הקפריסאים בכפר יווני נודע לי שבכפר נמצאת גם יחידה פלשתינאית. בחיפוש אחריה הגעתי לחצר גדולה שבה היו כמה עשרות חיילים פלשתינאים וביניהם הבחור שלמד אתי במקווה. הוא היה בן

מושבה, ובמקווה נחשב לגיבור. כשדיברו על גבורה הוא היה הדרוגמה. תוך כדי "מה שלומך", "מה אתה עושה" ו"מאיפה באת" — התחילה הפצצה. לא היה לנו נשק מגן, והמטוסים הגרמנים ירדו עד לגובה הגגות כמעט. תחילה זרקו את הפצצות, ואחר כך השתמשו במקלעים משום שלנו לא היה שום דבר חוץ מרובים. חברי רכץ על הארץ, רעד והתחיל לבכות שסוף העולם בא. גם אני רציתי לעשות מה שצריך, כלומר להשתטח על האדמה, אבל מראה החייל המכווץ הזה, ליד גדר החצר, כשהוא רועד ובוכה, השאיר אותי עומד. התחלתי לצעוק עליו. כשנגמרה ההפצצה והחלה הפוגה קצרה — הם חזרו אחרי עשרים דקות להפציץ — נתן לי הבחור ההוא באבי אבות אותי: איזה מגוול אני, איזה רמאי, מה אני עומד ועושה את עצמי אמיץ? שנים אחר כך לא דיברנו. נפגשנו, אך הוא לא סלח לי.

באותם ימים ביוון ראיתי אנשים רבים בחולשתם. במקום אחד תקפו שיירה שלנו ליד בית קברות. קפצנו מהמכוניות ושכבנו על האדמה. בסרטי המערב הפרוע רואים אינדיאנים על סוסים מקיפים את מחנה הלבנים. היינו במצב דומה. שכבנו על הקרקע והטייסים שיחקו בנו, טסו בעיגולים כמו האינדיאנים, הפציצו וירו בנו. יכולנו כמעט לשמוע את הצחוק של הטייסים הגרמנים. הייתי בטוח שלא נצא בחיים; היינו חשופים לגמרי, ללא הגנה, ללא שום חיפוי אווירי. הצבא הבריטי ויתר על חיפוי כזה. את המטוסים הבריטים שלחו למצרים, מפני שלא רצו להפסידם בקרב אבוד ממילא. השנה היתה 1941, וכל מטוס היה חשוב. ביוון ובכרתים היה זה "משחק" של חיים ומוות, חתול ועכבר. לא היינו מוגנים והם שיחקו בנו.

בכרתים קיבלנו הוראה — ישבנו שם בצפון — לדרת לדרום האי, לשם תבואנה האניות ממצרים, למפרץ. המדובר היה בששת אלפים, אולי שבעת אלפים חיילים מהצבא הבריטי.

לקחתי את המכונית כדי למלא אותה באוכל. לא ידענו איך ניסע ולא נגיע. מפות לא היו ולא הגענו כצבא מאורגן, אלא כערב רב חסר כול שברח. נסעתי לתחנת הרכבת, שם היה מחסן — במרחק 10 או 15 קילומטר בצד השני של האי. כל הזמן היו שמועות שגרמנים צנחו. רוז והקצינים האחרים שעדיין הסתובבו ללא דרגות חשו חרדה: אם לא יהיה אוכל, נגווע ברעב; אם לא יהיה לנו בנזין, לא נוכל להמשיך לנסוע. אתה (כלומר, אני) מוכרח להביא משהו, אחרת אין טעם להתחיל בנסיעה הזו, מפני שבאמצע הדרך

נישאר בלי כלום.

ליחידות שאורגנו שם היו מעט כלי רכב שנמצאו באי, ולכל יחידה סופקו עוד שניים-שלושה כלי רכב. מובן שאיש לא רצה לנסוע אתי. נסעתי וברדך הופצתי. הגעתי לתחנה. עמד שם חייל בריטי שהיה אחראי על המחסנים. אמרתי לו שבאתי למלא את המכונית באוכל, מפני שאנחנו עוברים לדרום. הוא הודיע לי שלא קיבל הוראה על כך, ולא ייתן לי דבר. אחר כך התרכך מעט. הוא שאל כמה אנשים ביחידתי, הוציא את הספר, כתב את שם היחידה ומספר האנשים, וערך חשבון כמה מנות מגיעות לכל אחד — רק ל-24 השעות הקרובות. זה היה מחזה יוצא מהכלל. עמד לפניי חייל אמיתי, ששום דבר לא הזיז אותו ממילוי תפקידו. תחנת הרכבת היתה מופצצת בחלקה והוא עמד במחסן, חציו הרוס, המצרכים — חלקם בפנים וחלקם בחוץ — מפוזרים, וניהל את העניינים לפי החוקים: אין לו פקודה בכתב שאנחנו עוברים, ולכן הוא לא ייתן לנו מצרכים לשבוע. במהלך שיחתנו היו עוד הפצצות, והצלחתי לשכנע אותו שלא רק נמלא שנינו את הרכב באוכל, אלא שגם הוא יבוא אתי. אמרתי לו, שמכיוון שאני בעל דרגה, אתן לו פקודה כדי שיוכל להטיל את האשמה עלי.

חזרתי לחורשה. נשארנו שיששה-שבעה ממפקדת הגדוד הקפריסאי ויצאנו דרומה. נסענו בהרים ועברנו אלפי חיילים שהלכו ברגל. היו שנסעו, ואחדים רכבו על חמורים, וכולם התקדמו ולא ידעו לאן. היה זה צבא שהתמוטט — בהחלט לא מראה נעים. אינני זוכר כמה זמן זה ארך, נדמה לי שיום שלם. הגענו למחסום ולפנינו השתרע הים התיכון — בחלק הדרומי של האי. במחסום עמדו שוטרים צבאיים ואמרו שיודיעו לנו כשתגיע האנייה. העמדנו את המכונית, פרקנו את האוכל, ומישהו שמר על המכונית. ההרים, כמו בארץ, היו סלעיים. לא היה בהם יער אלא רק כמה עצים.

לפנות ערב ניגש אלי חייל ואמר שלא הרחק מאתנו מסתתרים ארבעים אוסטרלים וניו-זילנדים במערה. הם ראו שפרקנו את האוכל, והם מתכווננים הלילה לפשוט ולקחת אותנו. הם שיכורים, אין להם מזון, וכדאי שניזהר. החייל שמסר לנו את המידע הזה היה בריטי, וגם הוא הצטרף אלינו. הלכתי למערה ושאלתי מיהו הקצין הבכיר. האוסטרלים, כהרגלם, "צפצפו" על קצינים בכירים בכלל, ובסיטואציה הנוכחית בפרט.

כנסתי למערה, ואחד הסמלים אמר לי שהוא אחראי. שאלתי אותו כמה

אנשים יש לו, והוא ביקש לדעת מדוע אני שואל. שאלתי שוב והוא ענה שיש לו ארבעים איש. אמרתי לו שאתן להם ארבעים מנות לארוחת ערב, ארבעים מנות לארוחת בוקר וכל זמן שיספיקו המצרכים אתן להם ארבעים מנות, אבל חצאי מנות ולא מנות שלמות, כדי שהאוכל יספיק לזמן מושך יותר.

בלילה תקפו אותנו הגרמנים. הם הורידו ממטוסים נורית-אורה, מצנחים קטנים הבורעים זמן רב ומאירים את השטח באור יום. כל ראשי ההרים הוארו כמו ביום בהיר והמטוסים הפציצו אותנו שוב ושוב. פשטו שמועות: יש אנייה, אין אנייה, תבואנה אניות, לא תבואנה אניות — שמועות שאיש לא ידע מהיכן צצו. לא היתה מפקדה, אין למי לפנות, אין את מי לשאול. ישבנו וחיכינו שיקרה דבר מה.

בחצות אותו לילה נורא התקרב אלי אדם בלבוש אזרחי ואמר לי שהוא היה במערה עם האוסטרלים וראה שנתתי להם מזון, לכן בא אלי. הוא יוני, אבל נשבע שהוא "פרו-אלייס", כלומר תומך בבעלות הברית ומתנגד לגרמנים. הוא דיבר אנגלית טובה, וסיפר שהוא בנקאי מאתונה. בבגדיו ובתיק שהחזיק היו לדבריו שלושה מיליון לירות שטרלינג. האוסטרלים הוציאו אותו מאתונה מבלי לדעת שלרשותו עומד הכסף הרב הזה. האוסטרלים היו ידועים בחוסר-המשמעת שלהם, ובמקרה הזה לקחו אתם אזרח. הוא סיפר לי ששמע אותם מדברים ביניהם בשכרותם ואומרים שהוא בטח עשיר, שיש לו משהו בתיק שלו, ושכראי להרוג אותו בלילה ולקחת ממנו הכול. לא "קניתי" את הסיפור שלו. תחילה חשבתי שהוא גיס חמישי. מי מסתובב עם שלושה מיליון לירות שטרלינג? לקחתי אותו הצידה אל מתחת לעץ ואמרתי לו: אם פתחת את הפה, הראה לי מה יש לך. הוא הוציא פנס כיס והראה לי את דרכונו, תעודות שהוא בעליו של בנק וחבילת צ'קים של ברקליס בנק משוכים על בנקים במצרים. נתתי לו תלבושת של חייל, אמרתי לו להתלבש, שייראה קפריסאי כמו שני החיילים הקפריסאים האחרים שאתנו.

עבר עוד יום, האנייה לא באה; כנ"ל ביום השלישי. החיילים החליטו בלבם שהאנייה כבר לא תבוא. בלילה השלישי הורתה המשטרה הצבאית לקחת את הפצועים באלונקות, ואחריהם פצועים שמסוגלים ללכת ולרדת אל החוף. אנייה תבוא ב-12 בלילה, ולפני הכול יש להעביר את הפצועים

אליה. לילה, חשיכה, הגרמנים לא האירו באותו לילה באורות המקסימים שלהם וכמובן שכולנו היינו על קו המים.

לאנייה עלו כ־1,600 איש שהצטופפו בה כמו סרדינים. היינו בין אלה שהצליחו לעלות. נשמנו אוויר, אך הסתכלנו אחורנית וידענו שעל האי נשארו אלפי חיילים — כ־6,000-7,000. לי היה ברור כל הזמן שאני לא אפול בשבי.

עלינו לאנייה של הצי הבריטי. המלחים היו עייפים ורצוצים. בהפלגה הזאת היו להם 1,600 איש, ולאיש לא היו דרגות. הדבר נבע מחוסר המשמעת הנוראי. אם התעורר זעם בין החיילים — הראשון ש"קיבל על הראש" היה הקצין. אף פעם אי אפשר לדעת אם תחת המדים מסתתר בריון.

כולם התרוצצו כמו מטורפים, חיפשו את המטבח ודרשו אוכל. קציני צי הכריזו ברמקול שיש אוכל לכל אחד וצריך להסתדר בשורה. איש לא הגיב. ניגשתי לאחד מקציני האניה ואמרתי לו שאני קצין. הוא הביט בי ואמר: תודה לאל, אתה יכול לעזור לנו? שכולם יסתדרו בשורה, יש לנו אוכל בשביל כולם. הקצין הראה לי את המקום שבו הוא רוצה את ראש הטור. התחלתי לצעוק פקודות כמו במגרש מסדרים. אחרים הסתדרו בתור, אחרים ניסו להתפרץ, ובעזרת כמה מלחים הצלחתי להשתלט על המצב. אט אט החלו להופיע עוד בעלי דרגות, עוד סְמָלים. השורות התארגנו והאוכל חולק. נדמה לי שזה היה בארבע בבוקר, והייתי הרוג. אחד מקציני האנייה ניגש אלי ואמר לי לבוא אתו, כי אני ראוי למשהו. הוא הכניס אותי למסעדת הקצינים — דבר שהיה בלתי חוקי — ונתן לי בומביי־אויסטר. היתה זו הפעם הראשונה והאחרונה ששתיתי את המשקה הזה. הוא העמיד אותי מיד על רגלי (וגם את השערות). זה היה חלמון ביצה עם ג'ין. אבל העייפות והדיכאון נעלמו והייתי לאדם חדש.

אינני זוכר אם הפלגנו כל הלילה או עד למחרת בצהריים. הגענו לאלכסנדריה. היווני עם הכסף ניגש אלי ורצה לתת לי כמה אלפי לירות. נתתי לו דחיפה בישבן ואמרתי לו שייעלם, שלא אראה אותו עוד בימי חי. אמרתי לו גם שהייתי, לו רציתי, לוקח ממנו הכול והדבר אף עלה בדעתי פעם או פעמיים. אבל הבאתי אותו לכאן, ועליו לזכור מי הציל אותו ולעזור לאחרים.

ירדנו מהאנייה לרציף, אני, הקפריסאים והקצינים. כולם ענדו את

כוכביהם. קפטן ג'יימס פנה אלי ואמר: סרג'נט מייג'ר, אתה תדווח לי. אנחנו שוב בצבא. הצדעתי. היה זה מעבר חריף בהחלט.

הקצינים הלכו למועדון הקצינים ואני הלכתי לקסרקטין הצבאי. התקלחתי וקיבלתי מדים חדשים. באופן רגיל אדם במצבי צריך ללכת לישון, אבל הופיע אצלי לויטננט ג'וק רוז ויצאנו לאלכסנדריה. אינני יודע היכן הייתי. התעוררתי למחרת בצהריים בכיתו של מישהו, במיטה. עד שעה ידועה ידענו שנינו שאנחנו שוכבים ברחוב על המדרכה, אבל לאחר מכן אין לי שמץ של מושג מה קרה לנו. אבדו שמונה שעות. עד היום לא ברור לי מה קרה בדיוק.

אני יוצא לקורס קצינים

הדיווח לקצינים נשכח, ונשלחתי למחנה גדול בקססין שבמצרים, שבו היו אלפי חיילים. עבר יום, עברו יומיים, ודבר לא קרה. כעבור יום נוסף גודע לי ששני הקצינים, לונגרידג' וריד, שהיו אתי ביוון ובכרתים, המליצו להעניק לי מדליות, מהגבוהות ביותר.

בינתיים היו התפתחויות. מהמדבר המערבי הביאו למחנה יחידה קפריסאית והופצה שמועה שעומדים לשלוח אותה מעבר לים, מפני שביוון אבדו שתי היחידות הקפריסאיות. החיילים התפרעו, שברו את הצריפים ושרפו כל מה שנפל לידם. לא היה לנו קשר אתם — היינו שישה שחזרו מיוון ומכרתים — אבל רצינו להשקיט את העניין ולהכניס סדר במקום. כעבור חודשיים סיפרו לי הקצינים שהגיע מכתב מהמפקדה בקהיר, שהמדליות לא יוענקו לי מפני שהיחידה הקפריסאית התפרעה. כך איבדתי את אותות ההצטיינות שלי.

המצב הלא-ברור נמשך. לא היינו שייכים לאף אחד, והקצינים היו מודאגים. החלטתי לעשות מעשה. פניתי לקצינים ואמרתי להם שאף איש אינו אומר לנו מה לעשות. אנחנו יודעים שאנחנו המפקדה הראשית של הכוח הקפריסאי, לפיכך, קפטן ג'יימס, הקצין הבכיר, שני קפטנים, לריטננט אפסנאי, אני ושני חיילים קפריסאים, נעבור אל צדו השני של הכביש, למחנה, שם כל בניין וכל חלקה מיועדים ליחידה מסוימת ומוקצים לה משרד, מחסן, תנור לבישול האוכל, ואף אוהלים. ראיתי שם חלקה ריקה, שאינה שייכת לאיש. נתמקם ונשים את השלט שהיה לנו ביוון — מפקדה ראשית, "סייפרוס רג'ימנט". הקצינים טענו שאיש לא הורה לנו לעשות כך, ותשובתי היתה

שאיש גם לא ציווה עלינו לא לעשות זאת, ולכן לכל היותר יאמרו לנו להסתלק. האם מישוהו יכול לומר שאנחנו לא המפקדה הראשית של הרג'ימנט הקפריסאי? הקצינים התקשו לקבל את ההצעה, אבל בערב, אחרי כמה כוסיות ויסקי, הודיעו לי שלמחרת בבוקר נעבור, אף שאין לנו רכב, כלי בישול, שולחן או כיסא.

פניתי לאפסנאי הראשי של המחנה ואמרתי לו שאני רוצה לנסוע למחסני הצבא בתל אל-כביר ואני מבקש מכונית. כשאשוב — הבטחתי לו — אביא לו שני בקבוקי ויסקי. לקחתי אחד החיילים הקפריסאים, צחצחתי את המדים, נכנסתי למשרד וביקשתי את הטפסים של הבקשות לציוד ומילאתי אותם: מכוננית למפקד, משאית שלוש טונות עבור אספקה, אוהלים, שולחנות, מיטות וכו'. נסעתי לתל אל-כביר עם הטפסים, וחתמתי לפי דרגתי; רוז, כ"קוטר-מסטר" חתם, וג'יימס שהיה קפטן — חתם אף הוא. לא עשינו מעשה בלתי-חוקי. ביקשנו ציוד בשביל יחידה צבאית.

הסיפור על יוון וכרתים נשמע יפה באנגלית והשפיע על קצין האפסנאות הראשי בתל אל-כביר. סיפרתי לו על עלילותינו ביוון וכרתים ועל המפקדה שיושבת עכשיו במצרים, שאין לה מקום לישון. בלילה חזרתי עם שנייה, והילוו לי אף נהגים. בבוקר סיפרו לי שב"אופיסרמס" שאלו מי בא בשיירה בלילה עם מכוניות חדשות.

עשן החל לעלות מהמטבח של המפקדה הראשית של ה"סייפרוס רג'ימנט". היו לנו משרד, טפסים ומכונות כתיבה. הודענו ליחידה הקפריסאית השכנה שתשלח לנו נהגים. קפטן ג'יימס היה מאושר. לפני כן הוא היה אחד ממאות קצינים, וכעת הוא היה המלך. עכשיו, כשהיתה מפקדה ראשית פעילה, היחידה הקפריסאית השכנה כבר השתייכה אלינו. אמרתי לג'יימס שיש לקיים חקירה מה קרה ומי אשם בהתפרעות שהיתה, וצריך לכתוב דו"ח. הצעתי גם שיבקש ראיון עם מפקד המחנה, קולונל פֶּרִין, וימסור לו את הדו"ח, וכולם יוכחו לדעת שהמפקדה הראשית הוקמה למטרות חשובות, ואנו מטפלים ביחידה שגרמה לכאב הראש.

קפטן ג'יימס ביקש ראיון וכשחזר אמר לי: אתה יודע, נאמן, הוא — מפקד המחנה — אפילו לא הביע פליאתו, ורק שאל מדוע הוא לא חשב על כך קודם. כעת זה רשמי, אנחנו שוב מפקדה ראשית. הקולונל שלח מברק לקהיר שהמפקדה הראשית של ה"סייפרוס רג'ימנט" חזרה לפעילות מלאה,

לאחר שניצלה ביוון ובכרתים, וכל היחידות הקפריסאיות המפוזרות במדבר המערבי ובמחנות השונים צריכות לפנות אליה.

אחרי כמה ימים של שמחה וצהלה אמרתי לקצינים: אנו צריכים לזוז. את היחידות שלנו מעבירים לאסמאעיליה לארגון מחדש — הן היו במדבר זמן רב והביאו טירונים חדשים מקפריסין. הגישו בקשה להעביר את המפקדה לאסמאעיליה.

קפטן ג'יימס פנה שוב למפקד המחנה, וכשחזר הבחנתי שמשהו אינו כשורה. שאלתי אותו אם לא אישרו את ההעברה. הוא ענה שהכול בסדר, אבל התעוררה בעיה. במפקדה הראשית של הכוחות בקהיר בדקו את הרשימות של החוזרים מיוון ומצאו שיש פלשתינאי — לפני שמי היתה האות פ' — בעל דרגת רג'ימנט, ובדירוג מחדש לא יכולים לתת לו דרגה גבוהה מסרג'נט.

דמעות עמדו בעיניו של ג'יימס כשסיפר לי על כך. התייעצנו עם הקצינים האחרים ולא נמצא פתרון. נפגעתי. אמרתי לג'יימס: אני מבקש מכם לפנות לקולונל פריין, מפקד המחנה. שלושת הקצינים הלכו ואני עמדתי בחוץ. אמרו להם שהקולונל עסוק. יצא מייג'ר והצדעתי. לידי עמדו הקצינים מיחידתנו. הוא אמר לי: אני סגן המפקד, מייג'ר ריצ'מונד. שאלתי אותו אם ידוע לו על עניין דרגתי. הוא ענה שקיבל את ההודעה מקהיר, ושעלי לחזור לדרגתי הקודמת. אחר כך סקר אותי, נכנס ללשכת המפקד, ואמר שהקולונל יקדיש לי עשר דקות. נכנסתי. עמי נכנסו גם מייג'ר ריצ'מונד וקפטן ג'יימס. עמדתי דום והצדעתי. הקולונל היה אדם כבן 60, עם מדליות רבות וקר מזג. הוא אמר לי לעמוד נוח. אמרתי שעלי לומר את דברי בעמידת דום. דיברתי שעתיים, בהן סיפרתי לו בהרחבה על אנגלים ו"נייטיבס", ועל האימפריה הבריטית ויחסה אל התושבים בארצות השונות. סיפרתי לו שאת הכתר הראשון קיבלתי באנגליה, לאחר הפינוי מצרפת; את הכתר השני קיבלתי במדבר המערבי ואת הדרגה היותר גבוהה, שאיש אינו חייב לי אותה, קיבלתי מהיחידה שלי, הקפריסאית, שהמפקדה שלה כולה פה. עכשיו עומדת שאלה גדולה. אמרתי לקולונל: אתה יושב פה, אדוני המפקד, מחוסר ברירה. לא ביקשו ממך להתנדב. אני עומד פה משום שהתנדבתי. לא הייתי חייב להתנדב. את דרגתי קיבלתי בשדה, ואני רוצה להחזיק בה. אני רוצה שמישהו יחליט בעניין, ומקווה שאותו אדם יבין שגם אם החוק אומר לא — החיים אומרים

אחרת.

הקולונל לא הפסיק אותי אפילו פעם אחת, לא שאל אותי שאלה, לא עפעף בעיניו. הבהרתיו לו שאם המלחמה איננה נגד הגישה שיש גזעים עליונים וגזעים נחותים, ואני שייך לגזע הנחות, עבורי אין טעם להמשיך במלחמה הזאת.

גמרתי לדבר ויצאתי. קפטן ג'יימס יצא אחרי ואמר לי: אתה הולך היישר למשפט צבאי ולבית סוהר. חיכינו. כעבור חמש דקות יצא מייג'ר ריצ'מונד, סגנו של קולונל פרין, הסתכל עלי ואמר: אחרי השעתיים האלה אני מאמין לכל הסיפורים שסיפרו לי עליך. הלכת על חבל דק אבל לא נפלת. הקולונל לא רק החליט לכתוב תשובה למפקדה הראשית ביחס להורדה בדרגה, אלא אף טלפן וביקש ראיון עם גנרל וילסון למחרת בבוקר, וקבע אתו פגישה. תגובתו, כפי שאמר לי ושאתה לא תחזור עליה אף פעם היא: אם יורידו ממנו, כלומר ממך, את הדרגה, אז, בבקשה, שיקחו גם את הדרגה שלו, כלומר של קולונל פרין.

למחרת נסע הקולונל לקהיר. באותו יום הוא חזר והביא מכתב שבו נאמר שנפלה טעות פקידותית, והדרגה שלי מאושרת לכל תקופת המלחמה. קיבלנו הוראה לעבור לאסמאעיליה עם המפקדה. יום לפני היציאה הופיע מייג'ר ריצ'מונד ואמר שהוא רוצה לדבר אתי. נכנסתי למשרד שבו ישב, הצדעתי, והוא אמר לי: אתה תישאר ביחידה הזאת. עניתי: טוב, אני בצבא. אני עושה מה שאומרים לי. הוא סיפר לי שהוא עומד להתמנות למפקד הכוח הקפריסאי, ואני אעבוד אתו. לרגל ההעברה קיבל ריצ'מונד דרגה של לויטננט-קולונל (סגן אלוף). באנגליה הוא היה פקיד בכנף קטן. לצבא התגייס בסוף מלחמת העולם הראשונה בדרגת קצונה. כעת הוא היה במילואים, אבל לא ידע דבר על הצבא, והמזרח התיכון היה חדש עבורו.

חיי היו אידאליים. הקצינים במפקדה הראשית הועלו בדרגה, נתמנו למפקדי יחידות קפריסאיות. הגיע צוות חדש של קצינים ואני נשארתי שם. לא ישבתי במועדון הקצינים, אבל לויטננט-קולונל ריצ'מונד נהג לסיים את ארוחת הערב, להיכנס אלי והיינו יושבים ומשוחחים. למעשה כל החלטות הניהול היו בידי. לאחר זמן קצר קיבלנו לפיקודנו סודנים, וכך היו לנו קפריסאים וכמה אלפי סודנים. זו היתה עבודה מסובכת מאוד מבחינה אדמיניסטרטיבית. שמונה יחידות קפריסאיות, בערך 2,400 איש, וכ-8,000

עד 10,000 סודנים.

נשארתי באפסנאות בדרגת "רג'מנט וורנט סרג'נט" (נגד בכיר). אף שלא הייתי קצין לא נעשה דבר בלי השתתפותי או תכנוני. ערב אחד יצא קצין ביחידה, קפטן תומס, לאסמאעיליה במכונית צבאית. הוא לקח אתו נהג, השתכר, ובדרך חזרה פגע בקיר ומעך את המכונית. הוא הגיע שתוי לגמרי, דפק על דלתי ואמר: לא אחכה שמחר בבוקר ישימו אותי במאסר. אתה המפקד, בבקשה הכנס אותי למאסר כבר עכשיו. השכבתי אותו במיטתו בחדרו, גררנו את המכונית לסדנה כדי לתקן אותה והשתקנו את העניין.

בחדשים הראשונים נהניתי ממצב זה של ניהול העניינים, במחיצת אדם שהאמין בי באמונה שלמה, אך התחלתי להרגיש לא כל כך בנוח. הצבא הבריטי, צבא הקבע, היה רגיל ל"וורנט אופיסר" שידע את כל החוקים ואת המסורת הצבאית והרבה לייעץ. הקצונה התייחסה אליו בכבוד רב בגלל ידיעתו. במקרה שלי זה היה מוגזם, עד שהתחלתי להרגיש לא נוח.

ריצ'מונד היה אדם חזק, אך הכיר בעובדה שהוא איננו מקצוען. יום אחד נתקבלה הוראה שעליו להתייצב במפקדה הראשית בקהיר בעניין העסקת פועלים אזרחים. הוא הורה לי לנסוע אתו לקהיר. כשנכנס לגנרל נשארתי בחוץ, והוראתו היתה שלא אזוז מהמקום. כעבור עשר דקות הוא יצא החוצה, הציג לי את השאלות ששאלו אותו. השבתי לו והוא חזר לגנרל. וכך פעם אחר פעם. בשלב מסוים הגנרל שאל אותי: קולונל, מדוע אתה יוצא החוצה, האם התיק שלך בחוץ? הוא ענה לו: לא, היועץ שלי בחוץ. ואז אמר הגנרל: הכנס אותו. נכנסתי. הגנרל הציג שאלות טכניות על יעילותם של הפועלים האלה, מה לעשות עם היחידות הקפריסאיות, האם להעבירן שוב למדבר, ובכלל, איך אני מרגיש ומה צפוי לדעתי. מדובר היה בתקופה שהצבא הבריטי היה במצב קשה, לאחר המפלה ביוון והנסיגות בצפון אפריקה.

אותו זמן נודע לי שמתחיל קורס קצינים פלשתינאים. ביקשתי לצאת לקורס הזה. ריצ'מונד דיבר בצורה פתטית: למה? לשם מה זה נחוץ לך? הוא תיאר באוזני את חוסר הטעם בקצונה; הנה, הוא קצין אבל למעשה אני מנהל את העניינים. לשם מה לי כל זה? אחרי ששמע אותי שעתיים, וניסה לשכנע אותי שלא כדאי להתחיל שוב במלחמה על מעמד ה"נייטיבס", כול העניין הפך ללא נוח. אהבתי לעבוד אתו, ומה שיצא מהשיחה היה שהוא כאילו

בובה, מה שלא היה נכון. ידעתי היטב שהוא הסמכות העליונה, הוא מקבל את ההחלטות ואני רק עוזר לו ככל יכולתי. לבסוף הוא כתב לי המלצה ושלה אותה. אבל נשאר בו כעס גדול עלי. הוא לא השלים עם העובדה שאני עוזב אותו.

חזרתי לארץ-ישראל, לסרפנד, המקום שבו התחלתי את שירותי ב-1939. אותם בניינים עם חיילים, טירונים. הם ידעו מי אני והכינו לי את מקום מגורי, לא עם הפלשתינאים כי אם בחלק המיועד ל-N.C.O. (מש"קים, מפקדים שאינם קצינים), וזה עוד לפני הקורס, יחד עם האנגלים. נכנסתי ל"סרג'נטס", אני הרי סניור. המצב השתנה לטובה, אבל עדיין התייחסו אל הטיירונים כאל "נייטיבס", ואילו לי היתה סמכות של נגד, מעל לסרג'נטים. היו גם אחד או שניים בדרגות גבוהות יותר, כגון ה"רג'ימנטאל סרג'נט מייג'ר" (רס"ר) שהוא גבוה בדרגה. אבל הייתי אחד משלושת או ארבעת הפלשתינאים בעלי הדרגות הגבוהות ביותר. הסיטואציה הזאת היתה די לא נוחה לאנגלים. לאחר כמה ימים הגעתי לבית הספר לקצינים. הורדנו את הדרגות וקיבלנו פסים לבנים של צוערים בקורס קצינים. הקפטן, מפקד הקורס, קרא לי ואמר שמצבי לא פשוט. יש להם את התיק עם כל ההיסטוריה שלי ואני מקרה יוצא דופן, מפני שיש לי את הדרגה הגבוהה ביותר בין הפלשתינאים. הוא אמר לי: אתה סרג'נט ובעל אישור ל"וורנט אופיסר"; עברת את צרפת, יוון, כרתים, המדבר המערבי, וחייית מחוץ ליחידות הפלשתינאיות. זה יהיה קשה מאוד. עליך לדעת שמהיום והלאה אתה צוער. שכח את דרגתך. לא אדבר אליך שוב בצורה זו, אבל אני אומר לך, כי אילו באת כאנגלי היה היחס אליך זהה. זה קשור גם לדיווח בתיק שלך על השיחה עם קולונל פריץ על ההורדה בדרגה. אין זה יחס מפלה בגלל שאתה פלשתינאי. אילו באת לאולדרשופ והיית בריטי היה היחס אליך זהה. אני חוזר שוב, מעכשיו אתה צוער. לא התרשמתי מדבריו. ידעתי את הדברים האלה. חייתי בצבא ביחידות שונות והכרתי את הדברים מקרוב.

הקורס היה קשה מאוד. קראנו לו "הקורס של הסוכנות". הגיעו אליו שישים או שבעים אזרחים שלא היו קודם לכן בצבא, ונכנסו היישר לקורס קצינים, מבלי ששירתו ביחידות. בין אלה היו חיים לסקוב, לימים רמטכ"ל, יחזקאל סהר (סחרוב), לימים המפכ"ל הראשון של משטרת ישראל, ועוד. מבין החיילים ששירתו בצבא היה אחד ששירת אתי בצרפת. היה זה

סרג'נט ערבי, מהדני שמו. היו עוד שניים-שלושה ששירתו ביחידות. המדריך שלנו נמנה עם ה"סקוץ' גארד" (המשמר הסקוטי), צעיר בן 25-26, אולי פחות, סרג'נט פרייזר, אתלט ממדרגה ראשונה. הוא יכול היה לעמוד שלוש שעות בלי להניד עפעף, וידע את מקצועו על בוריו. היה לו "פה מלוכלך" נורא. אפילו אני, אחרי שירות בצבא של שנתיים וחצי, לא שמעתי דיבורים כמו שלו (על המגרש, לא באופן פרטי).

בתחילת הקורס היו כ-120 צוערים, מהם כשבעים אזרחים. בסופו היה מקום רק לעשרה "קומישנס", שיקבלו קצונה. המפקדים ידעו זאת אבל לנו לא סיפרו בתחילה. כדי לקבל עשרה קצינים צריך היה לנפות את כל החלשים. היתה עבודה קשה. כל בוקר רצנו מסרפנד לראשון-לציון ובחזרה.

חיים לסקוב היה אז בחור צעיר עם גוף של אתלט יווני. הוא היה בשורה הראשונה ונתן את קצב הריצה. אני, לעומת האחרים, כבר הייתי "זקן" בן 29, ולרוץ לפני ארוחת הבוקר לראשון-לציון וחזרה, בקצב שחיים הכתיב ושפרייזר אימץ, היה בעבורי כמעט דבר בלתי אפשרי. רצתי, בייחוד בשבוע הראשון, באפיסת כוחות. אלה ששירתו בצבא הבריטי ושמעו עלי ידעו שאני כמעט נופל מהרגליים. הם נהגו לקחת אותי מתחת לבתי השחי משני הצדדים כדי שהסרג'נט לא יראה, ועזרו לי לפחות לכמה שניות לשאוף אוויר.

פרייזר הכביד עלי ככל יכולתו. לא עברה שעה מבלי שהזכיר לי שאני לא מומחה לצבאיות, והעובדה שהייתי בצרפת וביוון אין לה חשיבות, וכאן איני סרג'נט מייג'ר. התקשיתי לקבל את ה"ברכות" שלו, רציתי לענות לו, אך ידעתי שאסור לי להסתבך אתו.

עם שיעורי האימון הגופני לא הסתדרתי. צחצוח נעליים היה הרבר היחיד שידעתי היטב. בזמן שכולם הלכו לקנטינה, מהדני, אני והסרג'נט היהודי האחר שהיה אתי בצרפת, צחצחנו נעליים וחגורות.

אימוני הכושר שברו רבים מאתנו ואחרי שבועיים נשלחו חמישים מהצוערים הביתה. נשארנו שבועים, ולאחר שבועיים נוספים נופו עוד חמישים. רק בשלב זה התחילה ההדרכה הצבאית של הנהגת כיתה, קריאת מפות והתדרוך של קציני חי"ר. פלוגות ה"באפס" (חי"ר) התארגנו, והיה ברור שחלק מאתנו יישלח ל"באפס" כקצינים. למעשה כולנו חשבנו שנישלח לשם.

כל ששת החודשים בקורס נמשכה הריצה בבוקר ואתה אימוני הכושר

הגופני. התחלתי לפרוח רק בשיעורי התיאוריה הצבאית, השימוש בנשק, הרימונים, הניווט בשדה בלילה וכל השאר. כאימוני השדה חזרתי לעצמי. כל התקופה הזו נשען עלי מהדני. אפשר לומר שהולכתי אותו לאורך הקורס הזה. בעבורו זו היתה משימה כמעט בלתי אפשרית. בהשכלתו היה בוגר בית ספר יסודי, והקורס היה קשה לו כקריעת ים סוף. פעמים רבות רצה לעזוב, להדיח עצמו.

בשלב מסוים הגיע עוד בחור ערבי, אזרח — דרוויש עריקאת מאבר-דיס, מן הבית שבזמנו ביקרתי בו כשוטר עם קצין המחוז הנוצרי. הוא היה בנו של בעל הבית, אחיו של כאמל עריקאת שקיבל דרגת קצונה בלי קורס, ומאוחר יותר היה מפקד בכיר בלגיון הירדני.

למזלי הוא לא זכר אותי ולא את המקרה. למזלי — כי אותו דרוויש היה אסון ממש. הוא הגיע בעקבות החלטה של הבריטים לגייס בכל מחיר כמה קצינים ערבים, ונפל לידיהם אדם שבינו לבין צבאיות הברדיל אוקיינוס. אז נוכחתי לדעת לראשונה שמתחת לקליפה האימהה המקיפה אותו, פרייזר הוא גם בן-אדם. אחרי שדרוויש התאמן בקושי יום אחד ניגש אלי פרייזר, לקח אותי הצדה ואמר: תראה, אני יודע שאתה עוזר למהדני, אבל הוא לפחות רוצה ויכול. פה יש לנו אדם בלתי אפשרי. אני מבקש שבסוף יום האימונים תיקח את עריקאת ותראה מה אפשר לעשות אתו. אני לא יכול להקדיש לו זמן. וכך, ערב ערב הייתי לוקח את הבחור הערבי הזה לפינה בסרפנד ועובר אתו מ-א' עד ת': מה זה ימין, מה זה שמאל, מה זה רובה. עבודה קשה ואיומה. אחרי שלושה שבועות הוא נפרד מהקריירה הצבאית שלו; החליט שהיא לא בשבילו.

כל אותם חודשים לא היו לי כלל חיים חברתיים; כמעט לא יצאתי לתל-אביב. לעתים רחוקות פגשתי את יגאל, אחי, ברחובות. את כל זמני הקדשתי לאימונים. עבדתי ביום ובלילה.

במהלך הקורס התיידדתי עם חיים לסקוב, שהיה בחור נחמד. זה היה דבר יוצא דופן, כי בקורס קשה היה ליצור חברויות. היתה תחרות איומה. היו בחורים שעבדו עבודת פרך, לא שלטו באנגלית, והתקשו בכל נושא. לי לא היו בעיות מיוחדות, חוץ מהכושר הגופני. הייתי צריך לבצע לראשונה תרגילים וגלגולים (סאלטות). כאן בא לעזרתי סרג'נט פרייזר, שכבר לא התנכל לי. כשהגיע תורי, הוא, במקום לתת לי לעשות את הסאלטה באוויר,

תפס אותי ביד ועזר לי לסיימה בשלום.

זמן המבחנים הגיע. הכיתות והמחלקות התייצבו על מגרש המסדרים עם רובים, וכל אחד מהצוערים היה צריך לפקד על הכיתה שלו במשך מספר דקות. סרג'נט פרייזר עמד עם לוח עץ שעליו דפדפת ונתן ציונים. לפני היו חמישה־שישה אנשים. הגיע תורי. יצאתי מהשורה והתחלתי לפקד. פרייזר, כדי לברוק אותי טוב יותר, נקט צעד לא־רגיל: נכנס למקומי בשורה. הוא כנראה רצה לבדוק אם פקודתי ניתנות בשנייה הנכונה.

הו חביבי, אמרתי לעצמי, עכשיו – זה הזמן! נתתי פקודת "דום". פניתי אליו, וסיפרתי לכל מי ששמע מהיכן באו אמו ואביו ובאיזו מזבלה הוא נולד. בדיוק בשפה שהוא דיבר אתנו. ועוד אמרתי: סרג'נט פרייזר, מה אתה חושב, שזה כפר החזירים שלך? ואתה עוד עומד בשורה עם דפדפת? הוא נדהם, אבל כחייל טוב לא הגיב. כל הכיתות והמחלקות שהתאמנו על המגרש נעצרו כדי לצפות במחזה. מבניין המפקדה יצא קפטן לסלי, מפקד הקורס, ואחרי כמה שניות היה בחוץ גם מפקד הבסיס, קולונל לטטר. זה היה תיאטרון יוצא מהכלל.

צעקתי לעברו: זרוק את הקרש (שעליו היו כתובים הציונים). הוא זרק ואני הצעדתי אותו. הוא לא עשה צעד בלי שגידפתי את הוריו ואת כל בני משפחתו ואמרתי לו, שאם הוא חושב שה"סקוץ' גארד" יודעים לבצע תרגילים, כדאי שיבוא ללמוד אצל החפרים. זה היה קרקס יוצא מן הכלל. הובלתי את הכיתה לתעלה שהקיפה את מגרש המסדרים, ובשנייה האחרונה החזרתי אותה. אחורה פנה, והצדה. החברה התפוצצו. דבר כזה לא ראו מעולם. סרג'נט פרייזר היה במרכז ההצגה. כולם מסביב עמדו והסתכלו, איש לא זז. זה נמשך עשר דקות. לבסוף העמרתי אותם, ניגשתי אל פרייזר, עברתי לדום, ושאלתי: סרג'נט פרייזר, האם גמרתי? הוא השיב yes, ולא הוסיף מילה. בערב הוא בא, קרא לי אליו החוצה, וניגשנו לאחת הפינות. הוא הוציא מתחת למעיל שלו שני בקבוקי בירה, והציע לי "דריןק".

אחר כך היו מבחנים בכתב והליכה בשטח לפי מפות. כל אחד קיבל מפה והיה צריך לעבור חמש־שש נקודות. מסרפנד הלכנו לראשון־לציון, לבית חנן, לנס ציונה, לכפר אהרון ולעוד כמה נקודות. כל אחד קיבל מסלול משלו, ובכל נקודה המתין סרג'נט בריטי או קצין כדי לחתום באיזו שעה עבר בה כל אחד מהחניכים.

בעבורי זה היה טיול. הכרתי את השטח ועברתי במהירות את חמש הנקודות. באחרונה עמד הקפטן, מפקד הקורס, יחד עם הסרג'נטים פרייזר והאנט. הגעתי אליהם ראשון ונותרה לי עוד נקודה אחת. המפקד שאל אותי היכן היא, וביקש שאראה לו אותה על המפה. הצבעתי באצבעי על עץ במרחק שניים וחצי קילומטרים ואמרתי לו: סר, זו הנקודה. sit down, הוא אמר, אתה לא צריך ללכת.

אחר כך באו המבחנים בשדה בסביבות בן־שמן — בשטח פתוח ומיוער לסירוגין. עשיתי שטות. היו לי שני זוגות נעליים ואחד מהם נקרע קצת. נתתי אותו לתיקון, וכשהודיעו בלילה שלמחרת בבוקר יוצאים לאימונים (הם כונו "תמרונים") נשארו לי הנעליים החדשות. נעלתי את הנעליים האלו, שהיו נוחות ומצוחצחות בשביל "פאריידיים" של שבת בבוקר, ולא התאימו להליכה בשדות.

הלכנו מסרפנד לבן־שמן, והעקב התחיל להישחק לי. הגענו, העמדנו שני אוהלים גדולים שבהם חיינו ביום ובלילה, ובכל שעתיים היתה כיתה אחרת יוצאת עם אחד הנבחנים לתמרון. ביום השני התחיל לרדת גשם, שלא פסק במשך יומיים. כלילה השלישי ירע כל מי שנקרא להיבחן שהוא מועמד לקצונה, שיש לו מזל. לכולם קראו, רק לא לי. הרגשתי שאני גמור. אולי בכל זאת אני לא בסדר? איך זה יכול להיות? אז כבר ידענו שיהיו רק עשרה קצינים, ואצלי הלב שבור, הנעל משפשת והרגל הרוסה. לא יכולתי כמעט לזוז.

עשר בלילה. על אחד מאתנו הוטל לפקד על השאר. ירד גשם, בוץ טובעני, והיה עלינו לתקוף את החורשה. בחורשה נמצאה קבוצה שתפקידה היה להגן. פתאום אני שומע קול: "נימן — טייק אובר" (נאמן, קח פיקוד). עד אז הנבחן לא נתן לנו הוראה לזחול, כנראה שריחם עלינו, והלכנו כפופים. כשהקפטן הורה לי: "נימן, טייק אובר" היתה הפקודה הראשונה שנתתי לכיתה לרבוץ בבוץ ולזחול. התחילו לחישות. אמרתי בעברית: חבר'ה, מי שיוציא הגה מהפה, מי שישמיע רשרוש הכי קטן, אני שובר לו את הראש במקום. אנחנו נתקוף את העמדה ממול. אתם תעשו מה שאני אומר לכם כמו גלמים, ושלא אשמע שום רשרוש. לפקד על אנשים ידעתי.

כבשנו את העמדה בחורשה. זחלנו, התקדמנו, ירינו מהאגפים והקפטן היה מרצה. הוא אמר לי: קח אותם לישון. החבר'ה התחילו לדבר, ואני

התפרצתי: אני לא רוצה לשמוע רשרוש. האויב עוד ישנו. כל אחד ייכנס לאוהל, יתפשט בשקט או לא יתפשט, וישכב מבלי להוציא מילה.

הקפטן אמר לי שכבשנו את העמדה בחורשה, אך לא את המילים You are relieved (אתה משוחרר). התמקמנו באוהלים, רטובים עד העצמות, ואיש לא העז להוציא הגה מפיו. בשש בבוקר טרם שמעתי את המילה "משוחרר".

קמנו ויצאנו מהאוהלים. הקפטן עמד עם הסרג'נטים. הוא אמר לי: סדר אותם על הכביש, יבואו שתי מכוניות, יקחו את הציוד והחיילים יחזרו לסרפנד ברגל. סידרתי את המחלקה בשלשות בגשם שוטף ואמרתי לאנשים: עכשיו תשירו עם כל נפח האוויר שיש לכם בריאות. גשם, לא גשם, אנחנו עייפים, כל זה לא חשוב. לשיר! ולי יש קול כמו לעכבר או לדונאלד-דאק. התחלתי לשיר וכל המחלקה הצטרפה אלי. הקפטן והסרג'נטים לא האמינו למה שהם רואים: אחרי שלושה ימים, חיילים עייפים, עומדים בגשם ושרים!

המכוניות הגיעו. העמסנו את האוהלים המפורקים, הקיטבגים ושאר הציוד. הקפטן פנה אלי ושאל: "רגלך כואבת?" — Yes sir. הוא אמר: עלה לאוטו. אני: לא, אני אלך. הוא נתן לי פקודה: סע באוטו, וכשתגיע לסרפנד תכין לחיילים מים חמים שיוכלו להתקלח. אני: זה כבר מוכן, אדוני. הוא ממש השתגע. לא האמין. הסברתי לו שלפני שיצאנו השארנו שני חיילים שלא באו אתנו ואמרתי להם שמכיוון שהתמרונים הם לשלושה ימים, אז בערב היום השלישי יכינו לחוזרים מים חמים במקלחות. הקפטן כנראה לא האמין לי, כי כשחזרנו לסרפנד הוא בדק אם זו היתה האמת, ואכן כך מצא.

הגיע השבוע האחרון. המבחנים נשלחו עם התיקים שלנו למפקדה הראשית בירושלים. באותו שבוע שיחקנו הרבה כדורגל, והיחס, לפחות אלי, כבר היה יותר אנושי. לדוגמה: באמצע משחק כדורגל קרא לי הקפטן ואמר: מספיק לך. הרוב היו בחורים בני 18 עד 21 ואני בן 29.

הגיעו התוצאות, ולי היו 120 נקודות יותר מאשר לזה שהגיע למקום השני. קיבלתי את הכוכב. הייתי קצין, סקנד לוויטננט (סגן-משנה) בצבא הוד מלכותו.

מסג"מ לסרן בשלושה חודשים

כבר בתחילה נכונה לי אכזבה. נשלחתי לפלוגה 68 ב-R.A.S.C. — חיל ההובלה ואני הרי התכוננתי להיות קצין קרבי בחיל הרגלים. היתה זו מכה איומה. אבל בצבא צריך למלא פקודות, והלכתי להיכן שנשלחתי, לא רחוק — בחלק אחר של מחנה סרפנד. בפעם הראשונה נכנסתי ל"אופיסרמס" — חדר האוכל של הקצינים. נתנו לי בטלר — משרת (לכל שלושה קצינים). ב"אופיסרמס" היו נהגים מיוחדים. החלטתי שבתחילה לא אפתח את פי, להימנע מאמירת שטויות.

חשתי אי נוחות ביחידה החדשה. חשבתי על העתיד ומה צפוי לי. האם אשב במקום אחד ואחנך נהגים? כזכור, למדתי לנהוג בצרפת, ועכשיו העמידו לרשותי מכונית ועלי היה לשבת ליד חייל כדי ללמד אותו לנהוג. זה לא היה תפקיד לקצין, אך לא היה שום תפקיד אחר מתאים באותו זמן. החבר השני שבא אתי מהקורס ביקש ללכת לסדנה. היו לו ידיים טובות ויכולת מכנית, ואילו אני במכניקה אפס גדול. נסעתי מסרפנד לחולון ובחזרה ולימדתי בחורים לנהוג, להחליף הילוכים. שעמום נורא. בבוקר מסדר, כל היום בתוך המכונית, בערב עוד מסדר ואחר כך לילה ארוך ואין מה לעשות. נכנסתי ל"אופיסרמס" ולא היה לי עם מי לדבר. חזרתי לאוהל — כן, גרנו באוהלים — קראתי קצת, הגיע הקצין השני והודיע שהוא רוצה לישון. כיבינו את האור. לא פעם שאלו אותי: מה קרה בכרתים? איך היה בצרפת? איך היה ביוון? בדרך כלל לא סיפרתי על מעשי והרפתקאותי בצבא. גישתי היתה שבמלחמה חלק מהאנשים היו בקרבות ואחרים לא, ולא צריך לספר לכולם את החוויות. יום אחר חל שינוי. הופיעו מאות טירונים, והמהומה היתה נוראה, בעיקר

בחדר האוכל. לא היתה אפשרות להאכיל אותם, לא היו מספיק סמלים לפקח עליהם, והמטבח קרס. הטיירונים השתוללו, חטפו לחם, חטפו אוכל זה מזה. אנדרלמוסיה.

הקולונל קרא לאסיפת קצינים, שבה הייתי הפלשתינאי היחיד. הקצין הפלשתינאי השני שעבד בסרנה לא בא. הקולונל דפק במקל על השולחן; איך זה שבצבא הבריטי לא מצליחים לארגן את האוכל? מה עושה הקצין האחראי על האוכל? כל המייג'רים, הקפטנים והלויטננטים ישבו ורעדו. ישבתי בצד ושתקתי. הקולונל הרים את קולו: מה יש לכם לומר?

המייג'ר פנה לקפטן: You are the messing officer, captain, what you got to say? מה יש לך לומר? תשובת הקפטן היתה: המצב בלתי אפשרי. אין טבחים, איש לא יודע לבשל, אין מספיק מוצרים לאוכל, אין מי שיגיש. הקולונל הביט סביבו והבחין בי. הוא אמר: לא שמעת אתך מדבר. אתה מסכים עם מה שנאמר פה? ענית: Yes sir, but... בסדר, מה יש לך לומר?

היה לי הרבה מה לומר, ואמרתי: אני בטוח שבין הטיירונים הרבים שהגיעו יש כאלה שיודעים קצת טבחות. יש בוודאי כאלה שהיו מלצרים. במקום להשתמש בשכידים הסודנים והערבים, ניאלץ למצוא אנשים שיש להם ידיעה קלה בסידור אוכל. במקום להביא את כולם לאכול בשעה 12:30, מפני שזה זמן האוכל, ולנו יש חדר אוכל קטן שמספיק ל-400 איש, נצטרך לחלק את 1,200 האנשים לשלוש משמרות. נפסיק את ה"דריל" (האימונים) בשעה מוקדמת יותר. במקום לקבל אוכל ל-24 שעות נבקש מה-D.I.D. (משרד האספקה) לספק לנו אוכל ליומיים עד שנסתגל למצב החדש, כדי שנוכל לפתוח קופסאות ולפרוס לחם מראש.

הקולונל הקשיב לי ושאל: What's your name? — סקנד לויטננט נימן, סר. הוא אמר: לויטננט נימן, מעכשיו אתה the messing officer (קצין האספקה). קיבלתי כוכב שני. הוא העלה אותי בדרגה תוך שנייה מסג"מ לסגן, בקושי שלושה שבועות לאחר שקיבלתי את הכוכב הראשון. הוא הסביר לי שלפי שעה אני acting לויטננט (סגן בפועל) ואחרי שלושה חודשים אקבל את דרגת הקבע.

יצאתי מהפגישה המום לגמרי. הכול באשמתי. מדוע פתחתי את הפה הגדול שלי? עכשיו אני קצין אספקה, כשאינני יודע שום דבר בתחום הזה, ועלי להאכיל 1,200 חיילים שלוש פעמים ביום.

הוריתי לסרג'נטים להוציא למסדר את כל הטירונים. עברתי ממחלקה למחלקה ושאלתי מי היה מלצר, מי היה טבח, היה לי כבר ניסיון עם תזמורת... ידעתי שיהיו לי מלצרים, ידעתי שיהיו לי טבחים, כי מי לא רוצה לאכול יותר אחרי שבוע קשה בטירונות? אחרי עשר דקות עמדו לרשותי 40-50 מתנדבים. אמרתי לעצמי, עם אלה כבר אסתדר. מצאתי שניים שלא התנדבו אבל שמתי עליהם עין. אחד מהם היה דני גלמונד והשני בחור בשם הורוביץ. אמרתי להם: כיוון שלא התנדבתם אתם תהיו אחראים על מחסן האוכל, שם היו הגניבות הגדולות.

כעבור שלושה ימים אכלנו בשלוש משמרות, הוגש אוכל, ולא פחות חשוב – לא הייתי צריך ללמד בחורים לנהוג. העסק נוהל ופעל פחות או יותר. לא וולדורף אסטוריה, ואפילו לא יחידה מאורגנת שבה האוכל טוב ובזמן, אבל פעל. הקולונל לא שכח לבוא מדי פעם לארוחת צהריים כדי לראות כיצד חדר האוכל עובד. התור היה ישר כמו סרגל, לאחר שהודעתי שמי שיעז לציאת מהתור לא ייכנס לבית סוהר – יהיה לו עניין פרטי אתי, בארבע עיניים בחדר סגור.

נשארתי ביחידה הזו חודש ואולי קצת יותר, והועברתי ליחידה אחרת, מס' 468 – יחידת נהגים שהובילו משאות. זו היתה יחידה חדשה, אבל האנשים היו ותיקים. חנינו לא הרחק מקיבוץ גבעת-כרנר; אני הייתי כבר לויטננט (סגן) עם שני כוכבים. גם ביחידה זו המשכתי בהדרכת נהגים, לצד עבודות הובלה. היו לנו משאיות והובלנו בעיקר ציוד צבאי מהמחנות הגדולים באזור בית נבאללה.

כפלוגה הזאת היו רוב הקצינים בשלב זה אנגלים. מייג'ר ריימג' היה המפקד, קפטן צ'רקם היה סגנו, היו כמה לויטננטים אנגלים ועוד קצין או שניים יהודים. לעומת זאת כל החיילים, הנהגים ושאר המגויסים היו יהודים. זמן קצר לאחר שהגעתי ליחידה התקשר אלי יהודה ארזי, מאנשי הרכש של ה"הגנה", והתחלנו להוציא בלילות נשק מבית נבאללה למחסני ה"הגנה". אף שהנשק הוצא מהצבא והועבר ל"הגנה" לא הרגשתי שאני פועל נגד הצבא. ההסבר שאני יכול לתת היום הוא, שפלשת'נה-א"י היתה חלק מהאימפריה הבריטית. היא היתה רחוקה מלונדון, מהמקום שבו ניהלו את הפוליטיקה הגבוהה, והיו בעיות מקומיות שהשלטון המרכזי לא הצליח להתגבר עליהן, בגלל המרחק ובגלל הדיווח הלקוי. אנשים במקום גטלו

יוזמה והתחילו להתכונן למאורעות שיכולים לקרות בעתיד. בדיוק כך הייתי נוהג אילו הייתי קצין בחבש או בסודן, והייתי יוזם פעולות שהמפקדה הראשית בלונדון לא חשבה עליהן. כך עשה קיצ'נר, להבדיל, כשנלחם בסודן בסוף המאה ה-19. לפי תפיסתי פעלתי לטובת האימפריה, מפני שהיו לנו בעיות של הגנה עצמית. לא ידענו אז אם הגרמנים יגיעו לארץ-ישראל, והממשלה הבריטית לא יכלה לחשוב על פינה זו. בנוסף, האנשים ששלחה לא גילו יוזמה מיוחדת, כמו שלא יכלו לארגן אוכל ל-1,200 טירונים. לדעתי עזרתי ביוזמה זו שלי.

היתה לנו הרגשה של רובין הוד שלקח מעשירים ונתן לעניים. האנגלים, על כל הרדי הנשק שלהם, היו העשירים — ואנחנו העניים. יחסי עם הקצינים האנגלים ועם המפקד היו קורקטיים. היחסים עם הסרג'נטים הבריטים היו נורמליים, קרים כמקובל. נכנסת, אכלת, קיבלת פקודות, נתת פקודות.

טיפוס מיוחד היה סגן המפקד, קפטן צ'רקס. הוא היה קצין שאפתן מאוד. היה עומד וסורק את שעריו חצי שעה בבוקר, מתבשם והריח נישא לאורך קילומטרים. תמיד היו לו הלצות וסיפורים. הוא הזכיר לי דג חלקלק, והמפקד לא סבל אותו. יום בהיר אחד הוא נסע לירושלים. הרבה לפני כן, כשהגיע לארץ, עבד במפקדה בירושלים. כשחזר, לקח את בגדיו, את משרתו האישי ואת מכוניתו ועבר לחיפה. הקימו שם יחידת תובלה חדשה, מספר 650, והוא התמנה למפקדה.

נהניתי מעזיבתו, כי קיבלתי העלאה בדרגה — לקפטן (סרן). לאחר שלושה חודשים כקצין, קפטן צ'רקס הלך ואני קיבלתי את תפקידו ואת דרגתו, קפטן. יותר מאוחר סופר לי, שכאשר סיימתי את קורס הקצינים אמר מפקד בית הספר שתוך שלושה חודשים אהיה קפטן. הוא אפילו התערב על כך. לא עבר חודש וקיבלתי הוראה לעבור ליחידה 650 בחיפה, אל צ'רקס. בפעם הראשונה ראיתי את ריימג', המפקד, האיש השקט הזה, מלא זעם. הוא השתמש בשפה של סרג'נט, ממש קילל את צ'רקס, שלמרות שידע על המחסור באנשים אצלנו, ביקש באופן מיוחד שיעבירו אותי אליו כסגן מפקד היחידה. אבל פקודה היא פקודה. לקחתי מכונית צבאית עם נהג ונסעתי לחיפה. נכנסתי למשרדו של מייג'ר צ'רקס. הצדעתי, אך צ'רקס המשיך לקרוא את ניירותיו. אחר כך הרים את ראשו ושאל: מה אתה עושה פה? הראיתי את

הפקודה שניתנה לי על העברתי ליחידה שלו כסגן מפקד. הוא הביט בי כלא מאמין: אתה קפטן? That's fast. זה מהר. יש לך כנראה קשרים בחלונות הגבוהים... לא ענית. המשכתי לעמוד דום, המקל תחת בית השחי, כמו קצין בריטי המכבד את עצמו, כולי מתוח.

מייג'ר צ'רקם הרים את השפם שלו ואמר: בוא, אקנה לך משקה, ואספר לך הכול. צעדנו ל"נאפ"י" (השק"ם הכריטי). בדרך הוא אמר לי: אל תחשוב שביקשתי אותך או שאתה נחוץ לי. הלכנו בשביל, מייג'ר צ'רקם ואנוכי, ואיש לא שמע אותנו. אמרתי לו: בולשיט. הרשה לי לומר לך: אתה נסעת לירושלים, ביקשת אותי, התחננת, ריימג' סירב, היה מאבק. מייג'ר וואלאס שלח אותי אליך כי ביחידה שלך שוררת אנדרלמוסיה ואינך יכול להתמודד עם הבעיה.

ועוד אמרתי לו: אם אתה רוצה שאעבוד פה ואארגן לך את היחידה, טוב. אם לא, תן לי פקודה, אני נכנס למכונית ונוסע למפקדה הראשית בירושלים. אתה ואני יודעים היטב שמייג'ר וואלאס פיקד על יחידה 468. הוא הועבר לירושלים, למפקדה. אתה היית אצלו, ריימג' היה אצלו, והוא רצה להיטיב עם שניכם. כשעזבת, בא וואלאס לבקר את ריימג', בדיוק כקיבלתי את דרגת הקפטן. וואלאס מכיר אותי באופן אישי. אני מציע לך להפסיק את המשחק. אתה לא יכול להשתלט על היחידה. כעת אקח תנ"ך ואשבע שמעולם לא אמרתי לך זאת.

מייג'ר צ'רקם הביט בי ושאל: תוכל להשתלט על היחידה הזו? אתה יודע מה נתנו לי פה? ערב-רב. אי אפשר להעמיד אותם בשורה, הם אינם יודעים לנהוג במכונית, הם אינם יודעים דבר, ונתנו לי שלושה חודשים להכין אותם לפעילות צבאית מלאה. איך אצא מזה?

Now you are talking. עכשיו אנחנו הידידים כפי שהיינו בעבר. Let's have a drink. נכנסנו לקנטינה ושתינו. בסוף הבילוי אמרתי לו: תן לי 24 שעות ואגיד לך מה צריך לעשות.

יצאתי מה"נאפ"י" לפגוש את הסרג'נטים. היה שם סרג'נט מייג'ר בריטי, שצריך היה ללכת לעבוד בבית סוהר כמנהל אסירים ולא כמדריך יחידה. היו כמה סרג'נטים יהודים וכמה קורפורלים (רב"טים) יהודים, בחורים כארזים שלא היו מוכנים להרכין את ראשם. לא כולם היו מלאכים, אבל היו ביניהם חברה מצוינים, כמו אל קפרובוב מכפר גלעדי, או סרג'נט לי, בחור יהודי

שהיה אלוף בתחרויות אופנועים בהונגריה, וידע לפרק ולהרכיב כל מכונה בעיניים עצומות. היה רב גולדשטיין מראש פינה, בחור כארוז, ועוד חיילים ובעלי דרגות שלימים נעשו אישים חשובים — כמו שופט מחוזי, שגריר ועוד. שוחחתי אתם. קשה לומר שהיתה בינינו אהבה ממבט ראשון.

המשכתי להסתובב ביחידה ולמחרת בוקר חשבתי שאני מבין מה קורה במקום. באתי אל מייג'ר צ'רקס ודרשתי ממנו לפני הכול לשלוח את הסרג'נט מייג'ר הבריטי, ואחרי כמה שבועות אפשר יהיה למנות סרג'נט מייג'ר יהודי. ועוד אמרתי לצ'רקס: אעשה בעבורך את העבודה, אל תדאג. אתה תוכל לעשות ככל העולה על רוחך. יש פה שני בתי חולים עם אחיות רחמניות אנגליות. על הכרמל יש מועדון קצינים מצוין. בתשע בכל בוקר אמסור לך מסדר ואתה תמצא אותו נקי ומסודר. אתה יכול לסמוך עלי. אחר כך תיכנס למשרד ותקדיש זמן מה למשפטים של היום. כל תיק יהיה מוכן עם כל התייעוד וההמלצות. יהיה עליך רק לקבל החלטות. אחרי כן תלך ותבלה בנעימים. נשארנו לנו עשרה שבועות עד לביקורת הכללית שתבדוק אם אנחנו יודעים לנהל "קונווי" (שיירה), לתקן מכוניות, אם הסדנה שלנו עובדת, ואיך מתנהלת הניירת ביחידה. אין לך ברירה. אתה לבדך לא תוכל לעשות זאת.

כמו שעברתי תמיד התחלתי גם הפעם. זה התחיל בכל בוקר בשש, ובעשר בלילה עוד צחצחנו את המכוניות. לא רק החיילים עבדו. אני נכנסתי, לבוש באוברול, אל מתחת למכוניות, וניקיתי אותן יחד אתם. את הניירת של הצבא הבריטי הכרתי. בסדנה היה סרג'נט בריטי שידע את העניינים היטב, ולא עניין אותו שום דבר מלבד לתקן מכוניות. הוא הכיר את ההוראות בעל פה וביקשתי ממנו שילמד אותי הכול, מא"ב ממש.

הכנסתי לעבודה בחורים טובים שידעו אנגלית, ושילבתי אותם בכל הדרגים. הסברתי לאנשים שאם נעבור את הבחינה, נהיה יחידה פעילה והבריטים ישלחו אותנו לחזית. אמרתי להם: אם התגייסתם כדי לשחק ליד חיפה, בבקשה. אבל אם התגייסתם כדי לנוע, לפעול, להגיע לחזית — יש לנו עשרה שבועות להכין את היחידה. עליכם ללמוד מה רוצה הצבא הבריטי. הוא רוצה יעילות, אבל הוא אוהב גם צחצוח. וכך יהיה. תלמדו לסייד את האבנים, תלמדו שהמכונית צריכה להיות קצת יותר מצוחצחת מהרגיל. זהו מחיר היציאה לפעולה. ודבר נוסף: אצלי אין הנחות. לא אוותר לכם על

קוצו של יו"ד. אני יודע בעל-פה את ה"King's Regulations, עד הסעיף האחרון. אני אבאר לכם פעם, פעמיים ושלוש מה מותר ומה אסור לעשות. ומי שיעבור על ההוראות יקבל את עונשו.

כעבור עשרה שבועות הגיע מייג'ר וואלאס בכבודו ובעצמו מירושלים. הוא היה הפטרון של צ'רקם ושלי. הבחינה נמשכה שלושה ימים. וואלאס הלך בראש, צ'רקם השני ואני שלושה צעדים אחריו, כפי שצריך. וואלאס בדק את היחידה והיה מרוצה. זמן קצר לאחר מכן היינו מוכנים לתזוזה. העבירו אותנו מסנט-לוקס שעל הכרמל לג'למה, מול כפר חסידים.

במהלך עשרת השבועות האלה נפגשתי עם יהודה ארזי ברחוב החלוץ בחיפה. כתוצאה מהפגישה הזו יצאו שתי משאיות ל"סיבוב" והגיעו הרבה דברים טובים ל"הגנה". וקרה עוד משהו: ממש לפני הבחינה, באחד הערבים, ניגש אלי חייל ואמר: מחכה לך ציוויל (אזרח) בחוץ. יצאתי. השעה היתה 11 בלילה. היה שם בחור שלא אזכיר את שמו, שלימים היה לאישיות נודעת בארץ. הוא הודיע לי שמחכים לי בתל-אביב ושעלי להתייצב מיד. עזבתי את המחנה בלי רשיון ובלי להודיע לאיש. נסענו לתל-אביב, הכניסו אותנו לבית בשדרות רוטשילד והפגישו אותי עם האיש הגדול.*

האיש אמר לי: עליך לשלוח שתי מכוניות מהיחידה לבצע פעולה מסוימת, והסביר לי את חשיבותה. עניתי לו מיד: המפקד, התשובה היא שלילית. הוא הביט בי מופתע. אמרתי: אם תרשה לי, אבאר לך למה. הוא נראה נרגז ואמר: אין בכלל שאלה של למה. אני: בכל זאת תרשה לי לומר לך למה. אנו עומדים בפני מבחן. בעוד שבוע אני צריך להעביר את היחידה מבחן קשה. אז נהיה יחידה כשירה לפעולה, ונהפוך מיחידה של טירונים ליחידת פעולה. בשלב הזה אינני יכול להוציא מכונית אחת, אדם אחד. אם אעשה זאת, אעמיד את היחידה בסכנה.

על דברי אמר האיש רק שלוש מילים: אנחנו נשפוט אותך. כן אדוני, עניתי, ויצאתי מהחדר. לאחר חמש דקות הוא יצא, טפח לי על הכתף ואמר: בסדר, אל תתרגז. הלחץ הוא גדול, הצורך גם גדול, ומי כמוך יודע זאת. כשיש צורך כזה, קשה לשמוע תשובה שלילית, אבל שוכנעתי מדבריך. תודיע כשתהיה מוכן לבחור שהביא אותך לכאן. הוא המקשר, וגר בחיפה. בבסיס בג'למה העסיקו אותנו כמה ימים בהעברת זיפויף במפרץ חיפה

* מרובך בראש ה"הגנה", אליהו גולומב (הערת העורך).

ואז נתקבלה ההוראה שכל היחידה, 140 מכוניות, יוצאת לבגדאד. העברתי את ההודעה ל"הגנה", והורו לי ליצור קשר עם אנצו סירני, שליח ה"הגנה" בעיראק. יצאנו לדרך ונסענו מחיפה עד בגדאד בלי שום תאונה או בעיה. החבר'ה היו מקצוענים ממש. הם נהגו באוטומובילים, עצרו, התארגנו, קמו בזמן, בישלו, אכלו והמשיכו בנסיעה.

נפגשתי עם סירני בבגדאד. הבאנו לו ציוד שידור, בלתי-חוקי כמובן, ועוד כמה דברים סודיים שהיו נחוצים לו. נפגשנו אצל משפחה יהודית בגרדית. היה ערב נעים, מפני שסירני היה אדם יוצא מן הכלל. לבבי, אביר ממש, ולא רברבן.

באותה פגישה הוא אמר לי: סמי, צריך להביא ארצה כמה בחורים. הסברתי לו שהדבר מסובך ביותר. זו נסיעה של שבוע, ואני חונה בחבניה, במחנה של חיל האוויר הבריטי. יש לי נהג, ונהג משנה ("סקנר דרייבר") בכל מכונית וכן כמה טכחים ואנשי מנהלה. איך אסביר הופעת אנשים נוספים? וסירני בשלו: אתה חייב. נאלצתי להמציא תירוצים כדי להתגבר על הקשיים ועשיתי זאת. אחרי הכול באתי מהאפסנאות הצבאית — ידעתי איך לקבל ציוד ומעילים צבאיים, ואפילו תעודות זהות ריקות.

סיפקנו לבחורים היהודים האלה מדים, סידרנו להם תעודות חייל והבאנו אותם למפגש בלילה. הכנסנו אותם למכוניות מעל לחביות ולחבילות הציוד שהיינו צריכים להביא לחיפה. המייג'ר הבריטי היה כל הזמן אתנו ולא ידע מה נעשה מתחת לאפו. הוא לא הבחין שבלילות, בעת ההפסקות בנסיעה, יש לנו יותר אנשים. הוא לא הרגיש מפני שדאגתי שתמיד יהיה לו ויסקי, והוא תמיד היה בגילופין.

הבחורים העיראקים היו ממושמעים ביותר: לא זזו, לא השמיעו קול ולא עשו את צורכיהם לפני העצירה בשעה מאוחרת בלילה. בהגיענו לארץ-ישראל מסרנו אותם לידי מי שנאמר לנו.

עברו שלושה ימים. מייג'ר צ'רקס שב מהמפקדה בחיפה ופניו אדומות כעגבניה. הוא לא רצה לדבר אתי במשרד. יצאנו אל מחוץ למחנה והוא רעד ממש: אתה יודע מה אמרו לי במפקדה? שהובלנו נשק לבגדאד ושהסענו יהודים מבגדאד בשיירה שלנו. עניתי להם שהדבר בלתי אפשרי, כי הייתי שם כל הזמן. והוא הוסיף: אתה יודע שלראשונה בחיי אמרו לי שאני יהודי? הופתעתי: מייג'ר צ'רקס, אתה יהודי? So what הוא השיב. — So what?

אמרתי לו. שמע חביבי. לא אנחנו הובלנו נשק, לא אנחנו הבאנו אנשים. אתה! אתה הובלת נשק לכגראד, ואתה החזרת יהודים משם. אתה היית המפקד. אני רק סגן המפקד. אתה ניהלת את כל זה.

It's impossible. לא ייתכן. הייתי שם ולא ראיתי. ואני בשלי: אתה הובלת והוספתי: עכשיו אתה עושה לי את החיים קלים. חשוב שתדע, שבכל הזדמנות ובכל אפשרות ייעשו מעשים במלוא הזהירות. אם אמרו לך במפקדה שהובלת נשק ליהודים, מדוע לא פעלו נגדך? נראה שהם לא ידעו לפני שהעניין נגמר ומישהו הלשין. אינני יודע אם נמצא את המלשין, אבל מהיום והלאה אודיע לך כשנצא לפעולה מיוחדת כזו, ואתה תשתוק. אם אתה רוצה לקרוא לזה סחיטה, זו סחיטה. אתה ניהלת את השיירה, אתה נתת לי הוראות לעשות את זה, ואני לא העזתי להתנגד לך מפני שאתה מפקד היחידה. ועוד הוספתי: יש לך יחידה טובה. Enjoy it! הכול יהיה בסדר, ופעם אחת סוף סוף תלמד לעמוד על הרגליים. אל תסתתר, ואני אעשה לך טובה. אני אומר לכל החברה שאתה יהודי. הוא ניסה להתנגד ואני בשלי: אני אומר לכולם שאתה יהודי. שייחנו, שיתגאו בזה, שאתה מפקד יהודי. יהודי־אנגלי. הוא לא ענה ואני המשכתי: אם יקראו לך שוב וישאלו אותך, תענה: לא דובים ולא יער, מפני שזה בלתי־אפשרי, זה לא יכול להיות. אתה היית שם ואתה ראית. לא היה שום דבר. הכול עורבא פרח. אני חוזר ואומר: אם היו עובדות נגדך — היו מביאים אותן. פשוט אין להם כלום.

אחרי תקופה קצרה שבה נשלחה כל הפלוגה לסיני והובלנו מטענים בין תחנות רכבת, הגיעה הפקודה הנכספת ונסענו למצרים. מצרים היתה הפתח למלחמה. זמן מה עבדנו במצרים בהובלה. מונטגומרי כבר הגיע והיו הכנות רבות וגם חששות — מה יהיה אם הגרמנים יפלו לקהיר וימשיכו לארץ־ישראל? איך נתנהג, ומה נעשה? ומה יהיה?

היחידה התגבשה והלכה. חוץ מצ'רקם נשאר בה רק שני קצינים אנגלים: לויטננט גום וקפטן פרייס. בסדנה היה עוד סרג'נט אנגלי, ונוסף קפטן יהודי, פרויס שמו. מאוחר יותר הוא שירת בצה"ל בדרגת סגן־אלוף, ונדמה לי שהיה במשלחת הרכש בפריז. אשר לצ'רקם, כמו שאמרתי לו סיפרתי לחברה עוד בחיפה שהוא יהודי, והם לא התרגשו במיוחד. הוא עצמו השתנה מעט. בחברתנו היה קצת יותר גאה, אבל כלפי חוץ נשאר אנגלי.

יום אחד העלו אותנו לאנייה והפלגנו לטריפולי שבלוב. ישבנו שם ולא

ידענו למה אנו מחכים. החלטתי להוציא את הפלוגה לאימונים. יצאנו למסע של עשרה מיילים (16 קילומטר) עם תחמושת מלאה ועם הקיטבגים. הלכתי בראש. הזענו כהוגן. ערכתי תרגילים ותדרוכים כדי שלא נשב בטל. האנשים היו מחושלים. היתה זו יחידה צבאית מעולה. מפקד אנגלי שבא לראות את המחזה המשונה הזה, "יחידה פלשתינאית", לא יכול היה להבדיל בינינו לבין פלוגה בריטית סדירה.

אל הקצינים שלי, ב"אופיסרמס", חדר-האוכל של הקצינים, התנהגתי בצורה פורמלית, למרות ששניים מהם היו חברי השומר הצעיר — אחד מגן-שמואל ואחד מדליה. הם למדו, שאצלי ביחידה עליהם להתנהג כקצינים. אנחנו בצבא הבריטי. זה לא עזר לי להתחבב על הקצינים ביחידה שלנו וביחידות האחרות. אחד מהם ניסה פעם לומר לי: מדוע אתה צריך את זה? מדוע אתה כל כך קשוח? אמרתי לו: לא אתן למושכות שבידי להתרופף, מפני שאנחנו באמצע מלחמה. פה אנחנו יושבים יומיים או חמישה ימים במקום שקט, ומחר נגיע לשדה הקרב. הרכרוכיות תעלה לנו אז ביוקר. אני מחזיק חיילים במצב הכן, מוכנים ככול רגע לכול דבר. הם יפעלו לפי פקודה באופן אינסטינקטיבי ולא ישאלו שאלות.

לא פעם היו בעיות משמעת. כשהיינו עוד במצרים החליט אחד הנהגים כי עשה מקח טעות, וב"אגד" היה לו יותר טוב. אם אהיה משוגע — כך חשב — הצבא ישחרר אותי. הוא יצא למגרש החול, התיישב, החזיק את ידיו לפניו כאילו הוא דג דגים בחכה. ניגש אליו סרג'נט: מה אתה עושה? — אני דג דגים. הוא ישב בשמש ודג דגים בחול. באו אלי וסיפרו לי שחייל זה זה יצא מדעתו. מה לעשות? אמרתי: אם הוא משוגע בלתי-מסוכן, רחמנות עליו, לפחות שייחנה מזה. שאלו אם להביא לו אוכל. עניתי בשלילה: הוא ידוג דגים ואחר כך יצלה אותם. הצעתי אפילו להרליק על ידו מדורה קטנה, ולומר לו שאחרי שידוג את הדג יטגן אותו במחבת שנביא לו.

לפנות ערב הוא הפסיק לדוג דגים בחול. יותר מאוחר, באיטליה, הוא היה הנהג האישי שלי. הוא היה בחור אמיץ שהציל אותי לא פעם, והסתרנו מצויץ. במצרים הוא היה במצב רוח מסוים. מפקד אחר היה אולי מביא רופא. האמת היא שהחיילים בפלוגה כעסו עלי. מדוע אנחנו מענים את עצמנו באימונים מפרכים? אבל אני צעדתי בראשם. הלכתי בראש הטור והם הלכו אחרי וכך נהגתי עד שהגיע היום הגדול.

שחרור לאחר שש שנים ושבעה ימים

יום אחד הודיעו לנו שאנו עומדים לקבל את המתנה הגדולה ביותר שאפשר היה לקבל בימים ההם. עמדו לשלוח אותנו כחלק מחיל החלוץ בפלישה לאיטליה. נתנו לנו מכוניות וצירפו אותנו לכוח הנחיתה. זה היה שווה את כל הסבל והמשמעת הנוקשה במשך תקופה ארוכה.

כל 140 המשאיות שלנו הוכנסו לאניות אמריקניות. ההפלגה נמשכה כמה ימים, ובאחד הלילות עמדתי על הגשר עם מפקד האנייה. תוך כדי השיחה הוא אמר לי: אתה נותן פקודות באנגלית, אתה מדבר אנגלית אבל ביניכם אתם מדברים בשפה אחרת, מי אתם? עניתי לו: — Can't you see? — לא ראת את המגן דוד? אנחנו יחידה פלשתינאית, אנחנו יהודים מארץ־ישראל.

הקפטן לחש לי בסוד: אל תגיד את זה, אבל גם אני יהודי, מצ'רלסטון בדרום ארצות הברית. שאלתי: למה איש יודע זאת? הוא ענה: כך חונכנו. הוא סיפר לי על החיים באמריקה: יש אנטישמיות, יש מועדונים שהוא אינו יכול להיות חבר בהם. שאלתי אותו: איך אפשר להיות ככה? תשובתו היתה: אבא לימד אותי שבמקום שאין רוצים בי אינני נדחף. הוא שתק שוב ואחר כך אמר: אינך יכול לתאר לעצמך את ההרגשה שחשתי כשעליתם על האנייה. ראיתי את המגן דוד, שמעתי אתכם מדברים את השפה הזרה שאני לא מכיר. היה ברור לי שזו עברית, אבל רציתי להיות בטוח.

כעבור יום או יומיים התקרבונו לחוף הנחיתה בסלרנו. התותחים ירו, והגל הראשון ירד. הגרמנים השיבו אש כבדה. זו היתה תחילתה של הפלישה לאיטליה ואנחנו נקלענו למהומה הגדולה הזו. ירדנו לחוף מיד אחרי אנשי

חיל הרגלים שחיכו לנו, כי במכוניות שלנו היתה התחמושת בשבילים. זו היתה נחיתה קשה, מפני שהגרמנים ידעו כנראה שתהיה פלישה וחיכו לנו. המכוניות נתקעו בחול, פצצות נחתו מכל עבר, אבל היה לנו מזל. לא חטפנו אף פגיעה ישירה, ולא היה לנו אפילו פצוע אחד. החבר'ה שלנו התנהגו בצורה יוצאת מן הכלל. כולם היו ממושמצים, מוכנים לכול. לא הייתי צריך לתת פקודות, לצעוק או לדחוף. כל אחד ידע לאן הוא צריך לנסוע, מה הוא צריך לעשות. חיילים טובים ויחידה טובה ומאורגנת.

כעבור יומיים החלו הגרמנים לסגת, ונכנסנו לסלרנו, בה התמקם כל המטה שלנו, כולל המטבח והסרג'נט מייג'ר שלי, ברקר. אגב, כשקיבלתי הרבה שנים לאחר מכן מדליה מטעם איגוד החיילים המשוחררים הפתיעו אותי, והביאו את סרג'נט מייג'ר ברקר. וזה הסיפור: איגוד החיילים היהודים המשוחררים מעניק ללוחמים ותיקים מדליה. עד היום הוענקו שש או שבע מדליות: לנשיא קנדי, לעומר ברדלי, לגנרל הצ'יסון, ושנה אחת החליטו לתת גם לי. הנואם הראשי בטקס היה גנרל גונתר, ראש אגף המבצעים של הצבא האמריקני בפלישה לסלרנו. כשעליתי לבמה האיר זרקור חזק היישר בעיני ולא ראיתי טוב. לפתע כיבו את האור, וכשהתרגלתי לאור באולם נדמה היה לי לרגע שחזרתי למלחמת העולם השנייה, אני יושב במשרד שלי בסלרנו והסרג'נט מייג'ר ברקר מצדיע לי. הבטתי ולא האמנתי — סרג'נט מייג'ר ברקר, בתלבושת הבריטית עם הברט עמד והצדיע. היתה לו דרך הצדעה מיוחדת שלא השתנתה גם אחרי עשרות שנים. הביאו אותי במיוחד מישראל בלי להגיד לי מראש. הוא היה אז אלון משנה בצה"ל ולכבודי לבש את אותם בגדים.

באותו ערב עמד גנרל גונתר על הבמה ואמר, בהתייחסו אלי: אילו ידעתי אז, בסלרנו, שאני עתיד להיפגש עם מפקד יחידה שעלה על החוף ב-D-Day, אולי לא הייתי בא, מפני שאם באותו לילה הוא היה פוגש אותי, אין ספק שלא היה מנשק אותי על שתי הלחיים...

היחידה שלי באיטליה פעלה היטב. בתקופת שירותי מחוץ ליחידות הפלשתינאיות אימצתי את הגישה שעלי להצטיין. לקחתי לעצמי את הבית היפה ביותר בסלרנו וקבעתי בו את מפקדת היחידה ומוסך גדול שבו טיפלנו במכוניות. התמקמנו בבית ספר שהיה סגור בגלל המלחמה, ובו שיכנתי את החיילים, בעיר עצמה. עד שהתארגנה מפקדה כללית הייתי כבר מאורגן

ומסודר בנוחיות האפשרית אז. עוד בטריפולי קבעתי ששני סרג'נטים ושני קורפורלים יתחילו לפעול מיד כשנרד לחוף. תפקידם יהיה למצוא באמא לפי, בריביירה האיטלקית, לא רחוק מסלרנו, בית מרגוע לחיילי היחידה שלנו, שיגיעו אליו בקבוצות של עשרה אנשים לחופש ולנופש של שבעה ימים. צ'רקם היה המפקד ואני — סגן המפקד.

באיטליה הנהגתי תנאי שירות משופרים לחיילי היחידה. הם לא ישנו כבעבר על הקרקע ובבוץ. רצייתי לבנות עבורם מיטות הדומות לאלונקות מברזנט ועץ, אך לא ידענו היכן ניתן להשיג ברזנט והיכן יש עץ. מצאתי את בעליה של נגריה גדולה, שידע היכן יש להשיג עצים. נסעתי אתו 200 קילומטר ואחרי ויכוח קצר הוא התיר לי לקחת שתי משאיות עם לוחות עץ בלי תשלום. כעבור כמה ימים היתה לכל חייל ביחידה אלונקה מתקפלת במכונית. דאגתי להם כמו לבני משפחה, אבל דרשתי בתמורה משמעת ברזל. כעבור כשבועיים־שלושה בסלרנו קיבל צ'רקם פקודת העברה — הוא נשלח לעבודת מטה. מוניתי למפקד היחידה, וקיבלתי דרגת מייג'ר (רב־סרן).

היה לנו הווי מיוחד. בכל ערב שבת היינו מתאספים, וחייל מוכשר בשם מתתיהו אריאלי ארגן מסיבות והצגות. הקנטינה היתה עשירה במוצרים והרשיתי לעצמי להגמיש את החוק — למשל, קנינו פירות בשוק המקומי. אחר כך פיזרו את הפלוגה ויחידות משנה שלה חנו בערים שונות ועבדו קשה. כעבור חודשיים בערך התמלאנו גאווה עצומה כשהחליפו לנו את המשאיות. במקור היו לנו משאיות שלושה טון, והודיעו לנו שיחידה 650 מקבלת מכוניות שישה טון עם טריילרים. הרושם היה גדול ועצום.

נחשבנו ליחידה יעילה במיוחד ולא הטילו עלינו להוביל מזון ומוצרים לשק"ם ומטען כללי, אלא תחמושת לקו הראשון. אם ביחידות אחרות נאבקו בשאלות מי לא יהיה נהג, מי יעבוד במטבח, מי יישב במשרד — אצלנו ניטשה המלחמה בשאלה מי יילך לנהוג. להיות נהג היה הכבוד הגדול ביותר. הצלחתי לבסס בחיילים גאוות יחידה.

נשלחנו להוביל נשק למקומות המסוכנים ביותר, למשל לחוף הנחיתה באנציו. בפקודה נכתב שאת ההובלה הזאת תעשה רק היחידה של מייג'ר גימן. היה זה גיהנום ממש; אני יודע מה זה גיהנום, כי אני ואנשי עברנו את אנציו. האנגלים נחתו בחוף. הגרמנים חיכו להם בעמדות מבוצרות וספגו

כמויות עצומות של אש, 24 שעות ביממה. נכנסנו לתופת הזאת כדי להביא תחמושת פעם אחר פעם, והצלחנו לצאת ללא נפגעים. אין ספק שהיה לנו מזל, אבל אני משוכנע שהמשמעת מילאה תפקיד חשוב. האנשים פעלו לפי הספר במדויק: נסעו, חנו, פרקו – והכול געשה באופן אוטומטי, אינסטינקטיבי.

על מעשינו כתבנו בעיתון ציוני הדרך, שעותקים שלו אפשר למצוא בספרייה הלאומית. היה זה אחד מעיתוני היחידות המוצלחים ביותר. הגיליון היה עבה מאוד מפני שרבים כתבו בו ואני השתתפתי בכל גיליון. הייתי גם חבר בקופת החיילים ובארגון "אחרי המלחמה", שטיפל בהקמת קואופרטיב להובלה לאחר השיחרור. בה בעת ניסיתי להחדיר לאנשי היחידה שאיש אינו חייב להם דבר בצבא, ואם הם לא יצפו לנסים ונפלאות הם לא יתאכזבו. נאלצתי גם לטפל בבעיות אישיות. אחד החיילים, למשל, התאהב באיטלקיה ורצה להתחתן אתה. הודיעו לי מיד, ונסעתי מנאפולי לסלרנו יחד אתו לראות אותה, לראות את הוריה, ולשכנע את שני הצדדים שזה לא יילך. בכל קושי או צרה פנו אלי. חשתי שהם מכבדים אותי. לא הייתי צריך להשתיקם, או להשמיע פקודות "רום!" השקט הושג מעצם נוכחותי.

בפלוגתי היו אנשים מיוחדים. שלמה לביא מוותיקי עין חרוד, ליפסקי מבית אלפא ועוד כמה אנשי הגות מהקיבוצים. היו גם קומוניסטים, עירוניים, רוויזיוניסטים – מכל התנועות והזרמים. אחד מחברי מהשומר הצעיר יעץ לי בנאפולי להשתייך לגוף כלשהו, כדי שיהיה לי "גב". עניתי לו: אינני משתייך לשום גוף או ארגון, אני מפקד היחידה. הוא הסביר לי שהוא מציע זאת לטובתי, משום שכשאני עושה משהו תמיד יהיה מישהו שיבקר את מעשי ולכן כדאי שיהיה מאחורי גוף או תנועה שיגנו עלי.

ערב אחד בפסח, בנאפולי, ריכזתי את כל היחידה. אכלנו ארוחת ערב טובה, שתינו יין ואמרתי לחיילים: תמיד כשאני אוסף אתכם, אני מדבר אליכם. עכשיו ערב חג. תשירו, תשמחו, אבל אם אתם רוצים חצי שעה לשאול שאלות, אדבר "אוף דה רקורד", בתנאי שהרמה תהיה תרבותית. אינני מוכן לעלבונות, מפני שאני אף פעם לא מעליב אתכם, אבל אם מעיק לכם משהו על הלב, אז בבקשה. האנשים שאלו למה אנחנו פה, ועוד שאלות שלא נבעו מלבם, אלא מפני שהמייג'ר אמר לשאול. אחד החיילים, שהיה קצת שתוי, ביקש את רשות הדיבור. הוא פנה אלי במעין טרזניה: מייג'ר

נאמן, תעשה טובה; פעם אחת, רק פעם אחת, אל תהיה צודק. זה קשה נורא לכולנו שאתה כל הזמן צודק.

גם כיום אינני מדבר אלא כשאני בטוח בצדקתי. ואם אני דורש ממישהו לפעול, אני עושה זאת לפניו. תמיד הסתדרתי עם אנשי, ולשמחתי הם לא הסתירו את העובדה שהם גאים ביחידתם ובמפקדם. פעם סיפרו לי שבזמן המצור על ירושלים, ב-1948, כשהמצב היה בכי רע, אמר אחד החיילים בחפירה לחברו – שניהם היו מהיחידה שלי, מ-650 – אם סמי היה פה, הכול היה בסדר.

אדם שמקבל על עצמו תפקיד אינו יכול לחפש אהבה, אלא הערכה. אינני אומר כאן דבר מקורי – אבל זו האמת. לא יכולתי ואינני יכול לדרוש מאנשים שיאהבו אותי. אבל אם ברצוני להישאר בתפקידי, הכפופים לי צריכים להעריך אותי. כמו לכל אדם יש גם לי חולשות, אבל אנשי העריכו אותי מפני שהייתי אחראי ודאגתי להם. והם קיבלו על עצמם את תביעותי לרמה גבוהה משל היחידות האחרות. השירות ביחידה 650 הביא הרבה יותר כבוד מאשר ביחידה אחרת. כך חשבו חיילי היחידה בזמן ההוא. מה חשבו אחרים על יחידתנו שבה צריך להצדיע ולצחצח מבוקר עד ערב את המכוניות, אינני יודע. זהו עניינם של המפקדים ביחידות האלה. ידוע לי רק שביחידתי לא ביקשו לעבור ליחידות אחרות חוץ מאשר לצנחנים. בקשות אלו נדחו כולן, פרט לאחת. ביחידתי היה חייל בשם סווט, שפעם אחר פעם ביקש העברה לצנחנים כדי שיוכל לחזור ליוגוסלביה ולהרוג גרמנים. לבסוף אישרו את ההעברה, והוא נפצע קשה ואיבד את שתי רגליו.

קיבלתי מכתבים רבים, רובם היו מלאי שבחים ואחדים היו מעליבים. כתבו לי מפקדים בכירים, כולל גנרלים, שהעריכו את אופן עבודתנו, את התנהגות הנהגים, את אומץ הלב, את התנדבותם ומסירותם. אחד כתב מכתב מעליב ממש, בו הסביר שהוא בשום אופן איננו יכול להאמין שמדובר בפלשת'ינאים... באופן כללי היה ליחידתנו שם של יחידה מקצועית ויעילה ממדרגה ראשונה. מכוניותינו היו מעורבות במעט תאונות, שהו פחות בסדנה, והתפוקה שלנו היתה גבוהה מזו של כל יחידה בריטית מקבילה.

שמנו הטוב הגיע עד ארץ-ישראל. אחיו של אבי, אהרון, סיפר לי אחרי המלחמה שמשה שרתוק חזר נפעם מהביקור שלו באיטליה, ובמיוחד מיחידתנו. הוא אמר משהו כמו: מפקד צבאי כזה יש רק אחד. הוא התארז

אצלנו בארוחת ליל שכת ונהנה מאוד. בשנים הבאות היו יחסינו לבכיים. היחידה השתתפה בקרבות הקשים ביותר באיטליה, כמו במונטה קסינו מדרום לרומא, מקום שבו לא הצליחו הבריטים לפרוץ את קווי הגרמנים במשך שישה חודשים. באותו זמן התחלנו גם לטפל בפליטים היהודים. צירפנו אלינו כ־400 פליטים; האכלנו אותם, השקינו אותם, אירגנו אותם ואפילו סיפקנו להם תעסוקה. המפעל הזה התנהל בצורה זהירה. איש לא יכול היה להוכיח שדרשנו יותר אוכל ממה שהגיע לנו, ואם אנשינו רצו להתחלק במזון שלהם, היה זה עניין שלהם. היתה זו פעולה הומניטרית ממדרגה ראשונה. עזרנו גם לאיטלקים רעבים, אבל לגבי היהודים עשינו כל מאמץ: חיפשנו אותם, הבאנו אותם אלינו וממש הלבשנו אותם.

הסיפור הזה כבר סופר הרבה. היינו חלק ממנגנון יהודי גדול שעשה זאת. מילאנו את כל תפקידינו הצבאיים ועשינו גם מה שהיה צריך לעשות כיהודים. תחילה היתה הפעולה ספוראדית; אחר כך הטלתי על שניים-שלושה אנשים מהפלוגה לטפל בפליטים היהודים בקביעות: ללקט אותם, להגיש להם סיוע ראשוני ולהביאם אלינו. מאוחר יותר קם ארגון מיוחד שטיפל בפליטים וריכז אותם.

שהינו בנאפולי ובסלרנו כשלושה חודשים, וחשוב להדגיש שוב שנחשבנו כל העת הזו ליחידה משובחת. אפשר אף לומר שהיינו יחידת המופת של הצבא הבריטי. הביאו אלינו קצינים אמריקנים, כדוגמה ליחידה בריטית מעולה. ראנחנו היינו רק "פלשתניאן"...

אחרי מונטה קסינו עלינו לרומא והמשכנו צפונה עד העיר אסיזי. אני מזכיר זאת, משום שבאסיזי נכונה לי פגישה שהיתה לה משמעות מאוחר יותר. פגשתי בה לראשונה את משולם ריקליס.

המשכנו לעבוד באיטליה עוד זמן רב — עד סוף המלחמה. אחרי הניצחון, הצבא הבריטי לא מיהר לשחרר את המגויסים. לי הציעו להמשיך בצבא, העלאה לדרגה של לויטננט קולונל (סגן אלוף) ושירות בגרמניה. הדרגה הבכירה לא קסמה לי, אבל רציתי לשרת בגרמניה. התלבטתי כמה ימים, ולבסוף הודעתי לממונים עלי שאני מבקש להשתחרר — שש שנים ושבעה ימים לאחר שהתגייסתי.

החזירו אותי ללונדון, אבל לפני שאספר מה קרה לי באנגליה, אני מוצא לנכון לערוך סיכום ביניים של חיי עד אז, ובמיוחד בתקופת המלחמה.

אני מבקש להתחיל במקווה ישראל. בבית ספר זה למדתי לראשונה לקבל את החיים כעבודה. החקלאות היא שהנחילה לי דבר זה. למדתי שלכל דבר בטבע יש תפקיד. הגשם, שבעבור אחדים הוא תופעת טבע המרטיבה את הרחובות ומנקה אותם, היה בעבורי השקיית האדמה שלאחריו אפשר לחרוש ולזרוע אותה. כך למדתי לראות את החיים כצירוף של עובדות. הפר עומד כל היום ולא עושה דבר, פרט לתפקיד אחד; תפקידה של הפרה הוא לספק חלב, וכן הלאה. ההתנסות במקווה נתנה לי את היכולת לא לראות דברים בצורה רומנטית כי אם בצורה מעשית.

חייתי בצרפת ועקבתי אחר התמוטטותה של צ'כוסלובקיה, כשהיטלר השתלט עליה ללא קרב, וראיתי את צ'מברליין ומה שקרה למדיניות הפיוס שלו. ראיתי עם מתכונן למלחמה — עם שזכר את 1918, וידעתי שיש רק דרך אחת — להילחם. לכן, כשפרצה המלחמה, ובעצם עוד קודם לכן, לא היו לי ספקות או התלבטויות נפשיות. ההתגייסות, ההתנדבות, לא היו בעבורי מבצע מיוחד במינו אלא עובדות חיים. כאשר יש מלחמה, החיילים צריכים להילחם. אני בגיל המתאים, זה תפקידי ועלי לשרת בצבא. ידעתי שעלי למצוא את מקומי בתוך המסגרת הצבאית, מסגרת שעלי להתרגל אליה ולא להפך. הצבא היה המסגרת — ואני הייתי התמונה. לא ויתרתי על מה שאני: יהודי, פלשתינאי, ולא נתתי לאיש, בגבול יכולתי, לרמוס אותי. האמנתי שאם יש בי יכולת לפעול ואני יכול לבצע את תפקידי ברמת אחריות יותר גבוהה, צריך לתת לי אותה, ואם מגיעה לי דרגה צבאית בשל כך, עלי לקבלה. הצבא הבריטי לימד אותי משמעת אוטומטית לא עיוורת. זאת אומרת שעשיתי מה שצריך היה לעשות בלי לשאול שאלות — אך לא כעיוור. ולכן, כשניסו להוריד אותי בדרגה מפני שאני פלשתינאי, נאבקתי נגד זה בתוך המסגרת, מתוך ידיעת החוק והכרה בצדקתי.

חיי הצבא הבריטי לימדו אותי להכיר אנשים. במקווה, במושב, כמושבה, בכפר — כולם היו חברים. לא פעם נכוננו לי אכזבות, אבל כל אדם היה קודם כול חבר. הצבא לימד אותי להתכונן תחילה באנשים, ולאחר מכן להחליט מי הם ומה הם. הצבא לימד אותי גם לחיות עם עצמי, להיות בודד. הדבר נכון במיוחד לגבי מפקדים. ראיתי כמה סבלו מפקדי יחידות שניסו להיות גם חברים וגם מפקדים. רק יחידי סגולה הצליחו בכך. לי לא היו הסגולות האלה, ואם רציתי למלא את תפקידי כמפקד, ידעתי שעלי לקבל על עצמי

את הקורבן הזה, שאין לי חברים, ושכסוף יום העבודה שלי אני מסתגר באוהלי וקורא. מחוצה לו – אני קצין, ומה שקורה מאחורי דלתי או היריעה הסגורה אינו ענייניו של איש. כלפי העולם יש לי מדים ודרגה, ואני בעל הסמכות. לא הייתי גיבור ולא פעם פחדתי, אבל תפקידי היה לשמש דוגמה, וכשפחדתי נשכתי את הלשון ולא הראיתי את פחדי.

בצבא למדתי שאין זה חשוב אם אוהבים אותך – חשוב שמכבדים אותך. אתה מכבד אדם בגלל מקצועיותו, לא בגלל אנושיותו. הייתי בעל מקצוע. בחקלאות הייתי בעל מקצוע טוב, וגם בצבא נחשבתי לבעל מקצוע טוב, ולמדתי את המקצוע. אם צריך היה לדעת את הכתוב, או לעמוד "דום" במשך שעותיים – ביצעתי זאת בצורה המקצועית ביותר. הגישה הזאת גיבשה את אופיי לעתיד, ואני היום בדיוק כמו שהייתי אז. אני מבצע כל תפקיד במקצועיות. אם מחר יהיה עלי לטאטא רחובות, אני מעריך שאעשה זאת כפי שהתפקיד מחייב.

בצבא למדתי, שאפשר לקחת ערב רב של אנשים, ועל ידי זה שאתה מגבש אותם ליחידה אחת הם מטים שכם, עובדים יחד ומהווים גוף מלוכד. כל אחד מהם לעצמו הוא אדם שונה: גבוה או נמוך, חזק או חלש. אבל יחד הם יחידה שיכולה לפרוץ קיר. הניסיון במקווה ישראל ובצבא לימד אותי להוציא מאנשים את המקסימום. כשהייתי ילד אמר לי רופא שצריך לשתות הרבה מים, כי הגוף דורש את זה. עם זאת למדתי לחיות במדבר המערבי במשך חודשיים על חצי מימיה ליום, והמים המעטים האלה הספיקו לי גם להתגלח, גם להתרחץ וגם להרטיב את השפתיים.

הצבא לימד אותי סדר, ארגון, וגם להתגבר על מכות. ברחתי מצרפת, מיוון ומכרתים. למדתי שהבריחה והנסיגה אינן סוף העולם. אפשר לסגת, לקבל מכות ואחר כך להיות המנצח. כל אלה השאירו עלי רושם. למדתי גם שצריך לתכנן הכול מראש. בסופו של חודש תמרונים צבאיים יכול הקולונל לבקש בקבוק שמפניה, אחרי שלושים יום בהרים, ויש להיות מוכן גם לכך. כל הדברים האלה נשארתי בי.

הניסיון הזה העשיר את טביעת העין שלי בנוגע לאנשים. למדתי לבחון אדם ולתהות על קנקנו במהירות האפשרית, כדי לדעת איך לדבר אליו, מפני שאל כל אדם יש לדבר בצורה שונה. הצבא והחיים בכלל לימדו אותי שבעולם הכול יכול לקרות. אסור שהראש יסתחרר כשאתה למעלה, בדיוק

כפי שאסוד לאבדו כשאתה למטה. במיוחד למדתי לסמוך על עצמי, בעיקר כשאחרים סומכים עלי, וזה אפילו מוסיף לי יותר כוח.

למדתי לדבר עם אנשים ובמקרה הצורך לשכנע אותם. לדוגמה, בצבא הבריטי, בתקופת ארץ-ישראל, חנינו ליד גבעת-כרנר והיתה הצגת תיאטרון ברחובות, באולם הגדול של אז, בית העם. באו, כמובן, כל אנשי המושבה והרבה חיילים. הייתי קפטן והגעתי עם חיילי הפלוגה. כמה מהחיילים התיישבו בכיסאות לא להם והאזרחים שכאו עם כרטיסים רצו את מקומותיהם. קמה מהומה וההצגה לא יכלה להתחיל. החיילים היו מתנרבים ונהנו מיוקרה, אבל הם לקחו את מקומותיהם של אנשים מוכרים במושבה. אף אחד לא עשה דבר. עליתי לבמה וקראתי בקול: כל החיילים באולם יעברו לדום! החיילים צייתו, ואני המשכתי: כל החיילים באולם יעזבו את המקומות שאינם שייכים להם ויעברו לסוף האולם. החיילים זזו. אמרתי: האזרחים הרוצים לשבת בכיסאותיהם שלהם, בבקשה יתפסו מקום. איש לא התיישב. אמרתי: תודה רבה לאזרחים. חיילים, אתם יכולים עכשיו לשבת, האזרחים מזמינים אתכם. האזרחים עברו לסוף האולם וראו את ההצגה בעמידה. הם נתנו את מקומותיהם לחיילים מרצונם הטוב. אז החלה ההצגה.

למדתי גם שהידידים של היום יכולים להיות האויבים של מחר, והאויבים של היום הם הידידים של מחר.

הצבא היה שיעור טוב ביחסים בינלאומיים. ראיתי שהצרפתי חושב את עצמו להרבה יותר רם מעלה ותרבותי מהאנגלי; שהאנגלי חושב את עצמו להרבה יותר אריסטוקרטי מהצרפתי; שהבלגי מסתכל על שניהם בבוז וחושב אותם לאנשים לא פיקחים במיוחד. הבלגי מאמין בעצמו, ביוזמתו, בכוח העבודה שלו. הוא מסתכל על הצרפתי כעל צל. הבלגי בעל יוזמה, עובד כנמלה ומייצר. כל אחד חושב שהוא השאור שבעיסה. ההיכרות הקוסמופוליטית הזו, כך נדמה לי, השפיעה עלי בעיקר בצמצום בתחושת השוביניזם. לא ראיתי בעצמי בן לעם נבחר, מפני שראיתי שכולם חושבים את עצמם לבני עמים נבחרים, וראיתי כל אחד מהם בגבורתו ובקלקלתו. הכרתי גיבורים וחלשים מכל העמים.

האירועים האלה הפקיעו את השקט שהיה נחון לי כחקלאי, את היכולת להסתגל לשגרה. מאז אינני יכול לחיות בשגרה, אני מוכרח תמיד להיות כמעט בולט כלשהי.

עם השנים הגעתי למסקנה ששני דברים קובעים בחיים: התורשה והסביבה. עם אותה תורשה יכול אדם בעל כישרון להיות חייל טוב ובנקאי טוב, ובאותה מידה הוא יכול גם להיות לגנב או לשוטר הטוב ביותר. הסביבה היא שיוצרת אותו, והתורשה נותנת לו את כישרונותיו.

ובחזרה לגמר שירותי הצבאי. השתחררתי ב־1945, שש שנים ושבעה ימים לאחר הגיוס. שירותי היה ארוך מאוד. לקראת סופו הסתובבתי עוד זמן מה במדים, באנגליה. מראה הקצין היהודי מארץ־ישראל בדרגת מייג'ר היה מרגש — לפחות ליהודים באנגליה.

בשירות המגבית ו"אמפל"

הדבר הראשון שעשיתי באנגליה — הלכתי לראות את אשתי. היינו נשואים רק כמה חודשים לפני שעזבתי אותה והתגייסתי. ראיתי אותה למשך שבוע בצרפת בזמן המלחמה ועוד חודשיים באנגליה, כשהיה לי חופש. היינו נשואים כבר שבע שנים ולמעשה היינו שני זרים.

אבי נסע ערב פרוץ המלחמה לארגנטינה, עורדה ויפרח נסעו לאנגליה. אמא חלתה ואושפזה באנגליה, עורדה היתה בפנימיה, יפרח המשיך לנגן ועבד בבית חרושת, מפני שבזמן המלחמה כל מי ששהה באנגליה היה צריך לעבוד. הנגינה לא היתה מקצוע. הוא עבד בבית חרושת וניגן.

קיבלתי מכתב על מחלתה של אמא בעת שירותי הצבאי. סיפרתי על כך למפקדי, צ'רקס, ושאלתי אותו: האם אתה מכיר מישהו באנגליה, שיוכל לדאוג ליפרח למקום מגורים? צ'רקס התעניין היכן הוא עובד והתברר שבאותה עיר חיים אביו ואחותו. יפרח עבר לגור אצלם עד שחזרתי לאנגליה. עורדה, כאמור, היתה בפנימיה באנגליה ואבא בארגנטינה. בשלב מסוים הוא רצה לחזור ארצה או להגיע לאנגליה, אך הצליח להגיע לדרום אפריקה, והיה למנהל מחלקת החינוך העברית, תפקידו גם בארגנטינה. לבסוף הצליח לחזור לארץ-ישראל. לאנגליה לא נתנו לו להיכנס, והוא נשאר בארץ בעוד משפחתו בלונדון.

בלונדון פגשתי את משה שרתוק, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, בנסיבות שאינן זכורות לי בדיוק. ייתכן שהלכתי לבקר בגרייט ראסל סטריט 77, מקום מושבה של ההנהלה הציונית. לא ידעתי מה אני עומד לעשות. מחשבתי הראשונה היתה לחזור ארצה. באתי לקחת את אשתי

ולחזור. מבחינתי זה היה לחזור, אך לא מבחינתה של ססיל. היא לא היתה מעולם בארץ-ישראל.

משה שרתוק הסתכל בי ובמדים המצוחצחים, מדי מייג'ר. הייתי בחופשת שחרור, אך עדיין לבשתי מדים. הוא אמר לי: בוא לעבוד פה, עם המדים. האנגלית שלך טובה, אתה מייג'ר עם מדליות, תוכל לפעול בין היהודים האנגלים, האנגלו-ג'ורזי, שטח סגור ומסוגר ולא חובב ציונות.

הצעת שרתוק נראתה לי, והתחלתי לעבוד בהסברה. הממונה עלי בהסדרות הציונית ובמגבית היה לוי בקשטנסקי. הוא קיבל אותי וממנו הלכתי להיפגש עם כל היהודים-האנגלים החשובים, שאף בחור ארצישראלי אחר לא זכה להיפגש אתם. הופעתי בכל מקום במדים, בתלבושת נוצצת עם מדליות, כולל המקל, והתנהגתי כקצין לכל דבר. הייתי העתק מוחלט של קצין בריטי. אפילי שפם בלונדיני היה לי. קצין יהודי מארץ-ישראל היה אז חידוש ממש.

כעבור כמה ימים, אמר לי בקשטנסקי: נפגשת עם האנשים החשובים, אתה יכול להיפגש אתם שוב, אבל עכשיו — תכל'ס. בארץ דורשים כסף. עכשיו נובמבר, מתחילה עונת המגבית. לך בדרך שהלכת, אבל הבא תועלת. ארגן את היהודים העשירים ביותר מקרב אנשי הטקסטיל: סם גולדשטיין, אלק לרנר, צ'רלס קלוד ולו מינס, אנשים מבוגרים שלא הלכו לצבא. הם כולם אנשים כבדים בכסף, וסר סיימון מרקס היה פטרון המגבית.

אותו זמן נפגשתי עם הרב הצבאי שמצא את אשתי — רברנד צ'ריק, שכיהן כעת כמנהל הקרן הקיימת בלונדון. התייחסתי אליו בדרך ארץ, משום שהיה מלומד וישר כמלוא מובן המילה. הוא אמר לי לגבי ההצעה שקיבלתי: אין בכך רע. הכסף נחוץ, והעובדה שאתה מייג'ר חשובה מאוד. יש כאן מייג'רים יהודים-אנגלים, אבל מייג'ר פלשתינאי, ארצישראלי — אין.

כך נכנסתי לפעילות המגבית. כיוון שרוכב שירותי הצבאי הייתי עם אנגלים וביחידות בריטיות, הכרתי היטב את המנטליות שלהם, ובמלוא הצניעות, נחלתי הצלחה גדולה. ארגנתי את העבודה כפי שארגנתי את הפעילות בצבא. התחלתי מאל"ף ממש. התברר לי שעד אז נהוג היה ללכת מדלת לדלת, ולבקש כסף בשביל ארץ-ישראל. הבנתי מיד שלא זו הדרך, ונקטתי שיטה שונה. דיברתי עם גולדשטיין שקנה בד משמואלביץ', שיזמין אותנו ועוד כמה אנשים מהחוג שלו לביתו, ושם שוחחתי אתם ולבסוף גם התרמתי

אותם. זה עבר. בתוך זמן קצר רשמתי לזכותי תרומות בהיקף אסטרונומי של מאות אלפי לירות שטרלינג.

ראיתי בעבודה זו מעין שליחות זמנית, שעסקתי בה מתוך היענות למשה שרתוק — אך לא ראיתי בכך מקצוע או עתיד.

המשכתי בכך עד שנת 1947. אירגנתי אסיפות רבות וכנסים, ובין המשתתפים שנחלו הצלחה אני זוכר את אוברי איבן, הוא אבא אבן. זכורה לי במיוחד אסיפת התרמה גדולה במלון דורצ'סטר בלונדון. היושב ראש היה סיימון מרקס, ומובן שהגיעה כל ה"שמנת" של לונדון היהודית, אנשי הטקסטיל. משה שרתוק בא לדבר, והוא ירע לדבר. כשגמר ולחץ את ידי כל המכובדים יצאנו שנינו לטיול רגלי לאורך ההייד פארק. אמרתי לו: מר שרתוק, התחלת אתי באנגלו-ג'ורי, עברתי למגביות, אבל עכשיו הגיעו מים עד נפש. זה לא בשבילי. בינתיים הכשרתי כמה אנשים צעירים. כעת זה מקצוע ממש, עם אסיפות וחוגי-בית וקשרים מסחריים. הכול טוב ויפה, אך אני רוצה לחזור לארץ.

הוא הקשיב לי ושאל: כמה כסף אספו הערב? אמרתי: היית שם וראית. הוא: זה הרבה כסף.

הייתי מודאג מהמצב בארץ-ישראל. היתה זו תקופת המאבק, והאנגלים שכחו את שותפותם אתנו במלחמה. שאלתי את שרתוק, שהיה בסוד העניינים: מה יהיה, האם נוכל לנצח את האימפריה הבריטית?

הוא דיבר בשקט של לונדון הקרה, בהייד פארק, ואמר: מכל קצות אירופה תגענה הרגליים היחפות או הנעליים הקרועות והבלויות של הפליטים, שרידי השואה, דרומה לאיטליה, אל הים התיכון. יהיו שם אלפים, עשרות אלפים, מאות אלפים. לא יועיל להם, לבריטים, שום דבר. הם לא יצליחו להטביע את הפליטים בים. הקול הזה של הרגליים ההולכות דרומה יכריח את הבריטים לפתוח את השערים. לא הרובים, לא הפצצות. אך כל זה דורש כסף והרבה כסף. לי — הוסיף שרתוק — אין שליטה עליך. אתה יכול לחזור לארץ-ישראל מחר בבוקר. אבל כמה אנשים כמוך יש לנו פה? אנשים שיכולים לעשות את מה שאתה כה מצליח לעשות?

ייתכן ששרתוק-שרת לא היה ראש הממשלה הטוב ביותר בעולם. אינני רוצה לשפוט. אך הוא ירע לשכנע ואפילו להלהיב.

למחרת בבוקר חזרתי לעבודה. באותה תקופה, ובעצם גם קודם. לכן,

הייתי אזרח בריטי. בעת השחרור מהצבא קיבלתי עם תעודת השחרור דרכון בריטי.

בינתיים עבר יפרח לגור אתנו, ואחרי שעודדה סיימה את לימודיה בבית הספר גם היא הצטרפה אלינו. לא היה לנו קל. למרות ההכנסות מהמגביות, לסוכנות לא היה במה לשלם. הסתפקנו במועט וסטיל עזרה והמשיכה לעבוד. אותו זמן התגלה יפרח. סופר ועיתונאי ידוע בשם ג'יימס אָגֶר שמע אותנו מנגן בפני חיילים — הוא עבד ביום וניגן בלילה. יום אחד פתחנו את העיתון **דיילי אקספרס**, ובעמוד הראשון היתה תמונה גדולה של יפרח, וכותרת: "זהו גאון". ההמשך היה מבטיח בהחלט: קונצרטים באנגליה, בדרום אפריקה ובארצות הברית. קריירה של ממש. בתחילה הוא לא ראה כסף, מפני שהנסיעות עלו הון תועפות ויפרח נחשב למתחיל. אבל העולם נפתח בפניו. סוכנו, איבן פיליפ, הסביר לי שקריירה מתפתחת לאט לאט, ויפרח הוא כמו פרח שאיננו יכול להיפתח בבת אחת.

רוב המשפחה היתה באנגליה: אני, יפרח, עודדה ואמא, שהיתה מאושפזת בבית חולים. אבא עדיין שהה בארץ.

בתחילת 1949 הוחלט במגבית שעלי לעבור לארצות הברית. כשהלכתי לקבל ויזה אמרה לי הפקידה שלא אקבל אותה, מכיוון שלפי הגדרתה, "יותר מדי יהודים מנסים להיכנס לארצות הברית ואין לנו צורך בכם". הדם עלה לי לראש. שמתי את הדרכון על השולחן וצעקתי: את תתני לי ויזה עכשיו, או שתאלצי לומר את מה שאמרת לי, בפומבי — לעיתונות. מיד קיבלתי ויזה, אך לשישה שבועות בלבד. כשהגענו באנייה "קווין מרי" לארצות הברית, היתה סטיל חולה. היא שכבה במיטה עם חום וקצין ההגירה לא רצה לתת לי להיכנס למרות שהיתה לי ויזה. שם לא הועילו החוצפה והצעקות שלי. הפקיד האמריקני אמר שלא ייתן לי להיכנס לאמריקה בגלל אשתי החולה. הוויזה לא מעניינת אותו. רק הוא קובע מי נכנס ומי לא.

סוכן האנייה, מתוך סימפטיה, ואולי מפני שהיה צריך לשלוח אותנו בחזרה לאנגליה, בא לשאול מה קרה. סיפרתי לו והוא הלך לדבר עם קצין ההגירה. אחרי כמה דקות חזר ואמר שהכול בסדר. ביקשתי לדעת איך שינה את ההחלטה, והוא ענה לי: לך אל קצין ההגירה ותקבל את התשובה ממנו. ניגשתי לאותו פקיד. כל הנוסעים כבר עזבו והייתי לבד. הגשתי לו את הדרכון והוא שאל: מדוע לא אמרת לי שאתה יהודי? ומיד הוסיף: מה חשבת,

לאנגלים שהרסו את פלשתינה אתן להיכנס? הוא אמר זאת מפני שהיו לנו דרכונים בריטים. חשבתי אז כמה מוזר שבלונדון לא רצו לתת לי להיכנס לארצות הברית מפני שאני יהודי, ובניו יורק לא רצו לתת לי להיכנס מפני שאני בריטי.

ניו יורק עשתה עלי רושם כביר, כמו על כל מי שרואה אותה בפעם הראשונה. הגענו בלילה, ונהג המונית היה יהודי. הוא שמע שאנחנו יהודים מאנגליה ומישראל וסירב לקחת כסף. לפני שהוריד אותנו במלון הראה לנו את ברודווי ואת "טיים סקוור", בחינם.

באתי ל-U.J.A. ("יונייטד ג'ואיש אפיל" — המגבית היהודית המאוחדת). מצאתי מכונה משומנת היטב. כבר ביום הראשון קיבלתי את ה"אינטנרדי" שלי, לוח הזמנים, ולאן אני צריך לנסוע. התברר לי שאינני "מיסטר נימן" כי אם "מייג'ר נימן". סידרו לי שורה של נאומים בדרום ארצות הברית, בסך הכול 15-16 נאומים במשך שבועיים בערים שונות. עד מהרה גיליתי שיש הבדל גדול בין נאום למען המגבית באנגליה ובאמריקה. באנגליה היה עלי לדבר בלשון המעטה ובעדינות. לא טוב היה לדבר על כסף. הנאומים היו על צרכים, על חובות. באמריקה זה היה כמו בית חרושת. מדובר היה בתכל'ס, בתפוקה.

העיר הראשונה שאליה נשלחתי היתה ניו אורלינס. ירדתי בשדה התעופה, וקיבל אותי פקיד מקומי של המגבית: אתה מייג'ר נימן? נתנו לי כתובת: אתה במלון זה וזה, הטלפון שלנו מספרו כך וכך, סע למלון, התקשר אלינו מחר בתשע בבוקר.

נסעתי למלון צנוע. ניו אורלינס של שנת 1949 היתה עדיין עיר דרומית מסורתית. בלובי של המלון ישבה אישה שחורה ופרטה על הפסנתר. בעבורי, אחרי הצבא ואנגליה של הצנע עם הקיצוב והתלושים, נראה הכול כסמל השפע. האוכל ניתן ללא תלושים, ומה שהורד מהשולחן יכול היה להספיק להאכלת שלוש משפחות.

למחרת בתשע בבוקר טלפנתי. אמרו לי לבוא למשרד. בחורה קיבלה את פני: שב בבקשה. אתה מייג'ר נימן? ספר לי את ההיסטוריה שלך. היא שאלה בקיצור ואני עניתי בקיצור: איפה נולדת? בראש-פינה. איפה זה ראש-פינה? בגליל. איפה זה הגליל? בישראל. במה עבדת? חקלאות. היית בצבא? כן, בדרגת מייג'ר. באיזה צבא? בצבא הבריטי. מה עוד יש לך לספר? שום

דבר. לא, תן לי משהו "אקסייטינג", מרגש. אמרתי לה: זה מה שיש, אני לא גרי קופר. היא התרגזה. נראה שלא התאמת לי לציפיות שלהם. הכול היה כול כך שונה ממה שהייתי רגיל אליו. זה היה עסק. בלי סנטימנטים. הודיעו לי שעלי להשתתף ולדבר בארוחת צהריים בפני בעלי בתי חרושת לבגדי גברים. היו כעשרים איש. לא הכינו אותי, לא נאמר לי דבר על האנשים ומה יתרחש בפגישה. הושיבו אותי ליד היושב ראש, ולידי יושב הפקיד של המגבית. הפקיד הסביר לי רק שקודם יאכלו, בשלב הבא אני אדבר ואחר כך הנוכחים יתחייבו על תרומה.

האוכל היה טוב ומילאתי את כרסי. אחר כך הקריא היושב ראש מהנייר ששמי הוא כך וכך, אני מייג'ר, הוסיף כמה גוזמאות שלגמרי לא היו שייכות לי, כנראה שהעתיקו אותן במגבית מספר כלשהו. הנוכחים מחאו כף די בקמצנות, ואני דיברתי כמו שדיברתי באנגליה: מה שקרה בישראל והצרכים שלה. השנה, כזכור, 1949. ישראל השיגה ניצחון ראשון, ההתחלה מבטיחה אבל נחוץ להמשיך. לא הזכרתי את המילה כסף, דיברתי אל השכל. דיברתי כרבע שעה. מחיאות הכפיים היו חלשות מאשר לפני כן, האנשים קמו והלכו. איש המגבית הביט בי כמין רחמנות מהולה בכעס ושאל: אתה אף פעם לא הופעת בנאום, לא כן? אמרתי לו: אני לא מבין, על איזה נאום אתה מדבר? הוא: הפסדנו בגללך הרבה כסף. הוצאנו על הארוחה, הבאנו את האנשים, ואיש מהם לא תרם. אני מוכרח לומר לך: אינך מתאים לעבודה זו. חזרתי אתו למשרד. מנהל האזור כבר קיבל דיווח על מה שקרה. הוא ממש קונן בפני: מה שלחו לי? הרגת לי אסיפה. בנוכחותי הכתיב מברק של 60 מילה להנהלת המגבית בניו יורק: שלחו לו לא-יוצלח ואין לו ברירה, הוא חייב לשלוח אותי הערב לאסיפת התרמה נוספת בטמפה, פלורידה. משם יקחו אותי בחזרה לניו יורק, הוא אינו רוצה לראותני עוד באזורו כי אני מקלקל את העבודה.

לא הייתי רגיל לכך, אך עם זאת ראיתי שאנשים עזבו וידעתי שלא הייתי בסדר. לא ידעתי כמה טעיתי. בעבר הצלחתי, ואספתי מאות אלפי לירות שטרלינג. מה ההבדל בין הלירה שטרלינג ובין הדולר? מדוע האנשים שם נענו ופה לא?

טסתי לטמפה והרגשתי נורא. בטמפה חיכה לי אדם בשם שוורץ, יהודי הונגרי. ראיתי שהוא אומלל מאוד. הוא היה חרש במקצוע והאסיפה שארגן

בערב היתה הראשונה בחייו. הוא הסיע אותי למלון במכוניתו ובדרך אמר: מייג'ר, אני יכול לדבר אתך גלויות? ענית לי לו שהגיע הזמן שמישהו ידבר אתי. שוורץ סיפר לי שהוא יודע על מה שקרה בניו אורלינס. אשר להופעה בערב — כך אמר — הוא רוצה להצליח. בעיר יש בסך הכול חמישים משפחות יהודיות וכולן תהיינה בארוחת הערב. אם אני "אהרוג" לו את הערב, הוא מחוסל, כי זה "יהרוג" לו את המגבית לכל השנה.

אמרתי לו: מר שוורץ, אתה דיברת אתי גלויות וגם אני אעשה כך. סיפרו לך בוודאי שלא הצלחתי. אולי אמרו לך גם למה לא הצלחתי? לא עוררת התלהבות, לא גרמת להתרגשות — הסביר לי שוורץ. צריך לרגש את הקהל, לעורר את הסנטימנטים שלו. המשכנו לדבר בבית המלון. שאלתי אותו מי האנשים, אם הם ילידי המקום ומי היה פה לפני. תשובתו היתה קצרה: מייג'ר, עליך לדבר "צו דען הארץ", אל הלב, ואז גם הכיס ייפתח. ביקשתי ממנו שייקח אותי מוקדם למקום שבו אוכלים את ארוחת הערב. רציתי לראות את האולם, היכן אשב ומי יישב לידי. האיש אמר לי: תקבל מה שאתה רוצה — רק אל תהרוג אותי הלילה. הוא הראה לי את המקום ובזמן שנשאר עד הפגישה התכוננתי. הסתובבתי סביב הבניין, שניצב על שפת הים. צעדתי על הטיילת והתאמנתי איך להתרגש. הרגזתי את עצמי. נזכרתי איך קיבלו אותי בניו אורלינס והתרגזתי עוד יותר. בארוחת הערב לא אכלתי. אני מכיר את עצמי. כשאני רעב המתח שלי עולה, ובאותו ערב ממש הכרחתי את עצמי להיות מתוח. לא שמעתי איך הציגו אותי, מה אמרו עלי, לא היה חשוב לי מה יספרו. כשהתחלתי בנאום חזרתי לראש־פינה, אל הסבא שלי שהתיישב על הסלעים. בניתי בתים, חרשתי שדות וסללתי כבישים. דיברתי אל הלב. היתה דממה ולאט ולאט החלו זולגות דמעות מעיני הנשים. דיברתי אל הלב אבל גם מהלב. סיפרתי לנוכחים מה קרה בניו אורלינס, על כך שלא הדריכו אותי, על כך שלא אמרו לי למה מצפים ממני. לאחר הארוחה קם כל הקהל על רגליו והריע לי.

האנשים נפתחו, כי נתתי להם מה שרצו. בערב ההוא כל אחד מהנוכחים לא רק תרם, אלא העלה את התחייבותו: 1,500 בשביל המייג'ר, 5,000 בשביל המייג'ר, 3,000 בשביל המייג'ר, וכן הלאה. שוורץ היה ברקיע השביעי. אחר כך הזמינו אותי לבית פרטי וכיקשו שאמשיך לספר. אמרתי להם שדיברתי מספיק, אך לא הגיחו לי. וכך סיפרתי להם סיפורים עד שלוש לפנות בוקר.

בעקבות הצלחתי החלו ראשי המגבית במקומות השונים להתקוטט עלי. האיש מניו אורלינס טען שהוא היה הראשון שכתב עלי מברק לניו יורק. אינני רוצה להגזים, אבל בכל המקומות שבהם הופעתי, הוכפלו הכנסות המגבית ואף יותר בהשוואה לשנה הקודמת.

עברתי מעיר לעיר ושמי הלך לפני. מקרה מעניין קרה בעיירה ששמה אדיסבורג במיסיסיפי, מרחק כ־500 קילומטר מניו אורלינס. אחרי שדיברתי בערב ואספו כסף רב, ניגש אלי בחור ואמר לי בעברית: אני מביא ליסטוק. הוא בילה אתי את הערב והודיע לי שלמחרת ייקח אותי להופעתי הבאה, שוב בניו אורלינס, במכוניתו. אמרתי לו: זה מרחק עצום, 300 מייל. אין דבר, השיב לי, ניסע רק שבע שעות. שבע השעות האלו לימדו אותי על ארצות הברית יותר מאשר למדתי לאחר מכן במשך שישה חודשים. הוא לימד אותי על אמריקה בשיעור אחד ארוך.

הופעתי יחד עם הרב שטראוס, ה"צ'פליין" (הרב הצבאי) של הצי האמריקני. הופענו בפני יהודים מתכוללים, ורק אז הבנתי למה הביאו את ה"צ'פליין", שהיה רב רפורמי. עד אז לא ידעתי מה זו יהדות רפורמית באמריקה.

חזרתי לניו יורק. היחס אלי השתנה. שלחו אותי לאסיפות עם אישים ידועים, כגון סגן הנשיא של אוניברסיטת ברקלי, שרים בממשלה, ופעם אחת אפילו הופעתי עם מזכיר האו"ם, טריגוזה לי. כולם היו אריות שמושכים קהל. הם דיברו ראשונים ואחריהם בא המייג'ר, ושמי הלך לפני.

הגיעו פניות מעיר אחרי עיר — Send us the Major. מאוחר יותר התחילו להגיע אלופים וקצינים בכירים מישראל, אבל אז הייתי עדיין אטרקציה צבאית ממדרגה ראשונה. הייתי הראשון שהופיע עם דרגה צבאית בריטית. פעם אחת התגלגלתי לעיר קטנה בניו ג'רסי. הגעתי בצהריים. המארגן חיכה לי והביאני ליושב ראש המגבית. היה לי אז מבטא בריטי, לא אמריקני, תוצאה של השירות הממושך בצבא. איש המגבית נראה מודאג. הוא אמר לי: מייג'ר, אני חושש מצרות. ב־1948 הוצאתי מהיהודים כאן את המקסימום. עכשיו, ב־1949, זה יהיה קשה כקריעת ים סוף.

שאלתי אותו, כמקובל באמריקה, איזה עסק יש לו, והוא סיפר ברצון. דיברנו כמוכר גם על המגבית, ושמעתי מפיו דבר שכבר ידעתי — שיש בעיה עם ההתחייבויות. היהודים מבטיחים, אך עד שהם מוציאים את הכסף

מהכיס יוצאת הנשמה. לא פעם זה נמשך שישה חודשים, שמונה חודשים ואפילו שנה.

האיש סיפר לי שהוא מתגבר על הפער בין ההתחייבויות לפירעון באמצעות ערבויות בנקאיות. הוא עובד עם בנק מסוים ונמצא ביחסי ידידות עם המנהל. אבל יש גבולות. המנהל לא מוכן לתת הרבה. שאלתי כמה תרמו בשנה שעברה, והתעניינתי במצב הקהילה. האיש סיפר לי שיש בעיר בתי כנסת, יש מרכז קהילתי, יש רכוש ולא מעט יהודים עשירים.

אמרתי לו: מדוע שלא תיגש לבנק ותביא אתך שניים-שלושה מחבריך? אתם הרי יודעים שתאספו כסף, השאלה היא איך לקבל אותו. גשו למנהל הבנק, תנו ערבות של האנשים, חברי הוועדה. הבנק מתקיים כדי לעבוד, ואתם אינכם באים לבקש הלוואה בשביל עסק, כי אם הלוואה בשביל מוסד שעיסוקו צדקה. באנגלית זה נשמע יותר טוב – "צ'ריטי". זה גם חשוב ליחסי הציבור של הבנק. אגב, שאלתי, יש פה תחרות בין הבנקים? התשובה היתה חיובית. היה לי ברור שמבחינת הבנק שייבחר לא מדובר בשום "ריסק", סיכון. אמרתי לאיש המגבית: אתם תאספו את ההתחייבויות והתורמים יידעו שהם חייבים להכניס את הכסף לבנק. זה היה חדש בעבורו, ומצא חן בעיניו. עוד באותו יום הוא הזמין כמה מראשי המגבית בעיר. הם טילפנו למנהל בנק שהכירו. שאלתי כמה אספו בשנה שעברה. 300,000 דולר. בקשו הלוואה של 150,000 דולר, אמרתי, הרי סכום זה תאספו ללא ספק. זה ייתן לכם אורכה לשלם את ההלוואה לאט לאט.

וכך היה. עוד לפני האסיפה בערב היה בידי המגבית בעיר ההיא צ'ק על סך 150,000 דולר, ולמחרת בבוקר נסעתי לניו יורק, למרכז המגבית, עם צ'ק ביד. זה היה משהו לא ייאמן. דבר כזה עוד לא קרה.

התחנה הבאה שלי היתה ניו הייבן, קונטיקט. למנהל המגבית בעיר, יהודי עשיר ולבבי, היתה שרשרת מכבסות. הראיתי לו צילום של הצ'ק מניו ג'רסי. הוא הביט בי ולא הסתיר את התפעלותו: It's a good idea, אמר, זה נותן לנו זמן לתשלום. ההתחייבות היא לבנק, ולא נצטרך לריב עם אנשי הקהילה כדי לאסוף את הכסף.

הפגישה עצמה היתה במסערה מלאה סועדים, ובאחת הפינות היה שולחן גדול עם מקום לעשרים איש. בתוך כל המהומה הזו עמדתי ודיברתי אל הלב. לא בשקט אל השכל, אלא בקול רם אל הלב. "מכרתי" להם את ישראל

והם תרמו. הפעם לא נתנו לי צ'ק. מנהל המגבית הבטיח לי שמיר לאחר שיקבלו את ההלוואה מהבנק ישלחו את הכסף, כפי שבאמת קרה.

אחר כך שלחו אותי למילווקי, ויסקונסין, שם למדתי בפעם הראשונה על המאבק בין צורכי הקהילה לצרכיה של ישראל. לפי הסכם היסוד של המגבית, הכספים הנאספים אינם מיועדים רק לישראל. בערב שלפני האסיפה הכניסו אותי לישיבת הנהלה והסבירו לי שהם בעד ישראל, אבל עליהם לדאוג גם למרכז הקהילתי ולבתי הספר בעיר, והיה מאבק על האחוזים. עד אז לא הייתי מעורב במאבקים כאלה. במילווקי לא היה מנהל מקומי מטעם המגבית, אלא מפעם לפעם היה מגיע אדם משיקגו. לעומת זאת היה בעיר מנהל בשכר לענייני הקהילה, והוא דאג רק לה.

התברר לי שהעניינים מבחינת ישראל יגעים, והבנתי שעלי לתפוס שיחה עם "האיש החזק" בעיר. היה זה סוחר בגרוטאות ברזל, אדם עסוק ש"נפלת" עליו באמצע היום וביקשתי שיטלפן לכל תומכי ישראל, כדי שבערב התוצאה תהיה לטובת המגבית לישראל.

אסיפה אחת היתה בליל שבת והשנייה במוצאי שבת. בפעם השנייה היו מאות אנשים ואורח הכבוד היה מזכיר האו"ם, טריגוזה לי. הוא דיבר בזהירות של דיפלומט, ואני הרשיתי לעצמי לעסוק בפוליטיקה. הצגתי לו שאלות בנוסח: מה עושה ארגון האו"ם בשביל העם הקטן שלנו? מחיאות הכפיים הפסיקו אותי בכל שתי דקות. היה זה מעמד כביר. בסוף הערב אמר לי: כמזכיר כללי של האו"ם עלי לומר לך שלא היית בסדר, אבל כאדם שצריך הרבה פעמים לעמוד לפני קהל ולדבר, אני מוכן לשמוע אותך עוד עשר פעמים.

סיפור המגבית נמשך כעשרה חודשים. למדתי הרבה, אבל תוך זמן קצר הרגשתי רע מאוד. השנה היתה 1949, בישראל היה צנע, קיצוב, קשיים, העולים גרו באוהלים ובכדונים — ואני עברתי מעיר לעיר ודיברתי על צדקה ותרומות, על כך שיותר טוב לתת מאשר לקבל. שמי התפרסם, נפגשתי עם תורמים גם באופן פרטי, וניסיתי להגיע אל אישים ותורמים פוטנציאלים שלא היו ברשימות המגבית. לדוגמה, במילווקי פניתי אל עורך דין יהודי גדול, נשיא הוועדה האזורית הרפובליקנית. אלה היו ימי הנשיא טרומן הדמוקרטי, ואמרו לי שאותו עורך דין רפובליקני אינו מוכן להופיע בשום אירוע יהודי. הוא עורך דין מצליח, החי את חייו כאמריקני ואיננו מעורב

כלל בין היהודים. ביקשתי להיפגש אתו. ישבנו שעתיים והוא הופיע בערב ההתרמה. בא, ישב ושמע. באותו ערב הוא לא תרם, אך מאוחר יותר סיפרו לי שתרם סכום גדול. במקום בשם גרנד רוקט אמרו לי הפעילים המקומיים: פה לא יתנו. בשנה שעברה נתנו הכול. ארגנתי את האסיפה בעצמי, והלכתי מבית לבית לשכנע שיבואו לשמוע אותי. והם באו ותרמו יותר מאשר ב-1948.

בדרכנו חזרה אמר לי איש המגבית, כי ליד שיקגו יש עיירה קטנטונת שאיש אינו נכנס אליה מפני שהעשיר של העיירה, בעל בית חרושת לברזל שרוב תושביה חיים מידיו, מתנגד לישראל למרות שהוא יהודי. קיבלתי על עצמי "לפצח" אותו — לפתוח אותו לעניין שלנו.

הגעתי לעיירה והעשיר לא רצה לקבל אותי. שאלתי היכן הוא גר. הלכתי לביתו וחיכיתי. נודע לי שהוא חוזר בחמש הביתה. צלצלתי בדלת ופתחה לי העוזרת. אמרתי: מיסטר סונס אמר לי לחכות לו פה, הוא צריך להגיע עוד מעט. נכנסתי לבית והתיישבתי. הוא חזר ומצא אותי, את האיש שסירב לראות, בחדר האורחים שלו.

הוא התרגז, אך היה בעל נימוסים. התחלתי לדבר וגמרתי בשעה שש וחצי בערב. הוא הזמין אותי לארוחת ערב והמשכנו לדבר. אחר כך לקח אותי לחדרו של בנו בן החמש. לא חדר — אולם. בכל קירות החדר היו ארונות, ובכל ארון היו הצעצועים והכלים שבנו ישתמש בהם כשהוא יהיה בן 6, או 7 — עד גיל 21. בשעה שמונה בערב טילפנתי לאיש המגבית שחיכה לי במלון ואמרתי לו: אסוף את היהודים ותגיד להם שהוא יהיה שם. הם לא יאמינו לי, אמר האיש. ביקשתי שיאמר למוזמנים שאני אוכל אצלו ארוחת ערב, וכשנסיים אותה אביא אותו לפגישה. כל אותו זמן עדיין לא היה לי מושג אם יבוא או לא.

אחרי שהראה לי את עושרו והמשכנו לדבר, יצא המרצע מהשק. התברר שב-1948 רצה לעשות משהו למען המדינה החדשה. הוא נסע לישראל ולא התנהגו אליו יפה. אם כך, אמר לעצמו, שילכו לכל הרוחות. הראיתי לו את חמש האצבעות שבידי הימנית ואמרתי לו: הבט על אצבעות אלו, האם יש ביניהן שתיים שהן באותו גודל? מישהו התנהג אליך לא בסדר. האם אתה מכיר את כל אלה שחיים בישראל?

שמונה וחצי, רבע לתשע, ועדיין לא אמרתי לו דבר על הפגישה. בעשרה

לתשע אמרתי: נראה לי, אדוני, שהתעייפת ממני. שמעת כל מה שהיה לי לומר. אני בטוח שלא שינית את דעתך. אבל באחד הבתים בעיר יושבים עכשיו 15 או 20 יהודים שרוצים לשמוע אותי, יש להם לב לישראל. ביקשתי שיזמין לי מונית. הוא הביט בי, כמעט נעלב: מונית? אני אוביל אותך לשם. הוא הגיע יחד אתי וניהל את הערב. נאמתי את נאומי, והוא פתח את המגבית ונתן מה שעשרה אחרים לא יכולים היו לתת. לאחר מכן השתנו הדברים בעיירה. הוקם בה גוף יהודי מאורגן, ובראשו עמד אותו תעשיין. התרומות היו בהתאם.

הופעתי בערים גדולות, וזכיתי לתשואות סוערות. דיברתי עם גדולי האישים של אמריקה. למדתי מכל אחד מהם איך הוא מתחיל נאום, איך הוא גומר אותו, ואיך הוא בונה אותו. בייחוד למדתי מסופר בשם מוריס סמואל. ישבנו יחד בארוחת ערב והוא, תוך כדי אכילת המנה העיקרית, לקח את המפית וכתב עליה למעלה — מילה ראשונה, ולמטה — מילה אחרונה. אחר כך מילא את הרווח בין שתי המילים האלו בעוד חמש-שש מילים, ובעזרת הפתק המפורט הזה נאם נאום יוצא מהכלל.

בסוף הערב שאלתי אותו: מר סמואל, מותר לי לקנות את המפית? ראיתי שבנית את כל הנאום שלך על שש-שבע מילים. איך אתה עושה זאת? הוא הסביר לי: כשאני נכנס, אינני יודע מה אני עומד לומר, אבל אני יודע שצריך לפתוח וסצריך לסגור. כשיש לי את הפתיחה בא ההמשך, ואת הסגירה אני קושר למילה שכתבתי. עקבתי אותו ערב אחריו: כל מילה הזכירה לו רעיון. למדתי פעם נוספת שעל האדם להיות בעל מקצוע מעולה בתחומו.

לכל אסיפה באנו בשניים: היה מושך הקהל, אישיות בעלת שם בינלאומי, והשני — במקרה זה אני — מה שהם קוראים פה "פיטשמן", זה שמביא את הקורבן למזבח.

נוסף להופעות היו לי מדי פעם חוויות לא רגילות. באחד המקרים לקח אותי בעל בית חרושת שייצר חלקי מכונות בחצות הלילה למפעל שלו כדי שאייעץ לו איך לנהל ואיך להתגבר על בעיות שיש לו. זה קרה מפני שלפני האסיפות נהגתי לשבת עם יקירי העיר, לשוחח אתם וביקשתי ללמוד את גישתם המסחרית. אותו בעל מפעל ראה, לפי תגובותי, שאני מבין משהו בניהול. עד שלוש בבוקר התייעץ אתי איך לפתור את בעיותיו עם "ג'נרל מוטורס": הוא מוכר להם חלקי חילוף והם מחזיקים אותו בגרון.

היו לי הצלחות רבות. פגשתי אנשים מעניינים, שבדרך כלל היה להם רצון כביר לעזור, אבל הסיפור חוזר על עצמו שוב ושוב, וגיליתי שאי אפשר לחזור ולנגן על אותם מיתרים ללא סוף.

לא היה לי טוב מפני שאיני אוהב נדבות, וכל הזמן הטרידו אותי מחשבות: מה יהיה? נניח שאמשוך עוד שנה? להפתעות הטובות כבר התרגלתי וירעתי שעלי להיות מוכן גם להפתעות הלא-טובות. מה יהיה אם בעוד שנה ייפול המתח ואי אפשר יהיה להרעיד את הנימים עוד פעם עם עולים ועם בדונים? וכל העת הציקה לי שאלה נוספת: מדוע שלא ישקיעו בארץ? מדוע לעסוק רק בתרומות?

משכורת היתה צנועה — 96 דולר לשבוע. אך זה לא העיקר עלי. מה שהעיקר יותר היה שבכל הפעילות הענפה הזו לא יצרתי דבר בר-קיימא. חיינו, ססיל ואני, בשני חדרים קטנים בניו יורק. ססיל החליטה ללמוד ספרות ועבדה במספרה. בלונדון היא היתה עיתונאית, אבל בניו יורק לא היה שימוש לצרפתית שלה, והיא — כצרפתייה — חשבה שספרות מתאימה לה.

בארצות הברית רכשתי מכונית בפעם הראשונה. היה לי כסף שקיבלתי מהצבא לאחר השחרור, אבל אי אפשר היה להעבירו לארצות הברית. פתרתי את הבעיה בעזרת אחי יפרח. הוא בא להופיע בסדרה של קונצרטים וקיבל תשלום. עשינו חליפין, וכך היה לי סכום ענק, 3,000 דולר. רעיון המכונית היה של ססיל. היא אמרה לי: יש לנו דירה מרוהטת ואתה כל הזמן בנסיעות. אבל לפעמים אתה בשבת בבית, נצא פעם לשפת הים. קנה אוטו משומש ולא נצטרך לנסוע ב"סאבווי" (הרכבת התחתית).

אותו זמן פגשתי חבר שהכרתי באנגליה. הוא הגיע לארצות הברית לפני ועבר בקרן הקיימת. הוא אמר לי: אם אתה רוצה לעבוד בהשקעות, יש פה יהודי בשם דיקנשטיין, בעל חברה העוסקת בהשקעות.

פתחתי את ספר הטלפונים ומצאתי את המספר והכתובת. ביקשתי פגישה ובאתי לראות אותו. סיפרתי לו מה אני עושה ואיך התגלגלתי לשטח הזה. שמעתי שהוא עובד בהשקעות בשביל ישראל והייתי רוצה להשתלב בזה. הוא היה קר מאוד: מי אתה? מנין באת? הצעתי לו לשלוח מברק או מכתב למשה שרת, שר החוץ, המכיר אותי.

דיקנשטיין כנראה לא התלהב ממני, אבל כתב לשרת וקיבל תשובה שעשתה עליו רושם רב, מפני שטלפן אלי הביתה. כשבאתי אליו שוב אמר

לי בשמחה: מר נאמן, אתה אחד משלנו.

הודעתי למגבית שאני מפסיק את עבודתי, ונכנסתי לעבוד אצל מר דיקנשטיין. קראתי את המאזנים שלו. הוא הסביר לי שהוא מוכר מניות בחמישה וחצי דולר של חברה שהקים, "אמפל", חברה אמריקנית הקשורה להסתדרות בישראל ובעצם לבנק הפועלים. הוא סיפר לי כי עבד במאפייה קואופרטיבית בחזרה, אחר כך נסע לאמריקה דרך המזרח הרחוק, ובזמן המלחמה עבר מבית לבית, דפק על הדלתות ומכר מניות של "אמפל". האיש הזה עשה מעשה בראשית ממש. אותי שכר מפני שהחליט להוציא סדרה של בונדס, אגרות חוב של "אמפל". הוא אמר לי שפה, בניו יורק, יש לו אנשים. הוא עומד בקשר עם ה"פּרֶבְנֶד", מסגרת גג של התאחדויות יוצאי עירות שונות בפולין וברוסיה הקשורות להסתדרות. במילווקי ובעוד כמה ערים יש לו אנשים משלו. הוא אף שלח אדם ללוס אנג'לס ושילם לו כסף רב, אך כעבור כמה חודשים התברר שהאיש נכשל. לוס אנג'לס היא עיר יוצאת מהכלל, אולי אני אצליח בה.

הוא נתן לי שני שמות של ידידים שלו, צ'רלי בראון וג'וליוס פליגלמן. לצ'רלי בראון היתה חנות לבגדי גברים ולפליגלמן בית חרושת לרהיטים. קיבלתי כרטיס טיסה, ססיל נשארה בינתיים בניו יורק, ואני טסתי ונחתתי נחיתה קשה בלוס אנג'לס. במגבית היו תנאי שירות: חיכה לך אדם עם מכונת או שלקחת מונית. אך אצל דיקנשטיין כל סנט היה חשוב, ולא יכולתי להזמין מונית. יכולתי ללכת ברגל או לנסוע באוטובוס.

טילפנתי לבראון והוא הזמין אותי לחנותו. הוא היה אדם יוצא מן הכלל. בנו נהרג במלחמה, ונשארו רק הוא ואשתו. כל חייו היו נתונים לקהילה בלוס אנג'לס, והוא נטה לתנועת העבודה. הוא פעל למען ישראל במגבית ובקהילה, ואמר לי: קיבלתי אותך מפני שבאת, אבל אמרתי לדיקנשטיין אחרי הניסיון האחרון: חבל על הכסף. אני לא אקנה את אגרות החוב החדשות. קניתי מניות של "אמפל", זה כול מה שאני יכול להשקיע.

בראון היה יהודי ממוצא גרמני ודעתן. ידעתי שיהיה זה בזבוז זמן לנסות לשכנע אותו, וביקשתי ממנו לעשות דבר אחד למעני — לטלפן לפליגלמן כדי שיפגוש אותי. הוא ניסה להתחמק, אבל המשכתי לבקש עד שהתרצה. הוא הרים את השפופרת ושמעתי אותו אומר: ג'וליוס, יש פה בחור מישראל שבא בשביל "אמפל" ורוצה לראות אותך. פליגלמן ענה שהוא מצטער, אך

בעוד חצי שעה הוא נוסע לאריזונה. ביקשתי מבראון שיגיד לפליגלמן בשמי, שחבל שאני אשב פה. שיראה אותי ואז אדע אם עלי לחזור מיד לנוי יורק. חבל על כל דולר. זה מצא חן בעיני בראון. הוא אמר בטלפון: ג'וליוס, You have to see the man (עליך לראות את האיש).

הגעתי לפגישה עם פליגלמן בבית החרושת שלו לרהיטים. זה היה טיפוס לגמרי אחר: אמריקני, רעשני, לבבי, עם חיבוקים ודברי נימוס מקובלים. אחרי שתי דקות כבר היו ברור לי שעל מילתו אפשר לבנות מבנה נוצות. אמרתי לו: מר פליגלמן, הגעתי לכאן, וזה עלה כסף. לפני שאתה שולח אותי כל הדרך בחזרה לנוי יורק — אולי אפשר לאסוף עשרים איש לארוחת צהריים? אני מבטיח לך שלא אבקש כסף. תנו לי אתה וצ'רלי בראון רק דבר אחד: אפשרות לרבר חצי שעה בפני עשרים איש. אחרי כן, אני נותן לך מילת כבוד — לא אבלכל לך יותר את המוח. אם ההחלטה אחרי הפגישה תהיה שאין על מה לדבר — אעזוב מיד.

ג'וליוס פליגלמן טלפן לצ'רלי בראון. הוא שכח את אריזונה. השניים החליטו לכנס עשרים איש לארוחת צהריים ביום המחרת, והם יתחלקו בתשלום עבור הארוחה, כך שזה לא יעלה ל"אמפל" דבר. הם יתנו לי את חצי השעה שאני מבקש ואז יגמרו עם דיקנשטיין לתמיד.

ארוחת הצהריים נערכה בבית המלון שבו התאכסנתי. ישבו בה עשרים זרים שמעולם לא ראיתי אותם, לא ידעתי מי הם ואיך לדבר אליהם. עם כל אחר בנפרד ידעתי לדבר, עובדה — עשיתי זאת עם בראון ועם פליגלמן. אבל לא ידעתי איך מדברים אל כל הקבוצה. דיברתי על נושא אחד: אגרות חוב של חברה שתלווה כסף לישראל.

בזמן הארוחה הגיעו לאוזני קטעי שיחות שהתנהלו בין האנשים: לא צריך להכניס דברים חרשים; ההלוואות יקלקלו את המגבית ועוד דברים כאלה. כשהגיע תורי לרבר הנחתי את השעון לפני. הפסקתי את המשפט באמצע בדיוק אחרי חצי שעה, בכוונה. אמרתי להם: הבטחתי לכם שלושים דקות בלבד, ועכשיו אני לא אגמור את המשפט. לא, לא, נשמעו קריאות, המשך. דיברתי עוד שלושת רבעי שעה.

מאז עברו שנים רבות ואינני זוכר בדיוק מה אמרתי להם. רוח דברי היתה שעליהם להחליט: אם הם מאמינים שישראל תעמוד על רגליה, היא תשלם את חובה. אם אינם מאמינים — פירוש הדבר שהם זורים את כספי

המגביות הרבות לרוח. אם לא נתחיל היום במשהו קטן, כאן בקבוצה הזו, לעולם לא יהיה שום דבר. אם לא נצליח, אמרתי להם, תהפכו את אגרות החוב האלה בעוד שנתיים או שלוש, כשתראו שנכשלנו, לנדבה. אם נצליח — גם תעזרו לישראל וגם תעשו רווח יפה.

אחד הנוכחים, יהודי בשם סירוטה, היה בעליו של בית כל-בו גדול. הוא פתח את ארנקו ואמר: הנה הכרטיס שלי. מזכירתי לא תיתן לך להיכנס, אז אני כותב פה מאחור: Essential for business purposes. זה יעביר אותך. בעקבותיו הגיעו הכרטיסים של כל האחרים.

אחרי שנגמרה הארוחה היו לי עשרים כרטיסים. צ'רלי בראון ניגש אלי ואמר: אני לוקח את כל מה שאמרתי בחזרה. אתה יכול להישאר. זה עניין אחר. אתה תעשה פה משהו. שאלתי אותו: מיהו האיש הקשה מכולם? הוא השיב: סירוטה, זה שכתב לך את הכרטיס הראשון. אם תוציא ממנו משהו, אתה בדרך הנכונה. חנותו נמצאת בדיוק מול חנותי.

האנשים יצאו מבית המלון בשתיים. בשתיים ורבע הייתי אצל סירוטה. Already? (כבר) שאל. אמרתי לו: ראה, שאלתי מי האיש ה"קשה" ביותר. אמרו לי שאין לי שום סיכוי להצליח אצלך. הכול תלוי בך. אם יש לך שם שאתה האיש הכי קשה בעיר, ושמתך אי אפשר יהיה להוציא סנט, הצלחה אצלך תפתח לי עוד דלתות. אני תלוי בך. אם תקנה ממני — יהיה לי מה להציג בבתי האחרים. לא תקנה ממני — יהיה לי קשה, אבל אני לא מתכוון לוותר. אתה המפתח שלי לעתיד.

הוא הביט בי מופתע, ושאל: אתה רוצה ג'וב בעסק שלי? עניתי לו: לא, אדוני, אני רוצה 10,000 דולר ל"אמפל". המילים נתקעו לי בגרון. נבהלתי מכך שהעזתי לבטא את הסכום 10,000 דולר, מפני שמי שהיה מוכר חמש מניות, עשר מניות, ב-25 דולר או ב-50 דולר היה מרוצה. מר סירוטה פתח את המגירה, הוציא צ'ק, לא נתן למזכירה להדפיס אותו, אלא כתב בעצמו: 10,000 דולר.

הוצאתי את הטופס והבהרתי לו: זאת לא נרבה, זאת הלוואה. תמלא בבקשה את הטופס בדיוק כפי שאתה ממלא כאשר אתה קונה "בונדס" של ארצות הברית. שני הניירות נחוצים לי: הצ'ק שלך והחתימה שנתת הלוואה, שקנית "בונדס" של חברה העובדת בשביל ישראל — וזה אולי יותר חשוב לי מאשר ה-10,000 דולר. הוא אמר: Are you sure you don't want the job?

(אתה בטוח שאתה לא רוצה את הג'וב אצלי?)

מן הקבוצה הזו, הראשונה בלוס אנג'לס, קיבלתי קרוב למאה אלף דולר בצ'קים. מדי בוקר קניתי את ה־"Wall Street Journal". כשבאתי לשיחה התחלתי בידיעות האחרונות מהעיתון הכלכלי הזה: המצב הכלכלי, חברות, עניינים כלכליים כלליים. למדתי את הטרמינולוגיה של המסחר ושל ההשקעות בחוף המערבי.

טלפנתי לדיקנשטיין מיד אחרי הצלחתי הראשונה עם קבוצת העשרים. הוא גער בי: אתה מוציא כסף על טלפון? אמרתי לו: כן, ויש לי מאה אלף דולר בצ'קים. הוא כמעט התעלף בטלפון.

לוס אנג'לס הפכה ל"כוח המחץ" שלי. הגעתי לטיפוס חדש של אנשים. הלכתי גם לאנשי מגבית ההסדרות, ה"פרבנד", היהודים דוברי היידיש. אנשים טובים שלא יכלו להרשות לעצמם לקנות בונדס אפילו ב־500 דולר. מאוחר יותר לימדתי אותם שגם הם יכולים. אצלם קיבלתי חום, נשמה יהודית, אבל לא כסף.

מצאתי קבוצה של ליברלים עשירים, מיליונרים. היתה זו תקופת מקארתי, ימי "ציד המכשפות", והם נשארו בין שמים וארץ. להיות מיליונר וליברל גם יחד לא התאים. אחד מהם לקח אותי ואת אשתו אל מחוץ לעיר במכונית כדי שלא יצותתו לנו, וסיפר על החינוך שקיבל ועל רגשותיו. איש שמאל שעשה המון כסף – ומה אני רוצה ממנו? הוא שאל: מה אתה, כישראלי, יכול לתת לי? אינני מאמין בלאומיות, ולא באלוהים. עניתי לו: אם אינך מאמין לא אלמד אותך, מפני שאני עצמי אינני יודע. אם אתה מאמין שאתה יהודי, אני יכול רק לתת לך את כתובתו של הגוי הראשון שתפגוש. שאל אותו אם אתה יהודי. תוכל להיאחז במה שיש במדינה שממנה לא יורקו אותך. שם תוכל להילחם על דעותיך. פה אין רוצים בך. ביקרתי במועדון שלך, ישבתי ליד אל ג'ולסון, אדי קנטור, ומיליונרים – כולם יהודים. לא ראיתי גויים. זהו גטו נוצץ, אבל גטו.

האם שכנעתי אותו? לא. אבל לא היתה לו ברירה, הוא נולד יהודי והלא-יהודים לא רצו בו.

ישבתי בלוס אנג'לס שבעה חודשים, והבאתי אלי את ססיל. בינתיים התפתחתי: נסעתי לערים נוספות, והגעתי אל אנשי המסחר והעסקים. בנוסף הלכתי מדלת לדלת אל היהודי הרגיל. למדתי לשאול את מה שנקרא Sixty

four thousand dollar question (שאלת שישים וארבעה אלף הדולר). הייתי מוכן לדבר, אבל בסוף השיחה ציפיתי לתשובה נחרצת, כן או לא, ואם כן – תשלום בצ'ק ולא הבטחה. למדתי להגיע לאדם ולסכם אתו. עבדתי 12, 13 שעות ליום. היהודים החמים קיבלו אותי בבתיהם, בערבים. את האחרים נהגתי לראות במשרדיהם, בעבודתם. שם, במשך עשרים דקות או חצי שעה לכל היותר הצגתי את עצמי, את הנושא, שאלתי שאלות, עניתי תשובות והשתדלתי לסכם בחיוב את הפגישה.

סרקתי את סאן דייגו, סאן פרנסיסקו, פורטלנר, סיאטל – בקליפורניה, באורגון ובמדינת וושינגטון, עד גבול קנדה. כל אדם שפגשתי סיפק לי שם או שמות נוספים. בכל עיר קיבלתי שניים-שלושה שמות. העבודה היתה מפרכת; טיסה מלוס אנג'לס לסיאטל נמשכה חמש-שש שעות.

בסיאטל קיבלתי את שמו של יהודי שהזמין אותי אליו בעת ששיחק קלפים עם כמה מחבריו, והם לא רצו לדבר על ישראל. הם באו לשחק קלפים ולא לשמוע על השקעה בישראל. כשבעלת הבית הביאה את הקפה הצלחתי להתחיל את השיחה. באותו ערב לא המשיכו לשחק בקלפים.

הכרתי את כלכלת ישראל על בוריה. קראתי כל מילה שנכתבה על המצב הכלכלי בישראל הצעירה. דיקנשטיין סיפק לי חוברות לפי דרישתי בנושא כלכלה בלבד, לא עולים, לא בדונים. רק תעשייה ויצוא. היצוא אז הסתכם בכמה מיליונים בשנה, בעיקר של פרי הדר.

לא בכל מקום הצלחתי מיד. היה מקרה שנפגשתי עם יהודי עשיר שעשה את כספו מגרוטאות ברזל. כשנפגשתי אתו הוא אמר: הערב לא מדברים על כסף. בוא אלי מחר למשרד ואז אקנה. למחרת בבוקר התייצבתי במשרדו. הוא אמר לי: We were only talking (רק דיברנו).

בביתו פגשתי חבר שלו, שלא רצה לדבר אתי. הלכתי לעסק שלו. מזכירתו לא נתנה לי להיכנס. טילפנה אליו בטלפון הפנימי והוא הודיע שאין לו זמן. לא חשבתי הרבה, עברתי את המזכירה, פתחתי את הדלת ונכנסתי. בדלת היה תקוע מפתח. סובבתי אותו, נעלתי את הדלת והכנסתי את המפתח לכיסי. האיש החוויר. אמרתי לו: שב במנוחה, זה לא hold up, חטיפה. אחרי שנפגשנו אמש בכית ידיך, אתה יכול להקצות לי חמש דקות כשאני בא לראות אותך, ואחר כך לומר לי "לא". הרי לא אוציא ממך דבר בכוח. איך אתה יכול להגיד למזכירה שאין לך זמן? אם היית בא אלי, לא היה עולה בדעתי להתייחס

אליך בצורה כזאת.

הוא שאל: מה אתה רוצה? עניתי לו: אתמול דיברנו, כעת אני רוצה את המרב שאתה יכול לתת. תן לי בבקשה צ'ק. לא מדובר בתרומה. אתה מלווה כסף שעליו תקבל ריבית. חברך שאצלו היינו אתמול והוא המתחרה שלך בעסקים נתן לי כך וכך. היהודי הזה נתן לי יותר — 25,000 דולר.

בהמשך הגעתי לפורטלנד, אורגון. קיבלתי שם של יהודי, בעל בית חרושת למזוודות, שהיה פעם בניו יורק כדי לקנות עור ומכרו לו מניות של "אמפל". דיברתי אתו על מזוודות ועל מטוסים ועל חשיבותן של מזוודות קלות בטיסות. הוא ראה שאני מבין עניין, ולקח אותי לסיור בבית החרושת שלו. הזמן עבר, יצאנו לארוחת צהריים והמשכנו לדבר על עסקיו. שאלתי אותו: איך אוכל להתחיל בעיר הזו? הוא השיב: מדברייך הבנתי שאתה נוהג להתחיל עם האיש הקשה ביותר. אתן לך אותו. זהו יהודי גרמני. הוא נותן כתנאי שתרומתו תופנה לנושאים קהילתיים בלבד, לא לישראל.

לאחר מכן סיפק לי פרטים אישיים על אותו יהודי, בעל בית כל-בו גדול שעסקיו פורחים, ועל משפחתו, כולל הגירושים של בנותיו. ביקשתי לדעת עם איזה בנק הוא עובד. — מה זאת אומרת עם איזה בנק? עם בנק אוף אמריקה. — גם אתה עובד עם הבנק הזה? — מי לא עובד עם בנק אוף אמריקה? ביקשתי לדעת מי מנהל הבנק. התברר שזהו גוי איטלקי. שאלתי: אתה יכול לסדר לי פגישה עם מנהל הבנק? הוא התפלל: מה לך ולמנהל הבנק? עניתי לו: ראה, אדוני, ביקשתי ממך כסף? לא. בסך הכול ביקשתי פגישה עם מנהל הבנק. הוא טילפן למנהל הבנק וסידר לי פגישה, נסע אתי, הכניס אותי לחדר המנהל ועזב.

ישבתי מול המנהל — פרנק בלגרנו שמו — וסיפרתי לו את כול הסיפור: ישראל, הלוואות, הקושי, הנתינה. המנהל התפלל: הכול ברור לי, אבל למה באת אלי? הסברתי לו שאינני מכיר את העיר, האדם היחיד שאליו פניתי היה חביב אך לא יותר מכך, הוא לא גראה לי כוח כלכלי של ממש. לבנק אוף אמריקה יש לקוחות יהודים רבים. מה יקרה אם הבנק יקנה אגרות חוב ב־10,000 דולר?

הוא האזין לי ואני המשכתי: אני מבין שאתה חודש בעיר, ומתחרה בבנק אחר. אתה פרוגרסיבי וליברלי. אני מכיר את בנק אוף אמריקה בסאן פרנסיסקו, בלוס אנג'לס ובמקומות אחרים שאני מגיע אליהם. אתה מנהל

בנק ואתה רוצה לקוחות יהודים. יש לך רבים אבל אתה רוצה עוד. הוא אמר לי שהוא איננו יכול. לא ויתרתי לו. התווכחנו והוא התרכך. הוא הסכים לרכוש "בונדס" ב-10,000 דולר. ואם בהנהלת הבנק בסאן פרנסיסקו לא יאשרו זאת, הוא ייקח אותם בעצמו, For the Holy Land (למען ארץ הקודש). הודיתי לו ואמרתי: עכשיו, שאתה שותפי, טלפן ליהודי הגרמני ההוא, הלקוח שלך, שאמרו לי שלא אצליח להוציא ממנו דבר. בקש ממנו להיפגש אתי.

מנהל הבנק טילפן אליו וארגן לי פגישה רחופה. נכנסתי למשרד שאורכו שלושים מטר. עושר של תמונות. בקצה הרחוק של החדר ישב אותו יהודי. Yes, what can I do for you? (מה אוכל לעשות למענך?) ביקשתי לשוחח אתו. הוא קטע אותי: I'm a busy man (אני אדם עסוק). אמרתי לו: אני יודע, אך מכיוון שאני פה תן לי חצי שעה. שוחחתי על הורים וצאצאיהם, על צער גידול בנים ובנות. הוא נפתח ודיבר באורח חופשי. עברה חצי שעה, ולאחר מכן שעה — ואנחנו עדיין דיברנו על ילדים וחינוך וכמה אתה נותן ואחר כך מה יש לך מזה. לאחר השיחה הארוכה פנה אלי: It is a pleasure to talk to you, but why did you come here? (תענוג לשוחח אתך, אך מדוע באת?) אמרתי לו: אדוני, עכשיו כשאנחנו כבר מכירים אחד את השני ומבינים זה את זה, הייתי רוצה לדבר על עניין שאתה מתנגד לו. הוא הפסיק אותי: נאכל צהריים? הסכמתי כמובן.

בזמן הארוחה דיברנו על ישראל. הסברתי לו מדוע צריך יהודי אמריקני מדור רביעי לשמור על קשר עם ישראל. הנה, בנותיך התחתנו והתגרשו. אולי חסר להן משהו? חשוב על זה. אולי כדאי לך להתנצר, ואז תוכל לתת להן משהו. לא! הוא התפרץ, אני יהודי!

נשארתי בציר יום נוסף. למחרת בצהריים, אצלו במשרד, הופיעה שמנה וסולתה של העיר, וגם מנהל הבנק. המארח הציג אותי. דיברתי בקצרה. ידעתי שכל הקלפים בידי, ומנהל הבנק הכריז: אני מאשר שבחנתי את הצעתו מבחינה עסקית גרידא; מיסטר נאמן ניגש לעניין באופן רציונלי ואנחנו, כאמריקנים, צריכים ללמוד לא רק לתת כספים לצרפת ולגרמניה — זה היה מידע שמסרתי לו — חמישה ביליון דולר לצרפת וארבעה ביליון דולר לגרמניה. עלינו להשקיע במקום לתרום, ואז היחסים יהיו טובים יותר מאשר כיום, כשאנחנו "הדור סם" הטוב והמיטיב. לבסוף הוסיף דבר חשוב: לפני

שפניתי להנהלת הבנק בסאן פרנסיסקו קניתי באופן אישי אגרות חוב ב־10,000 דולר — הנה הצ'ק שלי — ואני מתכוון להציע להנהלה שלי לתת לחברת "אמפל" קו אשראי של חצי מיליון דולר.

מארחי הצטרף לחגיגה והודיע לנוכחים כי לאחר שיחה אתי החליט לרכוש אגרות חוב בסך 50,000 דולר. לאחר מכן החל מצעד התרומות של הנוכחים, ופורטלנד היתה מאז לבסיס חשוב שלי; קהילה קטנה אבל חמה ועוזרת. בכל עיר היה סיפור אחר. במקום אחר יצאתי לדיג סלמון עם אחד העשירים היהודים הזקנים, ובמכונית דיברנו על "אמפל", והוא רכש "בונדס" בסכומים גדולים. בסאן פרנסיסקו מצאתי קבוצת יהודים עשירים שנהגו להתכנס וללמוד דף גמרא. ישבתי בצד והאזנתי עד שהגיע תורי, ומכרתי גם להם אגרות.

דיקנשטיין, כמובן, היה מאושר. עולמות חדשים לגמרי נפתחו בפניו, ובמלוא הצניעות אני יכול לומר שלא היו לו עוד אנשים כמוני. בחוף המערבי בלבד אספתי חמישה או שישה מיליון דולר.

דיקנשטיין הזמין אותי אליו והודיע לי שהחליט לשלוח אותי לשיקגו. לקחתי את ססיל עמי. ביום הראשון התחלתי עם לקוחות קטנים. הראשונה היתה אלמנה, בעלת חנות קטנה לממתקים. מכרתי לה אגרות חוב ב־500 דולר, שמשמעותן עבורי היתה כאילו אני עצמי הרווחתי שלושה מיליוני דולר. הגעתי גם לאנשי עסקים גדולים וקטנים, לרבנים ולסוחרים. בעקבות ההצלחה הזו חזרתי לבניו יורק ודיקנשטיין הציע לי לשמש כסגנו. התחלתי לעבוד אצלו בשכר 100 דולר לשבוע והגעתי ל־175 דולר. בשלב הזה הוא נהג להתייעץ אתי. השנה היתה 1950. הצעתי לנתח את דרך העבודה: אתה לוקח כסף ומלווה אותו; אתה לווה כסף בבנקים ומשלם ריבית. אתה זקוק לערבויות של מגבית ההסתדרות, והיחס של מי שאנו מלווים להם, לדוגמה הרכש של מדינת ישראל, איננו טוב. בוא נשנה את השיטה. נלך להשקעות. לשם כך באתי. עכשיו כשאתה יודע מה אני מסוגל לעשות, אני מציע לך להשתמש בכישורי בתחום ההשקעות.

הוא נבהל: מה פירוש השקעות? ומה אם נפסיד? הסברתי לו שאני קורא את ה־"Wall Street Journal" מדי יום, במסעותי דיברתי עם מאות אנשי עסקים ואני יודע על עסקיהם יותר מהם. מדוע שלא נתחיל בפרויקט משלנו? לא באמריקה, אלא בישראל. נשקיע 5,000 דולר וניקח הלוואה של 20,000

דולר. אני מוכן לנסוע לישראל כדי לחפש במה להשקיע. דיקנשטיין לא שוכנע. הוא הביא לי דוגמה מהחברה הכלכלית לארץ-ישראל (P.E.C.) שהשקיעה פעמים רבות ומעולם לא הצליחה. לא הסכמתי אתו. אמרתי: הם לא הצליחו כי לא ניהלו את עסקיהם נכון. בארץ אין להם "גב". הם רכשו אדמות, נכנסו לעסקים, אך אין מי שינהל להם את זה. לך יש את ההסתדרות ואת הקיבוצים.

דיקנשטיין השתכנע ואיפשר לי לנסוע לישראל כדי להיפגש עם ראשי בנק הפועלים, אברהם זברסקי ויצחק בראלי. הגעתי למשרדי הבנק ופגשתי את שניהם. הם מצאו חן בעיני מיד. אמנם בנקאים די שמרנים אבל אנשים נפלאים. זברסקי הזמין אותי בשבת בבוקר אליו הביתה ובראלי הזמין אותי לארוחת צהריים בביתו. לא כל אדם קיבל כבוד כזה, כנראה שגם אני מצאתי חן בעיניהם. הם החלו לחפש פרויקטים. דובר אז על "ספן" בעמק הירדן, "טרית" בעין גב, "פיניציה" בנגב. ישבתי יום ביום בבנק ואנשים באו לדבר אתי. נסעתי לפגישות עם ראשי המדינה והכלכלה, כגון שר האוצר אליעזר קפלן, והועלו תוכניות רבות. ההסתדרות, למשל, רצתה לפתוח בית מלון בחיפה. היו לי גם שיחות עם מרכז הקואופרציה. בכל מקום רצו השקעות. לפני תום ביקורי הזמינו אותי זברסקי ובראלי לשיחה רצינית. שמע, נאמן, הם אמרו לי, אנחנו מזדקנים. ההנהלה מורכבת מארבעה: ז"ק מהקיבוץ המאוחד, בראלי, זברסקי ועוד אחד שאינני זוכר את שמו. בוא, היכנס להנהלה שלנו בבנק הפועלים, תהיה מזכיר ההנהלה, חבר ההנהלה ותצבור ניסיון. אינך שייך לשום מפלגה, אתה חבר ההסתדרות משנת 1930, מאז שגמרת את מקווה. יחדשו לך את פנקס ההסתדרות — אתה מהוותיקים, למרות גילך הצעיר. הייתי אז בן פחות מארבעים. עניתי להם: אמריקה לא נותנת לי כלום, אבל תראו בעצמכם מה הבאתי בתקופה של כמה חודשים. לא סיכמנו דבר בשלב זה.

חזרתי לאמריקה ודיקנשטיין אסף את ה־Board of Directors, מועצת המנהלים. הוא המשיך להסס, אך היה לו מוח פיננסי יוצא מהכלל. למרתי מדיקנשטיין כשם שלמדתי מברסלר בחיפה הרבה שנים לפני כן, אלא שחסרה לו העזה. אם היתה לו העזה היה לנו מכשיר ענק להשקעות. הוא ניהל את הפעילות בחברה שלו בזהירות של קופת מלווה וחיסכון ולא במעוף האמריקני.

המפעל הראשון שלנו היה "ספן" ללוחות סלוטקס, חומר לציפוי קירות ולמחיצות המחליף עץ. מיטיה קרצ'מר מאפיקים הביא לי חומר. בלוס אנג'לס הכרתי את סגן המנהל הראשי של חברת "סלוטקס", יהודי, והוא עזר לי רבות מבחינה טכנית: עבר על החומר, בדק, שינה, ייעץ, ולבסוף רכש מניות ראשונות ב־25 אלף דולר. כשהזרתי לדיקנשטיין עם הצ'ק מסגן הנשיא הראשון של חברת "סלוטקס", לא היו לי יותר בעיות. צריך לזכור שמפעל "ספן" בזמן ההוא עוד לא היה קיים. זה היה רעיון של מיטיה קרצ'מר. לאחר מכן, כשנודע בחוגי העסקים שוויקטור טבק קורא לאסיפה עם סמי נאמן בביתו, לא נתנו להיכנס למי שלא הביא צ'ק של 25 אלף דולר. אחר כך נערכה פגישה נוספת, שאליה הגיעו 100 עשירים ומיליונרים עם נשותיהם. הם שמעו הרצאה על השקעה ב"ספן" בעמק הירדן, בישראל.

כל מי שהתחייב על 25 אלף דולר, רכש 20 אלף דולר "בונדס" ו־5,000 הנותרים היו השקעה. לכולם אמרתי: הביאו בחשבון שאת 5,000 הדולר הפסדתם; שלא תבואו אלי בטענות אחר כך — את הסכום הזה הפסדתם מראש. יד על הלב: כל אחד מכם יכול להרשות לעצמו להפסיד 5,000 דולר. נניח שרכשתם מניות של "קרייזלר" לפני שלושה שבועות, והמניה ירדה בשמונה נקודות. זהו הפסד של יותר מ־5,000 דולר. 20 אלף הדולר הם הלוואה, "בונדס" של "אמפל", ואותם תקבלו בחזרה עם ריבית. אבל אם ההשקעה תצליח, תקבלו גם את ה"בונדס" וגם תהיה לכם השקעה של 5,000 דולר בחברה שתרוויח כסף. אינני מחדש דבר; הכול למדתי מכם.

אחרי "ספן" התחלתי לטפל בחברת צים. הגיע מהארץ זאב שינד ויצאתי אתו לסיור מכירות ב־17 ערים בארצות הברית. ביום היינו נוסעים ובלילה נפגשים עם קבוצות של משקיעים — כל פעם בעיר אחרת. אחרי 17 יום אמר לי שינד: לא התעייפתי מלשמוע אותך, מפני שלא חזרת על אותו דבר פעמיים. באותו סיור הגענו לוושנינגטון. הביאו לאסיפה שלנו יהודי עשיר מאוד — עיוור. שמרתי על מנהגי מתחילת עבודתי בטמפה — לא לאכול לפני ההרצאה. אותו יהודי עיוור אכל בתיאבון. אמרתי לו: אדוני, אם לא אכפת לך אני לא אוכל; אחתוך בשבילך את הבשר. היות שהיו לי שני מזלגות, המזלג שלו והמזלג שלי, חתכתי לו חתיכת בשר, הגשתי לו במזלג אחד, ובינתיים הכנתי חתיכת בשר נוספת ונתתי לו אותה בעזרת המזלג השני. הוא אכל בתיאבון, ותוך כדי כך אמר: אתה יודע, אני עיוור כבר

עשרים שנה, יש לי אדם שמתפל בן. מעולם לא עלה על דעתו להגיש את האוכל בצורה כזו. עכשיו אני אוכל באופן רצוף. אם כוח ההמצאה שלך הוא כזה גם בעסקים, אני משקיע בפרויקט שלך 50 אלף דולר. כך קיבלתי את 50 אלף הדולר הראשונים שלי בווינינגטון.

במקרה אחר אירחה אותי משפחה יהודית עשירה בלוס אנג'לס במסיבה. אירוע מרשים ביותר: הבית והגן — ענקיים; האוכל בלתי מוגבל והשמפניה זרמה כמים; ובתוך כל זה אין ישראל ואין יהדות. כך בילו בני המשפחה ואורחיהם את כל הערב, בו הרגשתי כאורח לא קרוא. אמרתי למארח שברצוני לפגוש אותו בערב שקט. האיש הסכים ואמר כי למחרת בערב אשתו הולכת עם הילדות לקולנוע. אוכל לבוא לאכול אתו ארוחת ערב.

באתי למחרת, אכלנו רק שנינו ושוחחנו. ביקשתי ממנו לספר לי על עצמו. הוא היה עורך דין בשיקגו, עבר ללוס אנג'לס ונכנס לעסקי נכסי דלא ניידי. במשך שעות דיברנו רק על עסקיו ועל משפחתו ובנותיו. רק ב-11:30 בלילה התחלתי לדבר על העסק שלי. ב-12:00 בלילה הוא אמר: O.K. (אתה Sammy, you are a good listener, but you are a good salesman too) מאזין טוב, אך גם איש מכירות טוב). אמנם לא הכרתי אותך, אבל כל העיר מדברת עליך. בחצי שעה עשית עבודה יוצאת מן הכלל. יש לך 200 אלף דולר.

לא התרגשתי ושאלתי: אפשר לקבל צ'ק? האיש כמעט נעלב: אינך מאמין לי? תיכנס מחר למשרד ואתן לך את הצ'ק. סיפרתי לו, שפעם הייתי בסיאטל, דיברתי ערב שלם ובבוקר, כשבאתי אל יהודי עשיר שהבטיח לי סכום גדול, הוא אמר: So what, so we talked (אז מה, רק דיברנו). עכשיו, באמצע הלילה, הסביר לי המארח, הוא לא יכול לתת לי צ'ק, שכן פנקס הצ'קים של העסק נמצא במשרד. אמרתי לו: אין בעיה, נלך למשרד. הוא נדהם. עכשיו? ב-12 בלילה? והמשיך: מר נאמן, עליך לנסוע ללאס וגאס, אתה מהמר שכמותו לא ראייתי מעולם. בעצם הייתי צריך להתרגז. מה תעשה אם אומר לך עכשיו — לא? עניתי לו: ישבתי אתך כמה שעות. אני יודע שלא תגיד לי לא.

נסענו למשרד בחצות. בחנתי את התמונות על הקירות, שבהן נראה המארח שלי עם אנשים מפורסמים. בסוף הביקור הוא נתן לי צ'ק בגובה 200 אלף דולר.

אבל לא הכול היה טוב. ב"ספן" החלו צרות. ב"טרית", המפעל שהקמנו בעין גב, היו גם כן צרות. הוויכוחים ביני ובין דיקנשטיין החריפו. חשבתי שאם אנחנו לוקחים כסף מאנשים כדי לבנות עסקים בישראל עלינו לפתוח בארץ משרד של ההנהלה, ואם אין אנשים מתאימים, עלינו להביאם מארצות הברית. דיקנשטיין המשיך להסס. אינני רוצה לקחת כסף מיהודים שאחר כך יפסידו אותו. הפער בינינו היה גדול מדי. דיקנשטיין לא רצה מפעלים והשקעות. הוא היה איש כספים מבריק אך לא יזם.

השנה היתה 1951. לאחר שנתיים משותפות נפרדו דרכינו. כשנכנסתי הוא מכר מניה בחמישה עד חמישה וחצי דולר. עכשיו היה זה עסק של מיליונים. בניתי ב"אמפל" דבר חדש, בהיקף עצום. הוא כעס עלי, והחלטתי לעשות מאמץ לא לשבור לגמרי את הכלים. אמרתי לו: בבקשה ממך, בוא נגמור בצורה ידידותית. עד עכשיו הייתי בנך, הייתי יד ימינך, הייתי אפילו יורשך.

עזבתי. הוא המשיך לנהל את "אמפל" במשך עשרות שנים, ללא יורש, מפני שלא רצה לצרו אדם חזק שיאפיל עליו.

חמש שנים בבונדס למען ישראל

חיפשתי אחר עבודה אחרת. טילפנתי לאחד מעשירי לוס אנג'לס, ג'וליוס סיון, וסיפרתי לו שעזבתי את "אמפל". הוא אמר לי: אל תגיד לי מדוע. הכרתי אותך היטב, אסיפות רבות קיימת בביתי ואספת פה כסף טוב. גם אני השקעתי ב"אמפל" ואולי אני צריך לכעוס עכשיו אך אינני כועס, כי אני יודע שבסופו של דבר גישתך וגישתו של דיקנשטיין אינן תואמות. אני עצמי הייתי מעורב בכמה חברות שהוקמו או נעזרו על ידי "אמפל", כגון מפעל הצמיגים "אליאנס".

סיון יעץ לי בשיחה לפנות אל יהודי בשם שוגרמן, שנולד בארץ. במקרה הוא קיבל על עצמו באותם ימים ממש את נשיאות P.E.C., החברה הכלכלית לארץ-ישראל. שוגרמן היה יליד גדרה, התחנך בארצות הברית, עורך-דין לענייני עבודה ופועלים. אמרתי לסיון ש-P.E.C. אינה מוצאת חן בעיני. הוא הסביר לי ששוגרמן קיבל יד חופשית, שהחברה תפעל באופן שונה, ושיהיה לי כר נרחב אצלם להשקעות בישראל. הוא הבטיח לדבר עם שוגרמן ולבקשו לטלפן אלי ולהציע לי עבודה. כעבור יומיים קיבלתי שיחת טלפון מלוס אנג'לס, שוחחנו כמה דקות ובסיומן הייתי סגן נשיא ועוזר נשיא חברת P.E.C. שוגרמן השקיע לא מעט בישראל באופן פרטי. הוא קנה את "נעלי ירושלים" ואחר כך רכש את רשת חנויות הנעליים "אבנעל". את נשיאות P.E.C. קיבל על עצמו וטעמיו עמו. הוא היה נשיא החברה שבוע אחד.

הגעתי למשרד של P.E.C. ועיני חשכו. יושב ראש מועצת המנהלים היה רוברט סולד, אדם בעל זכויות ושמרן. לחברי ההנהלה לא היה כל קשר לישראל. אל השר דב יוסף שהגיע מישראל וביקש הלוואה בגובה מיליון

דולר דיברו בקרירות מופגנת. אמרתי לשוגרמן: נראה שנפלתי מהפח אל הפחת. ב"אמפל" לפחות היה דם יהודי, דם ישראלי. פה אני חש התנכרות לישראל. הוא אמר לי: בוא ניסע לישראל. אולי יעלה בידנו למכור להם את רעיונותיך.

באנו לישראל, ושוחחתי עם זברסקי מבנק הפועלים. הוא התפלא: לא ברור לי מדוע הלכת לשוגרמן. אתה איש ההסתדרות ומה לך עם הימין הקיצוני? זה לא מתחבר.

הסתובבתי בארץ ובדקתי חברות ובנקים. שוגרמן, בינתיים, הסתבך ב"נעלי ירושלים". האווירה הכללית לא היתה לרוחי, אבל ניסיתי להשתלב כמיטב יכולתי.

חזרתי לארצות הברית. חשבתי שאולי בכל זאת אפשר יהיה לסדר תוכנית השקעות. ליד חיפה היו לחברה שטחים בשם "גב-ים". הצעתי להתחיל לבנות מבני תעשייה להשכרה.

זמן קצר לאחר שחזרתי קיבלתי שיחת טלפון מהנס מאייר, חבר הנהלת P.E.C., שהיה מראשי חברת ההשקעות "להמן ברדרס". הוא אמר לי: נאמן, החברה איננה עובדת. התכונן לפנייה של סולד אליך. הוא יציע לך להיות נשיא P.E.C. דיברנו על כך. יש המתנגדים להצעה מפני שבאת מ"אמפל" ואתה איש שמאל. סולד ואני חושבים שאתה מתאים ותוכל להשתלט על העניינים.

ואכן, סולד הזמין אותי למשרדו בוול סטריט. הוא לא אמר לי דבר, אבל הזמין אותי לביתו בשבת הקרובה. בשיחה השנייה, בביתו, הציע לי להיות נשיא החברה. חשבתי מעט והשבתי לו בשלילה. לא מפני שהייתי קודם לכן ב"אמפל". היה ברור לי שלא אצליח לשנות את היחסים הפנימיים עם ההנהלה ובתוכה, ואת היחס לישראל; וסולד לא היה אדם שאתו יכולתי לעבוד. שוב הייתי חסר עבודה, ואז פנה אלי הנרי מונטור. הוא עזב את המגבית, והקים את ה"בונרס" — מפעל המנפיק עד היום אגרות-מלווה למען פיתוחה הכלכלי של ישראל. הוא ניסה להלהיב אותי: הפרויקט יהיה גדול. יש לך שם בעקבות הצלחותיך במגבית וב"אמפל", ואתה האדם המתאים. בדקתי את ההצעה, ואף שלא היה מדובר בהשקעות בישראל, זו גם לא היתה נרבה. הסכמתי.

ההתחלה לא היתה מוצלחת. חזרתי לנאום ולאחר מכן ארגנתי אזוריים

והדרכתי אנשים כיצד לבנות עסק. "חרשתי" את ארצות הברית וקנדה. לפעמים נקרו לי חוויות מיוחדות. פעם הגעתי לעיר בקנדה ביום חמישי ואסיפת ה"כונדס" נקבעה למוצאי שבת. הקור היה נורא – 30 מעלות מתחת לאפס. נפגשתי עם איש הקשר של ה"כונדס", והוא הוציא לי את הרוח מהמפרשים, כשהודיע לי שלא תהיה אסיפה, מפני שאיש אינו רוצה לבוא. זו לא עיר של "כונדס", לדבריו. החלטתי לארגן את האסיפה בעצמי.

כמנהגי, ערכתי בירור קצר וגיליתי שבעיר מתגוררים שלושה אחים המייצרים צינורות להולכת נפט. השלושה רכשו כבר אגרות "כונדס". ביקשתי לראות אותם, כדי לברר מה אפשר לעשות עד מוצאי שבת. קיבלתי את התשובות הרגילות: הם כבר קנו, הם עסוקים. ביקשתי מהם להקדיש לי שעה אחת. הם הסכימו, *But we are very busy*, אנחנו אנשים מאוד עסוקים. ביקשתי לדעת כמה יהודים מתגוררים בעיר, וסיפורים על הבולטים שבהם. כשאנשים מתחילים לדבר על עצמם, על עירם ועל סביבתם הם אינם מסתכלים בשעון, וגם שלושת האחים הללו שכחו את השעה. בשיחה שמעתי על יהודי מקומי שנפרד מהקהילה למרות שבעבר היה מראשיה. הסיבה היתה שהוא נפרד מאשתו וחי עם בחורה מקומית. היו לו שני בנים מבוגרים, נשואים עם נכדים, והם לא התראו אתו. הוא עשה הון תועפות מנפט, אבל חי בודד ומבודד עם הבחורה הזו. הוא היה בן שישים ונראה היה לי שכדאי שאפגש אתו.

טילפנתי וביקשתי להיפגש. תשובתו היתה שיגרתית: אין לו זמן והוא איננו מעוניין לפגוש אותי. גם לי היתה תשובה רגילה: נסעתי אלפי קילומטרים ואי אפשר לומר לי "לא" בפנים. אמרתי לו: פגוש אותי, הבט בי. מן הטלפון אינך יכול לדעת איזה צבע עיניים יש לי. אולי זה לא מעניין אותך, אבל תביט בי בעיניים ואז תגיד "לא". החוצפה הזו על פי רוב עבדה, והיא עזרה לי גם הפעם. האיש התרצה והבטיח להקדיש לי כמה דקות.

ביתו ומשרדו שכנו בבניין הגבוה ביותר בעיר. עליתי אליו במעלית, ומהקומה שבה עבד וגר ראיתי את העמק ואת ההרים סביב. הוא סיפר לי בקצרה על החיפושים ואיך גילה נפט. אני, בתמורה, סיפרתי לו את פרשת שמשון, שבה כתוב "מעז יצא מתוק". הוא התרגז: נסעת אלפי מיילים כדי לספר לי את זה? בשביל זה ביקשת חמש דקות? הלוא אתה פה בשביל כסף. דבר לעניין! אמרתי לו: סיפרתי לך איך "מעז יצא מתוק", איך נפתרה החידה

הזו. עכשיו אספר לך מדוע באתי. קדחת באדמה ולא מצאת, אך המשכת לקדוח ומצאת נפט, ולא עזבת את המלחמה הזו למצוא לך מקום תחת השמש. כך עושים כעת בישראל. כשם שלך יש מקום תחת השמש כך צריכים גם תושבי ישראל מקום כזה. תפקידי הוא להשיג עזרה כספית לישראל, ומאחר שראש הממשלה אינו יכול לבוא אליך ולבקש הלוואה, וגם מנהל בנק לאומי אינו יכול לבוא אליך, נשלחתי אני, הקטן, לעשות זאת. אינני מבקש כסף. אני מספר לך מה קרה לי. הגעתי לעיר הזו ונמסר לי שלא יצליחו לארגן בשבילי אסיפה. זה לא נוגע לך, אבל אני מספר לך. הלכתי לקדוח נפט ומצאתי באר יבשה. כעת אני רוצה לקדוח שוב ליד הבאר הזו, משום שהגיאלוגים אמרו לי שיש נפט בסביבה הזאת.

המשכתי ואמרתי: אתה ואשתך לא נפגשתם כבר עשרים שנה, אתה ונכדיך לא נפגשתם, את בניך אתה רואה רק במקרה, לעתים רחוקות. הוא שאל מנין אני יודע את כל הפרטים האלה. אמרתי לו שהסתובבתי קצת בעיר וזה אינו סוד. וחזרנו לענייני. אם הייתי יכול הייתי מביא לכאן אישיות בכירה מישראל שתופיע במרכז הקהילתי ותספר לך על המדינה הצעירה. אלא שאיני יכול. אך יש לי פתרון. מה דעתך — אמרתי לו — שאודיע שאתה תשתתף באסיפה, אחרי עשרים שנות ניתוק, מפני שאתה מתכוונן לקנות "בונדס" לנכדיך? זה יהיה, אדוני, ממש תיאטרון. אנשים יבואו לא בגלל ישראל; הם יבואו לראות את התיאטרון, לצפות במחזה: איך אחרי עשרים שנה גרמה לך מדינת ישראל לדאוג לנכדיך ואתה באמת דואג להם.

האיש הסתכל עלי ואמר: שמע, בוא נקדח נפט ביחד. אתה ניגש לעניין הזה בגישה שלא עלתה על דעתי. אתה צודק, השארתי להם בצוואתי הרבה, אבל תחושת הנחת לומר קבל עם ועדה שאני משקיע כך וכך כסף בעבור נכדי בישראל שווה כל סנט, מה גם שכל העיר מרכלת עלי ומדברת בי סרה. הוא סיפר לי מה אומרים עליו. לבסוף נאנח ואמר: ואולי אנשים לא יבואו עינתי לו: שמע, זה תיאטרון. אנשים באים לתיאטרון, וזו תהיה הצגה יוצאת מהכלל. הנה שכנעתי אותך. אתה יודע את הכלל: אם אינם יכול לנצח אותם — הצטרף אליהם. אם אינך יכול להכות אותי — הצטרף אלי. אני אביא את הכנים ואת אשתך. הוא הביט בי ואמר בפסקנות: היא לא תבוא. אני: סמוך עלי, היא תבוא. הרי איש לא חשב שאתה תקבל אותי, ואיש לא ידע מה חשבתי לעשות. אתה תראה את אשתך והיא תשמע את

דברייך, ומה שאעשה אחרי זה, תשאיר לדמיון שלי. הוא אמר: טוב, אני אבוא ואקנה "בונדס". יש סכום מסוים שצריך לרכוש? ענית לי: לא חשוב הסכום, חשובה ההשתתפות. בסוף הפגישה הבטיח להיות שם.

שבתי לשלושת האחים. לא סיפרתי להם הכול, אך אמרתי שנפגשתי עם היהודי והוא התחייב על סכום גדול. גם אילו זוקתי פצצה אטומית היה ההדחלש יותר. לא הספקתי לגמור את הסיפור והשלושה מיהרו לטלפן ולספר לנשותיהם על הסנסציה, והנשים טילפנו לעשרות נשים וגברים וסיפרו להם מה עומד לקרות באסיפה במוצאי שבת. במיוחד הדגישו שאותו עשיר מופלג יבוא לבית הקהילה לאחר נתק של עשרים שנה.

ביקשתי משלושת האחים שיספרו לי על שני הבנים של אותו יהודי עשיר. התברר שאחד מהם רופא, והוא הסימפטי מבין השניים. טילפנתי אליו, הצגתי את עצמי, סיפרתי שהייתי אצל אביו ואני רוצה לפגוש גם אותו. קבענו שעה ובאתי לפגוש אותו. סיפרתי לו שאביו יבוא והוא רוצה לקנות בפומבי "בונדס" בשביל הנכדים, הבנים שלו ושל אחיו, סכום נכבד של "בונדס" על שמם. אמרתי לו: אני רוצה לומר לך משהו: רכישת ה"בונדס" על ידי אביך — זה תפקידי. אך גם לך יש תפקיד: ראיתי תמונה של אמך, שבצעירותה היתה בחורה יפה. אני מבקש שתביא אותה לאסיפה. כל העיר תהיה שם, ואולי יבואו גם יהודים מערים אחרות. תפקידך להבטיח שהיא תגיע. בסוף הערב תראה שאביך ואמך יתנשקו בפני כל הקהל. איך תביא אותה — זה עניינך. האיש חשוב כמה שניות, אמר שידבר עם אחיו ויראו מה לעשות, אך לא הנחתי לו עד שהבטיח שיביא את האם לאסיפה.

וכך היה. העיר כולה היתה שם. השולחנות היו ערוכים, שני הבנים והאם ישבו ליד שולחן מכובד. האיש העשיר, שאינני רוצה להזכיר את שמו, ולא במקרה מנעתי מלהזכיר גם את שם העיר, ישב לידי בראש השולחן. בינתיים למדתי את קורות היהודים בעיר וסיפרתי בקיצור את תולדות ראשי הקהילה ונכבדיה, ואיך נבנתה הקהילה היהודית הזו במדבר השלג של קנדה.

בשלב מסוים פניתי לעשיר ושאלתי אותו, בפני כול, מדוע בא לאסיפה. הוא ענה שבא מפני שרצה להעניק "בונדס" בכך וכך דולרים לנכדים שלו. פניתי אל גרושתו ואמרתי לה במילים אלו: ועכשיו, סבתא, האם את מסוגלת לשמוע זאת ולא להיענות לבקשתי הצנועה? האישה ביקשה לדעת מה אני

מבקש ממנה. אני מבקש, אמרתי לה, שתבואי לכאן ותתני נשיקה לגבר הזה בפני כל הציבור. מבלי להסס היא קמה, התקרבה אלינו, חיבקה את בעלה לשעבר ונתנה לו נשיקה.

העיר לא ישנה אותו לילה. כל הלילה אספנו כסף; הלכנו לבתים פרטיים, מבית לבית, והיתה לי הרגשה שיהודי הקהילה הבינו שבמשך עשרים שנה הם השתתפו במחזה נורא של חרם הורס משפחה.

למחרת בבוקר אמר לי אחד משלושת האחים: מה שעשית פה יהפוך עם הזמן לאגדה. כשבאת אמרתי לך שאני עסוק, אבל עכשיו אסיע אותך לכל מקום שתרצה, לעיירות שאיש לא נכנס אליהן ושיש בהן חמישה יהודים ולפעמים רק יהודי אחד. אני מכיר את כולם. צינור הנפט שלנו עובר שם. אני אוכיל אותך, אפתח לך את הדלתות ואתה תדבר.

הוא הביא אותי אל יהודי שחכר רבבות דונמים קרקע והחכיר אותם לחקלאים. שלושה חודשים בשנה הוא התגורר במקום המרוחק הזה ובשאר תשעת החודשים גר בפלורידה. הוא עשה הון תועפות. לא היתה לו אדמה ושום רכוש; הכול הוא חכר ואחרים עיבדו. הוא האמין שהוא זה שגילה את מרילין מונרו, ונאלצתי לשבת מולו במשך שעות ולשמוע איך הוא גילה אותה. הוא הכניס אותי למרתף שהיה בו אולם קולנוע, ועל קירותיו תמונות וחתומות של השחקנית. זה היה השיגעון שלו. הוא יצר לעצמו אגדה, ואני באתי, שמעתי על האגדה ומכרתי לו הרבה "בונדס" של ישראל.

משם הוכיל אותי מארחי לכפר אחר, והפגיש אותי עם איכר יהודי בעל גוף, שהיו לו כמה חוות והחנות הגדולה ביותר בעיר הסמוכה. האיש הודיע לי מיד שהוא מתנגד להלוואות. הוא תורם למגבית ודי לו בכך. לא הנחתי לו. הלכתי בעקבותיו לחנותו בזמן העבודה, בזמן ששירת קונים. עברתי אחריו מדלפק לדלפק, דיברתי אתו והוא לא ענה לי, אבל גם לא גירש אותי. לפתע הוא אמר לי: אתה רוצה לבוא איתי? בוא ניסע אל מחוץ לעיר. הגענו לחווה שהיו בה 600 פרות חולכות, וכל הפועלים התייחסו אליו בכבוד מלכים. הוא ניגש לערימת חציר והרים חבילה במשקל חמישים קילוגרם כאילו היתה קופסת גפרורים — והאיש הזה עבר מזמן את גיל החמישים. אותו רגע קרה לי משהו. הפסקתי לדבר על ישראל ורציתי לחלוב פרה, כמו פעם במקווה ישראל, לפני 25 שנה. האיש התפלא: אתה יודע לחלוב פרה? אצלי חולבים במכונות. אמרתי לו שאני רוצה לחלוב ולעבוד בקלשון.

הוא הביט בי כלא-מאמין: אתה רוצה לומר לי שבישראל יש חקלאים? סיפרתי על החקלאות בישראל ושוחחנו על פרות, חליבה וסוגי מספוא. זו היתה פגישה מיוחדת. למרות הזמן שחלף, המקצועיות החקלאית שלי, דברים ששכחתי, שעשרות שנים לא חשבתי עליהם, חזרה אלי בסביבה הזו. נדבקנו זה לזה ומוכן שהתוצאה — מבחינת ה"בונדס" — היתה טובה.

הגענו לעיירות קטנות שבהן התגוררו חמש או עשר משפחות יהודיות. האישה בבית הראשון הזמינה את כל האחרים לאכול ולשתות, ושם צריך היה לדעת לשתות הרבה. לערב היו תוצאות טובות מאוד. הגעתי ליהודים עשירים בכל מיני מקומות שכוחי-אל, שאיש לפני לא ביקר אצלם. הביקורים האלה גרמו לי את ההנאה הגדולה ביותר, מפני שלא היה מדובר רק בכסף אלא גם בפגישות מיוחדות, בהתחככות עם האנשים האלה.

כשחזרתי מקנדה קרא לי הנרי מונטור ואמר לי שעל הפרק דרום אמריקה. עד אז נעשו כמה ניסיונות לא מוצלחים להתרים שם ל"בונדס". מחלק מהמדינות אי אפשר היה להוציא כסף מסיבות חוקיות, אבל אורוגוואי היתה מקום "פתוח". הוא ביקש שאסע לשם לראות אם אפשר לפתוח מרכז, שיהיה לו קשר גם עם ארגנטינה הסמוכה.

נסעתי למונטווידאו וקיבלתי שם אחד בלבד: ד"ר חזן. כולם דיברו ספרדית ואני לא ידעתי מילה בשפה זו ואילו האנגלית לא חיבבה אותי על מי שפנית אליו. לא היה לי מושג איך להתחיל, לא ידעתי אפילו לאיזה בית מלון ללכת. לבסוף מצאתי מלון וממנו טילפנתי, בקושי רב, לאותו ד"ר חזן. הוא נפגש אתי. איש נחמד, רופא, לא אדם עשיר, כולו אהבת ישראל מקצה שערותיו עוד אצבעות רגליו, אבל לא מעשי.

באורוגוואי גיליתי את יהדות דרום אמריקה. ד"ר חזן סיפק לי מידע בסיסי: יש קהילה יהודית מזרח אירופית; יש בודדים, לא מאורגנים מאגן הים התיכון, מה שקרוי "ספרדים", ביניהם בגדארים וסלוניקאים, ויש גם כמה יהודים גרמנים.

קשה לומר שחזן חיזק את ידי. הוא העריך שלא אצליח מפני שמונטווידאו אינה ניו יורק. המגבית פעילה, וקשה לפתוח ערוץ הכנסות נוסף. בקהילה היו כמה יהודים עשירים שכל אחד מהם יכול היה לקנות "בונדס" בכמה אלפי דולרים. אחר כך, כשלמדתי על החיים המסחריים במקום הבנתי גם מדוע היה כדאי להם לעשות את זה. ראש הקהילה אמר לי: אם אתה רוצה

להתחיל אתה חייב לפנות אל ועד הקהילה, וראשית דבר לפגוש את יושב ראש הוועד, דון חקובו גולובוב. עד היום אינני יכול שלא לחייך כשאני מזכיר את השם דון חקובו גולובוב. הלכתי לראות אותו. הוא היה יהודי ממזרח אירופה, דיקטטור, ואמר לי חד וחלק שאצלו אין לי שום סיכוי. מגבית — כן, "בונדס" — לא.

דון חקובו גולובוב היה סוחר עשיר. יכולתי לדבר אתו קצת יידיש. לא הלכתי סחור סחור: איזו זכות יש לך? מי אתה שתאמר היכן מדינת ישראל יכולה ללוות כסף והיכן איגה יכולה ללוות כסף? מי אתה בכלל? הוא הודיע לי שמה שאמרתי לא חשוב, ויש רק בעל בית אחד באורוגוואי — זה הוא. אמרתי לו שאם יכנס את ועד הקהילה ויאפשר לי להציג את הנושא בפניו, אפשר שיתברר שיש בעיר אנשים שאינם מסתדרים עם הממסד היהודי ואותם אצליח לשכנע. הוא התפרץ: אתה תפגע במגבית. על כך הגבתי: אתה פוגע בעבודה. יש מקום לשניהם, ניסינו זאת בכל הארצות, אינך המחליט. הוא היה כל כך בטוח בוועד שלו שהזמין אותי לישיבה עוד באותו ערב.

חברי ועד הקהילה ישבו בחצי גורן ואותי הושיבו בכיסא מולם, מה שהזכיר לי בית משפט. הם ישבו והביטו בי. דיברתי יידיש די עילגת. יידיש טובה יותר למדתי רק מאוחר יותר במקסיקו. הם הודיעו לי מיד שאין לי שום סיכוי. דיברתי ודיברתי, ונוכחתי שאינני משכנע. החלטתי להמר על הקלף העסקי. ביקשתי לדעת: יש לכם הרבה תושבים יהודים בעיר הזו, האם כולם תורמים למגבית? לא. ישנו למשל יהודי מיוון, בנקאי עשיר שלא תרם אפילו פרוטה. ישנו הגרמני, העשיר הגדול ביותר באורוגוואי — אף פרוטה; דון כזה ודון אחר — אף פרוטה; בסדר, אמרתי להם — בואו נעשה עסק. תנו לי שולחן וכיסא בבית הקהילה. אני לא אטלפן — ממילא איני מדבר ספרדית. יישב אתי המזכיר שלכם, כי בידו הרשימה של כל אלה שלא תרמו למגבית. יש לכם התנגדות שאנסה להוציא כסף מאלה שאינם נותנים למגבית? הם הסכימו, ופניתי רק לאנשים שעד אז לא תרמו אף פז למגבית.

לא עברו שבועיים והיתה לי ועדה, שבראשה עמד דון מיגאל קרב, שהיה בישראל שש פעמים. הוא כעס על היהודים המקומיים בגלל סכסוכים פנימיים בנושאים כמו בית הקברות ובית הכנסת, ונפרד מהקהילה. היה לו בית חרושת לאמבטיות ולאביזרים סניטריים. יהודי נחמד, אך הוא וועד הקהילה לא הסתדרו.

דון מיגאל קרב היה אוהב ישראל גדול. שלושה ימים ושלושה לילות עבדו הוא ואשתו, והוא קיבל על עצמו להיות יושב ראש ה"בונדס" באורוגוואי. הוא פתח לי את הדלת אל היהודי הבנקאי יוצא יוון ודלתות נוספות, ואחרי שלושה חודשי עבודה היה ה"בונדס" למען ישראל על מפת אורוגוואי.

וזה לא הכול. כשטסתי מניו יורק למונטווידאו ישב לידי פרופ' פבריגט, שכינה כשגריר אורוגוואי באו"ם בעת המאבק להקמת ישראל. במהלך הטיסה הארוכה דיברנו. הוא שלט היטב באנגלית וסיפרתי לו לאן אני נוסע. הוא אמר שמבחינה רשמית הוא אינו יכול לעזור לי, אבל אם ארצה יום אחד להתקבל על ידי נשיא המדינה, כדי שבעיתונות יידעו כמה אני עוסק, ישמח לעזור. כשהעסק החל להתפתח טילפנתי אליו, והוא הסדיר לי פגישה עם הנשיא. לאחר מכן שכרתי את אולם הקולנוע הגדול ביותר בעיר וערכתי בו אסיפה, שבה ישבו על הבמה נציג הממשלה, השגריר הישראלי משה טוב ופרופ' פבריגט. היו שם ילדי בתי הספר היהודיים, דגלי אורוגוואי וישראל, ואפילו תזמורת צבאית. השגריר טוב נאם היטב והמעמד היה מרשים מאוד. באותו ערב לא אספו כסף. היה זה ערב למען ישראל.

בעקבות הצלחת הערב קיימנו אסיפות בבתים פרטיים. באורוגוואי, הזמנה לארוחת ערב היתה לשעה עשר בלילה. המוזמנים נהגו לבוא אחרי 11, ועד חצות וחצי או אחת אחר חצות הוגשו מאכלים ומשקאות. לא התחלתי לדבר לפני אחת או אחת וחצי. הצלחתי, במלוא הצניעות, היתה גדולה. דון חקובו גולובוב הצטרף לוועדה מיוחדת שתיאמה את עבודת המגבית עם זו של ה"בונדס". פתחתי משרד קבוע בבית הקהילה והתחלתי לעבוד גם בארגונינה. סידרתי מה שצריך היה לסדר במדינה זו שממנה אסור היה להוציא כסף. המשרד הראשי של ה"בונדס" במונטווידאו פועל עד היום, ואחרי ההתחלה הזו שלי התפתחה פעילות ה"בונדס" גם כברזיל, פרו וצ'ילה. חזרתי לניו יורק. במקביל יצא שליח למקסיקו והשאיר שם רושם לא חיובי. מונטור קרא לי ואמר: מקסיקו קרובה. יש בה שלושים אלף יהודים, רבים מהם עשירים. איש לא הצליח לגייסם עד כה. סע לשם והראה את כוחך.

ב-1954 נסעתי למקסיקו. עד אז נהגה ססיל לחכות בניו יורק. הפעם לקחתי אותה עמי, כי מדובר היה בכמה חודשים לפחות. ראשית מעשה

פגשתי את ציר ישראל במקסיקו סיטי, יוסף קיסרי. הוא התייחס אלי בתחילה ברשמיות, התנהג כציר וכל ניסיונותי לשכנעו עלו בתוהו. הוא סיפר לי שפעם אחת כבר נכוה מהעניין. הגיע שליח של ה"בונדס", והוא הרשה לו להשתמש במשרד הצירות. אותו שליח הביא אנשים לצירות, דיבר אתם כנגרל אל חייליו, והשאיר משקע של התנגדות לישראל.

אמרתי לו: מר קיסרי, ארוני הציר, חשוב על כך, אל תאמר לי "לא". הלוא אני בא לכאן בשמי. אלו אגרות חוב של ממשלת ישראל. אין לי שום רצון או תוכנית למכור "בונדס" בצירות, מפני שזה לא בסדר. לא היית צריך להרשות זאת גם בפעם הקודמת. אתה חייב לעזור לי, כי אתה ציר ישראל וחוץ מזה, אולי אינך זוכר אותי, פעם גרנו בשכנות בחיפה.

כשיצאתי ממשרד הציר עבר לידי אדם מוצק בשם ירון, המזכיר הראשון של הצירות. לפני שהציג עצמו שאלתי: האם אתה הקצין לוסטיג, ששירת במשטרת המנדט? הוא הופתע ואישר מיד, והזמין אותי למשרדו. כאן, בניגוד למשרד הציר, מצאתי חום וידידות. אלא שגם הוא אמר לי שתוכנתי לא תצליח. ביקשתי ממנו לעזור לי להפחית את התנגדותו של הציר לפעילותי. למחרת חזרתי לצירות וקיסרי, שהיה איש עדין, גילה הרבה יותר רצון טוב. הוא ביקש ממני לפעול בזהירות, ממש ללכת על קצות האצבעות ולדווח לו על כל צעד שלי, ובכל מקרה לא להשתמש בשם הצירות או בבית שלה. לאחר מכן ירון הזמין אותי לביתו, ופרש בפני את יהדות מקסיקו. למדתי מי הן הקהילות המרכזיות וקיבלתי את כל הפרטים על ההסתדרות הציונית, פועלי ציון, חרות, בתי הספר היידישיסטיים והעבריים, ואיך מאורגנים היהודים הכגדאדים, הדמשקאים, החלבים והצרפתים. למדתי שבראש הקהילה היהודית, הגוף המרכזי של יהודי מקסיקו, עומד בעל בעמיו בשם שמשון פלדמן, ועל פיו יישק דבר. הממשלה הכירה בו כראש הקהילה. הוא היה האיש המרכזי וטיפל בנושאי לידה ומוות, ולהבדיל — חתונות, בריתות וסכסוכים בין יהודים. בקיצור, הוא היה בכול מקום. כול חייו היו בקהילה וסביב הקהילה. למקסיקו הגיע כילד, בלי הורים, ובמשך שנים היה חילוני גמור. כשמת אביו בפולין היה לדתי ואחר כך לחרד. אשר לציונים — לא היה לו דבר נגדם. הוא חשב שהמפלגות מסוכסכות מדי.

הלכתי לפגוש את ר' שמשון פלדמן ותשובתו היתה לא באל"ף רבתי. הוא ראש הקהילה ואיננו מוכן לעסוק בעניינים כמו "בונדס" למען ישראל.

הוא עצמו נחשב לעשיר, אם כי איש לא ידע מהם בדיוק עסקיו. הוא לא התחבר עם ההסתדרות הציונית, ואת תרומתו נהג לתת למגבית. ישראל, מבחינתו, היא ארץ הקודש. התוכחתי אתו, והוא חזר שוב ושוב: לא, בשום פנים ואופן לא. בעיקר כי זה לא חוקי: אסור למכור "בונדס" במקסיקו.

פניתי להסתדרות הציונית. ניסיתי לשכנע את ראשי התנועה. גם כאן היתה התשובה שלילית לגמרי: זה לא חוקי וזה יקלקל למגבית.

חזרתי אל ר' שמשון, ובינתיים חשבתי על עניין החוקיות. הצעתי לו לא למכור "בונדס". נקרא לזה "אגרות". נכתוב את המילה "אגרות" באותיות לטיניות ונפתח "משרד אגרות" — משרד שיעזור לתיירים הנוסעים לישראל לקבל מידע על אפשרויות עסקיות בין ישראל למקסיקו, יצוא לישראל, יבוא מישראל וכדומה. ועוד אמרתי לו: למרות חששותיך, אתה, כראש הקהל, מוזמן לכהן כיושב ראש מפעל האגרות ותקבל מינוי מירי ציר ישראל.

כבוד ושררה היו בעלי ערך בעיני כולם, ולצירות יחסו כולם חשיבות. יהודי מקסיקו באו ברובם מפולין, מרוסיה ומרומניה. פה הם פעלו רוב הזמן בלי להתבלט, ואחד או כמה מהם שהתקבלו על ידי נשיא המדינה והשתתפו בטקסים דיפלומטיים חשו עצמם כבני מלכים. חשוב היה להם שסניור קיסרי, ציר ישראל, הזמין אותם למסיבה דיפלומטית.

הבטחתי לשמשון פלדמן הרים וגבעות: תקבל מינוי רשמי מציר ישראל בשם ממשלת ישראל, תהיה יושב ראש ה"אגרות" במקסיקו, במרכז אמריקה ובאיים הקריביים. תיסע לפגישות ותגיע לדיונים חשובים בארצות הברית, אורוגוואי וארגנטינה. כך תהיה שותף למפעל בינלאומי. אין לזה קשר עם המגבית או עם ההסתדרות הציונית. עבדתי באורוגוואי ומצאתי את הדרך. לא נפנה לאלה שתורמים למגבית. אנחנו נהיה תוספת למגבית. אם תבוא אתי לבית ההסתדרות הציונית, ואתה, ולא אני הזר, תאמר שאנחנו נעבוד רק עם אלה שלא תורמים למגבית, הם לא יוכלו להגיד לך לא.

ר' שמשון עדיין לא השתכנע. הוא אמר: כל זה טוב ויפה, אבל איש לא יקנה "בונדס". אתה הרי יודע מה קרה ליהודי שבא לפניך. ענית לו: עכשיו הכול שונה ואנחנו נעשה זאת בצורה מסחרית. אני מוכן להתערב אתך וגם להבטיח לך שאנחנו נמצא עשרה אנשים בעיר הזו בשבועיים הבאים, שכל אחד מהם יקנה "בונדס" ב־10,000 דולר, ואז תדע שבזכותי הצטרפת למפעל גדול, או שאני עוזב את המקום ולא אפריע לך יותר. אני מבקש שתקצה לי

שעתיים ביום, שבהן תלך אתי. בכל יום נלך לראות אדם אחד לפי רשימה של מי שאינם תורמים למגבית.

הלכתי שוב אל ציר ישראל, קיסרי, וסיפרתי לו כי גיוסו של שמשון פלדמן למפעל ה"בונדס" תלוי רק בו. פלדמן לא עזר לתנועה הציונית עד אז. אם הוא, הציר, יתן לפלדמן מינוי כיושב ראש ה"אגרות", יש לנו סיכוי. מה הוא יכול להפסיד? אם נצליח, עשינו משהו; אם לא נצליח — אני אעזוב. ביקשתי שבועיים.

נדמה לי שהוא פנה לירושלים וביקש חוות דעת. בינתיים דיברתי עם ניו יורק, וגם הם פנו לישראל, ודיברו עם שר האוצר לוי אשכול. ההוראות ניתנו והציר הסכים. ר' שמשון יצא אתי לדרך. הלכנו ליהודים קשים, קשים כקריעת ים סוף. יהודים אלה לא כך כך חששו מפני המתן לישראל, אלא מפני שיוודע בעיר שיש להם כסף.

מתנגדנו הגדול בתחילה היה אליאס סורסקי, בעליהם של שלושה בנקים. אבל לא ויתרנו. הלכנו לאחרים, והתחלנו לקבל סכומים גדולים, תחילה 10,000 דולר, שהיו אז 125,000 פזות.

אחרי תשעה אנשים, שכל אחד מהם נתן 10,000 דולר, בסך הכול 90,000 דולר, התברר לי שמה שעשיתי בפחות משבועיים לא עשתה המגבית היהודית המאוחדת במשך שנה. הם אספו בשנה הקודמת מיליון פזות, כ-80,000 דולר. היה חסר לי העשירי למניין, ואמרתי לר' שמשון: נלך לאחיך, מיקי, שהוא אחד העשירים הגדולים, בעל בנק ועסקי ברזל. הוא סירב: לא, הוא לא יקבל אותך, ואם אכניס אותך אליו בכוח הוא לא יתן לך אפילו פזו שחוק אחד. לא, לך לבד. אינני רוצה שאחי יסרב לי.

בכל זאת שכנעתי אותו. נכנסנו אל אחיו הבנקאי בלי לקבוע ראיון מראש. בניגוד לשמשון הלמדן היה מיקי אדם פשוט. שמשון פלדמן הסתפק בכך שהציג אותי בפני מיקי פלדמן — והסתלק. התחלתי לדבר בידיש הרצוצה שלי, ומיקי אמר לי: אתה יכול לקצר. אני יודע עליך הכול. "מזאָגט אין שטאַט" (ביידיש — אומרים בעיר) שעשית פה משהו, שיש לך כבר תשעה אנשים בכיס, וכל אחד מהם קנה "בונדס" ב-10,000 דולר. עכשיו אתה רוצה גם ממני. אחי בוודאי אמר לך שלא תקבל. ובכן, אתה תקבל ממני 15,000 דולר. אמרתי לו: מר פלדמן, לכך אינני מסכים. הוא נרתע, הדם עלה לו לפנים: מה, אתה רוצה יותר? אמרתי: עליך להבין, אם תיתן לי סכום

גדול מהאחרים עכשיו, בנובמבר 1954, תחשוב שגמרת אתי לעולמי עד. תוכניתי היא להגיע אליך פעם נוספת בינואר או בפברואר 1955 ואז תתחייב על סכום גדול נוסף. הוא הביט בי ואמר: מיסטר נאמן, אתה ממש סוחר. במקום להגיד לי "איר" (בגוף שלישי) פנה אלי בידידות מופגנת ב"דרו" (בגוף שני). נראה שמצאתי חן בעיניו.

מכאן ואילך היו חיי קלים יותר. חרשתי את העיר ויהודיה. אספתי את הבגדאדים באמצעות יהודי זקן בשם עטרי, שהיה אחד העשירים שבהם. קמתי לדבר ופתחתי בערבית: "סעדי וסעדתי, עלייכום א-סלאם" (רבותי וגבירותי, השלום עליכם), והם התמוגגו. אחריהם ארגנתי את החלבים ופעלתי גם בקרב הסלוניקאים. הלכתי מבית לבית ופתחתי משרד בן ארבעה חדרים, שהפקיד הראשי בו היה יהודי-אנגלי בשם גרינמן, שעבד כמורה בבית ספר עברי. השקעתי מאמצים מרובים עד שר' שמשון הסכים לוותר עליו למעני. בשנה הראשונה אספתי במקסיקו 900 אלף דולר, פי 10 ויותר מאשר המגבית. כדי לגמור את העונה ביקשתי שישלחו שר מישראל. שלחו את ד"ר יוסף בורג, שהיה אז שר הדואר. משמר של משטרה צבאית — שבמקסיקו עולה כסף — קיבל את פניו בשדה התעופה. הוא התקבל לפי כל כללי הפרוטוקול על ידי נציג הממשלה והציר שלנו, ומוכן שנסע למעון הציר בקדילק שחור. דאגתי שבכל העיתונים תופיע תמונה של השר הישראלי הראשון שביקר במקסיקו. למחרת ליוויתי אותו לדון לואיס קרטינו, נשיא המדינה. כל העיתונים דיווחו על הפגישה הזאת ויהודי מקסיקו יצאו מעורם. היתה במקסיקו משפחה בשם קסל. הבת התחתנה עם בחור בשם פושקה. הם בנו שני בניינים סמוכים: האב והאם מצד אחד, והבת עם בעלה בצד השני. בין שני הארמונות האלה היתה בריכת שחייה, כולה משיש. דברים כאלה אפשר היה לראות רק בקולנוע או בבגדאד של אלף לילה ולילה. הם דאגו לססיל שלי, שרוב הזמן התגוררה אצלם.

לאותה משפחה היה עסק של שעונים. אמרתי להם שכאשר יגיע השר בורג יש לארגן ארוחה כשרה ל-300 איש. והיכן אמצא מסעדה כזו? הקסלים נעלבו ממש. מה פתאום מסעדה כשרה? נארח בביתנו. גב' קסל הכינה ארוחה כשרה, עם כלים מזהב, ל-300 איש, ומי שלא הוזמן נעלב.

בשנה השנייה נרכשו במקסיקו אגרות "בונדס" במיליון וחצי דולר. ממלכתי הלכה וגדלה. הגעתי גם לקובה, גואטמלה, ניקרגואה, סאן סלוודור

וקורסאנו. חוקי המטבע היו שונים בכל מדינה. בקובה, למשל, היה פיתוח גדול, ואותם יהודים שהיו להם "בונדס" נשאר להם כסף. ממקסיקו מותר היה להוציא כסף אבל אסור היה למכור אגרות של ממשלה זרה. היה עלי, לפיכך, למצוא פתרונות מתוחכמים.

הייתי לאישיות רצויה מאוד במקסיקו. הציר קיסרי הזמין אותי לכל החגיגות והאירועים הדיפלומטיים, ותמיד ישבתי לימינו. מישראל הגיע שר המסחר והתעשייה החדש, פנחס ספיר. שלחתי קבוצה גדולה של רוכשי "בונדס" לישראל. כשחזרה, ערכתי לה מסיבה וכל אחד מחבריה סיפר במשך חמש דקות מה ראה. הסתובבתי בין השולחנות והחתמתי את הנוכחים על אגרות נוספות.

שיפרתי את היחסים עם ההסתדרות הציונית. היה בינינו שיתוף פעולה מלא. כך עבדתי קרוב לשנתיים. הגעתי לפינות מרוחקות של האיים הקריביים. פעם הגעתי לג'ונגל כדי להיפגש עם יהודי, שאפשר היה להגיע אליו רק במטוס קל. טסתי בפייפר לעיירה קטנה במרכז הונדורס. היהודי הזה היה נשוי לאישה נוצרייה והיו לו שני בנים. הוא בנה בית כנסת בשביל עצמו. כמעט כל תושבי העיירה היו ערבים נוצרים מבית ג'אלה ובית לחם. הוא הלך אתי לחנותו של הסוחר העשיר ביותר בעיירה, יוצא בית לחם, כדי שאמכור לו "בונדס" עבור ישראל. וגם הוא קנה.

כשחזרתי לניו יורק אמר לי שוורץ, שהחליף את מונטור, שיש צרות באירופה ועלי לנסוע לפריז. היו לנו רשיונות לפעול בצרפת, בהולנד ובשווייץ, אך הפעילות לא הצליחה.

עברנו לפריז. השליח שהיה לפני אמר לי שאין סיכוי — היהודים לא באים לאסיפות. במשרד עבדו שני בחורים שבאו בבוקר ולא עשו דבר עד סוף יום העבודה. זה היה ב־1956.

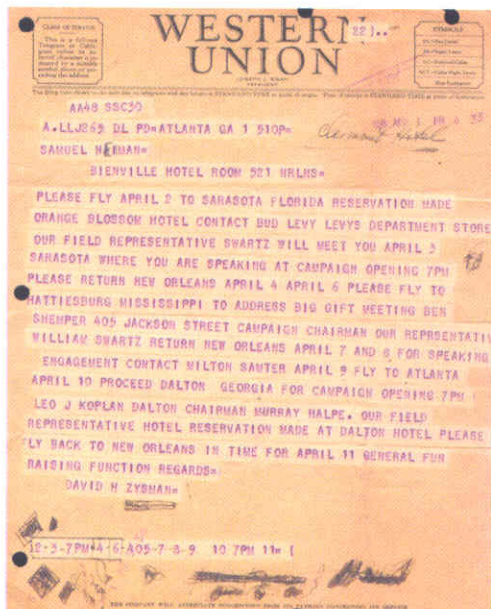
תחילה פגשתי את שגריר ישראל, יעקב צור. גם הוא לא סיפק לי תקוות. היועץ המסחרי שלו היה פסימי לא פחות. לא היתה לי אפילו נקודת אחיזה. הארגון החזק, ה"קונסטיטואר", המוסד הייצוגי של היהודים הצרפתים, התנגד ל"בונדס".

נסעתי לשווייץ — אותו דבר, אין עם מי לדבר. נסעתי לאמסטרדם ומצאתי שהאיש בעל הדעה, עורך דין מקומי, מכר כמה "בונדס" כמבצע חד-פעמי. דיברתי עם כל מי שרצה לשמוע — והיו רק מעטים כאלה. ביקרתי ברחבי

שמואל נאמן, שנות השישים

מברק ארוך שנשלח לנאמן
 בימי המגבית שלו בארצות
 הברית (1949). נראה שהוא
 עבד קשה והרבה

עם ססיל בעת ביקור בניס,
 בדרום צרפת

שמואל נאמן קשר קשרים הדוקים עם ראשי המדינה ושליחיה. כאן, עם שגריר ישראל בארצות הברית, יצחק רבין

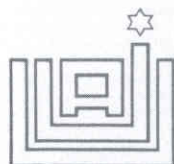
מכתב משר האוצר עם הכניסה לתפקיד מנהל מפעל מלווה הפיתוח באירופה

צילום משותף עם יגאל אלון

עם השר יוסף בורג, ידיד ותיק עוד מימי מפעל האגרות במקסיקו

The Merchants Council of the
United Jewish Appeal of Greater New York
cordially invites you to attend the
"Testimonial Dinner for its "Man of the Year"

SAMUEL NEAMAN

*Chairman of the Board,
S. Klein Department Stores Inc.*

Wednesday, April 24, 1968, 6 PM
Americana Hotel, Seventh Avenue and 52 Street

Dietary laws observed
Fifteen dollars per cover

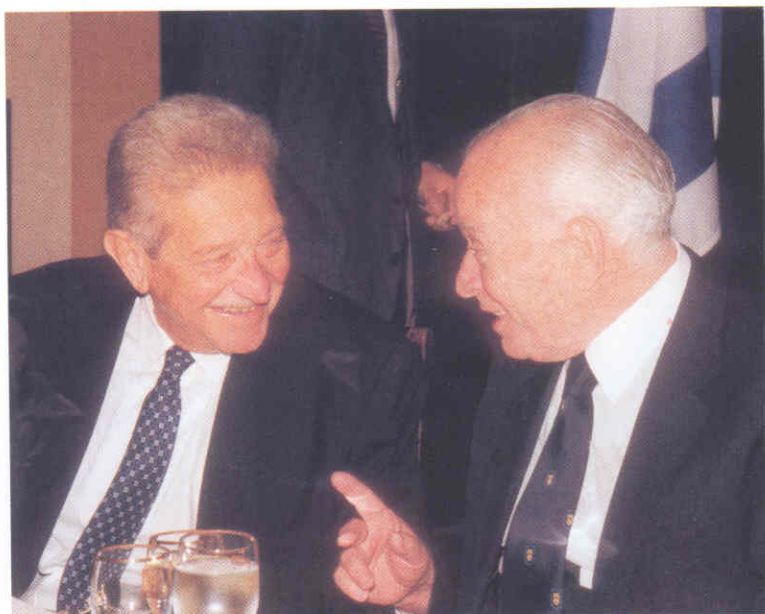

"איש השנה" של המגבית היהודית המאוחדת בארצות הברית, 1968

צבעוני על שמו של שמואל
נאמן. זו הייתה מחווה של
חברה הולנדית כהוקרה על
סיועו בשיווק פרחים מהולנד
ברחבי ארצות הברית

עם שר התעשייה והמסחר גדעון פת (מימין) והנציג הכלכלי של ישראל בארה"ב,
שמואל בן טובים (באמצע), ניו-יורק 1983

עם ידיד ותיק, הנשיא עזר וייצמן

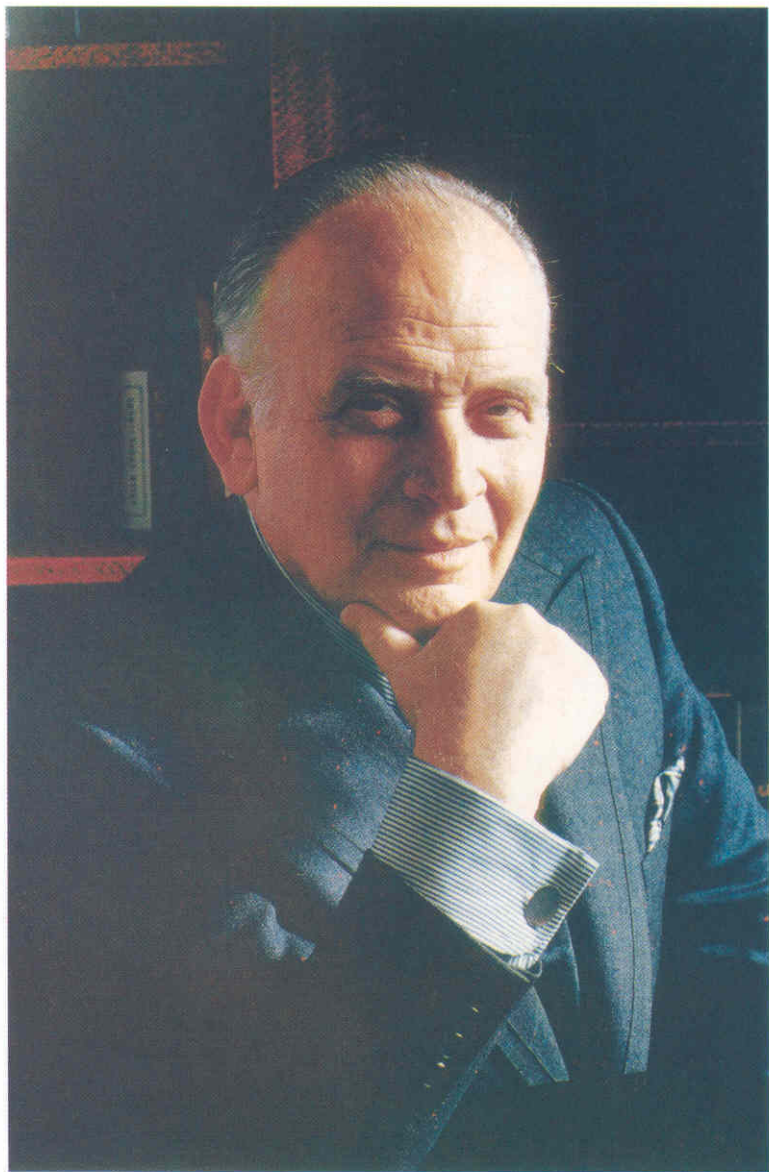

עם אורח בטכניון בחיפה, נשיא ברית המועצות לשעבר, גורבאצ'וב

סמל מוסד שמואל נאמן
בטכניון בחיפה

שמואל וססיל נאמן בטקס הנחת אבן-הפינה לבניין הקבע של מוסד שמואל נאמן, 1993

שמואל נאמן

ה"אימפריה" שלי והתברר שבינתיים אין לי דבר.

בפריז היה יהודי בשם קלמן, יוצא פולין, שקנה "בונדס". פניתיו אליו. הוא אמר לי: מסייה נאמן, איך לך סיכוי. פה זה לא אמריקה. אין ארגונים שילכו אתך, והיהודים אינם נוהגים להזמין זה את זה לבתיהם.

החלטתי, כהרגלי, לתפוס את השור בקרניו. ביקשתי ראיון עם גי דה רוטשילד, מעשידי צרפת ומראשי הקהילה היהודית. הוא קיבל אותי והתחלתי לדבר אתו אנגלית. לא, הוא אמר לי, דבר צרפתית. עניתי לו שבצרפתית אני אהיה עדין מדי, מפני שהשפה הצרפתית אינה די חריפה ומה שיש לי לומר לו לא יכול להיאמר בעדינות. הוא חיך, והבנתי שכמו כל האנשים הגדולים והעשירים גם הוא רגיל לאנשים המרכינים ראשם, בייחוד כשבאים בענייני הכלל, ושקלעתי למטרה. סיפרתי לו את הסיפור כמו שהוא: ה"קונסיסטואר" אינו נותן לי להיכנס לבתי כנסת ולקהילות היהודיות. ההסתדרות הציונית פועלת באמצעות המגבית ומתנגדת מאוד לכניסת ה"בונדס", אותו פחד שהיה בדרום אמריקה. אמרתי לו: לא באתי למכור לך "בונדס". אני מבקש שתדבר עם הנהלת ה"קונסיסטואר", שתאפשר לי להופיע בפניה. אולי לא אשכנע אותה, אבל אני מבקש שיקבלו אותי ושיהיו מוכנים לשמוע מה בפי. אני מבין את מגבלותיהם. ה"קונסיסטואר" הוא ארגון דתי ולא פיננסי, ובכל זאת אני מבקש שישמעו אותי פעם אחת לפחות. ובקשה נוספת: העמידו לרשותי איש ממשפחתכם, שיקח על עצמו את נשיאות מפעל ה"בונדס". הוא שאל אם חשבתי על אדם מסוים. כן, עניתי, אני רוצה את בן-דודך, אדמונד דה-רוטשילד. גי דה-רוטשילד חיך ואמר: הוא לא נמצא בכיסי. השבתי לו שנראה לי שאם הוא ימליץ קשה להניח שהברון אדמונד יסרב. בסיומה של הפגישה הבטיח לי גי דה-רוטשילד כי מזכיר ה"קונסיסטואר" יזמין אותי לפגישת הנהלה. לגבי אדמונד, הוא ידבר אתו ויודיע לי אם אוכל להיפגש אתו.

באתי לישיבה של ה"קונסיסטואר" וביקשתי מעין "הצהרת בלפור", כלומר הצהרת כוונות שהם מסתכלים בעין יפה וכדומה. אמרתי להם: אתם לא תהיו שותפים אבל תודיעו לכל הקהילות בערי השדה ובפריז שה"קונסיסטואר" מביט בעין יפה על מימון יצוא צרפתי לישראל. לשם כך לווה ממשלת ישראל כסף, והיא תחזיר את חובה בדולרים. התקיים ויכוח ולבסוף נוסח מכתב, לא בדיוק "הצהרת בלפור". במכתב

צוין שאנשי ה"בונדס" יוכלו להציג את עניינם בפני ראשי הקהילות, וכל אחד יחליט כרצונו. השקעות והלוואות הן עניין פרטי.

אחר כך נפגשתי עם אדמונד דה-רוטשילד והיתה לנו שיחה ארוכה. כך קרה ששני נכדים ישבו בחדר אחד: אני, נכדו של מי שהברון אדמונד דה-רוטשילד הושיב בראש-פינה על האדמה, והוא נכדו של "הנריב הידוע", הברון אדמונד דה-רוטשילד, המנהל את העסקים שהוקמו אז.

התפתחה בינינו השיחה הזאת לערך:

— מה אתה רוצה ממני?

— אני רוצה שתהיה נשיא ה"בונדס" של מדינת ישראל באירופה, בכל אירופה.

— מה יהיה תפקידי? אני איש עסוק.

— אני אעשה את כל העבודה. ממך אני מבקש שני דברים: שמך כנשיא; ושתופיע בכמה מהאספות. המספר לא יהיה גדול, אני מבטיח לך.

— מה עוד?

— שתקנה מאה אלף דולר "בונדס", כדי שאפשר יהיה לתת מילגות לסטודנטים ישראלים שיבואו ללמוד כאן ניהול מסחרי ותעשייתי.

קיבלתי צ'ק ומכתב. הוא נענה לשתי הבקשות שלי. זמן קצר לאחר מכן הגעתי לנו יורק לאסיפה השנתית של ה"בונדס". היו שם אישים חשובים והצגתי בפניהם את הצ'ק של הברון רוטשילד. זה עשה רושם גדול. כשחזרתי לצרפת נודע לי כי שר החוץ משה שרת עומד להגיע. שלחתי לו מברק וביקשתי שיופיע למען ה"בונדס" פעם אחת בארוחת צהריים. הבטחתי לו שהמארח יהיה הברון אדמונד דה-רוטשילד. וזה עבד. באו כל שמנה וסולתה של יהדות צרפת, ומשה שרת דיבר על ה"בונדס" כישירות וכלי "חוכמות". לא ביקשנו מהנוכחים כסף במקום. עבדתי בסגנון אירופי, בכפפות משי, אבל המפגש הזה פתח דלתות לבתיים וללבבותיהם של יהודים שלפני כן לא הצלחתי להגיע אליהם.

הצלחה גדולה יותר היתה לשר האוצר לוי אשכול. הוא נפגש עם העשירים היהודים יוצאי מזרח אירופה. כל הערב דיבר יידיש, וקנה את לבם של כל הנוכחים. מצאנו את הדרך לפעולה משותפת של המגבית וה"בונדס". הבאתי מהארץ כמה אנשים טובים, ובראשם איתן שפיר, שעבר עד אז בתמנע, כדי שימשיכו את מה שהתחלתי.

עבדתי גם בשוויץ ובהולנד. במדינה אחרונה זו פעלתי הרבה בכנסיות, כאמצעות כמרים.

בתקופת אירופה שלי גייסתי אישים פוליטיים רבים מישראל למען ה"כונרס". מנהיג חרות, מנחם בגין, נסע אתי לאנטוורפן, משום שהיתה לי בה בעיה עם אנשי מפלגתו. הוא קיבל את דעתי שבענייני "כונרס" אין מפלגות, שזה מפעל של מדינת ישראל, וגם בלגיה התחילה לתת כסף. הגעתי גם לספרד, אף שלא במהלך חוקי למהדרין. הגענו אפילו לתוניסיה, אף שלא אני אישית. שלחתי איש מיוצאי תוניסיה.

ניסיתי לצרף לממלכתי גם את אנגליה. עבדתי קשה כדי לקבל אישור מהממשלה הבריטית, אך לא הצלחתי, למרות העבודה הקשה. בשנה שעבדתי במערב אירופה הכניסו מכירות ה"כונרס" שלושה מיליון דולר, סכום אדיר בהשוואה לעבר. זה הניח את היסוד לפעולות גדולות בהרבה בעתיד.

חזרתי לארצות הברית ומוניתית על המשרדים בכל הארצות שארגנתי — מדרום אמריקה עד אירופה. במשך הזמן הייתי כמה פעמים בארץ. כל הצמרת הפוליטית והכלכלית הכירה אותי, אבל בסך הכול הייתי מתוסכל. ישבתי במשרד בניו יורק וחיכיתי לדרו"חות מהשטח. חוץ מזה לא עשיתי דבר. אינני איש משרדים ושיגרה לא התאימה לי. השתעממתי עד מוות. פניתי אל שוורץ ואמרתי לו שאחרי עשר שנים פעילות בגיוס כספים למען ישראל אינני יכול לשבת בטל במשרד. עלי לפעול. הוא לא הבין אותי וניסה לפתות אותי בנסיעות לארצות שונות. דחיתי את הצעתו. היה ברור לי שמיציתי את התחום הזה. התפטרתי ועזבתי. היה זה בקיץ 1957.

כשלב זה לא היו לי הצעות עבודה. שקלתי לחזור לישראל. ידעתי שבחוגי הממשלה יש לי שם טוב. אורי שפירא, מזכירו האישי של אשכול, פגש אותי פעמים רבות, וכשנודע לו כי סיימתי את עבודתי ב"כונרס" אמר לי בעת ביקורי בארץ: מספיק סמי, תחזור וניתן לך פה, לידי, כיסא. שמחתי לשמוע זאת. הוא לא התכוון, כמובן, לכיסא סתם, אלא רצה לומר כי ימצא תפקיד בשבילי בקירבתו של אשכול.

לא השבתי לו, אבל חששתי שזה לא יילך. ביקרתי תכופות בארץ, אך הייתי איש העולם והיה ברור לי שיהיה עלי להסתגל לחיי יום-יום אפורים: בית, מקרר וכל אותם דברים. לא יכולתי לראות את עצמי "מגרד" לירה

ללירה. היתה נחוצה לי משימה, עסק, ולא עבודה משרדית. חששתי גם מהשתלבות במשק הציבורי.

שקלתי לנסוע למקסיקו. ידעתי שבארץ זו יש לי שם מצוין. אמרתי לססיל שאינני יודע מה נעשה שם, אבל בוודאי אמצא משהו. אם לא אצליח שם או בארץ אחרת, אוכל תמיד לחזור ארצה. לעומת זאת אם אתחיל בישראל ואכשל, מה אעשה — אברח? הרעיון היה שאם אצליח במקסיקו, אעשה הון כזה או אחר בדולרים, ואז אוכל לחזור ארצה ולהיות בלתי־תלוי בעבודה ציבורית.

בניתוח שלאחר מעשה נראה לי שבארץ לא יכולתי להצליח מפני שלא השתייכתי למפלגה, לתנועה, למוסד כלשהו. רציתי להגיע מסודר ובלתי־תלוי, ואז הייתי יכול לקבוע בעצמי מה לעשות וממה להתפרנס. לא הייתי עיוור למה שנעשה בארץ, ולא רציתי להגיע למצב שמישהו יטפח לי על הכתף ויסתפק במילים: אתה חברה'מן. רציתי למצוא בעצמי את ההזדמנות ובמידת הצורך ליצור אותה.

יזמות עסקית וסיוע לטכניון בחיפה

יותר מעשרים וחמש שנה, מאז ראשית שנות השלושים ועד המחצית השנייה של שנות החמישים, הקדיש שמואל נאמן, שסיפורו האישי הובא בעמודים הקודמים, לארץ-ישראל ולעם ישראל. הוא עשה זאת בארץ ובחוץ לארץ, כחלוץ, כשוטר, כחייל, כקצין וכמתרים מן השורה הראשונה למענה של ישראל הצעירה – בצפון אמריקה ודרומה ובארצות אירופה.

מדוע לא חזר לישראל והשתלב בחייה הכלכליים, החברתיים והפוליטיים? התשובה לכך ניתנה בחלקה בפרק הקודם, והמשכה יבוא בעמודים אלה – המהווים אתנחתא בסיפורו האישי של נאמן – וכן בפרק המסכם של ספר זה.

בתום תקופת פעילות ארוכה, כאמור לעיל, נכנס נאמן לחיי עסקים – תחילה במקסיקו ואחר כך בארצות הברית. בשתי המדינות זכה להצלחה רבה ועל כך מעידים העיטורים הרבים שקיבל. דרכו בעסקים היתה ייחודית ומקורית ועל כך מספרים ספרים ואין קץ מאמרים. בין מקסיקו לארצות הברית עשה נאמן ניסיון לחזור הביתה.

הזוג נאמן הגיע ארצה ב־1959 ובמשך 18 חודש עסק שמואל נאמן יומם ולילה בהקמת בית מלון, שאמור היה להביא את הרמה והניחוח הבינלאומיים לתעשיית המלונאות הצעירה של מדינת ישראל. המשימה היתה קשה: היה עליו להתמודד עם קבלנים שלא היו מוכנים להיענות לדרישותיו המחמירות, ולא פחות מכך עם הבירוקרטיה הישראלית בכל רמותיה. גם החברה האמריקנית שהקימה את בית המלון, "הוטל קורפוריישן", לא הקלה עליו ומספר פעמים הגיעו יחסיו אתה לכלל משבר.

אולם נאמן לא "נשבר" מכל הקשיים האלה. הוא בנה את בית המלון, עקף את מחסומי הבידוקרטיה בעזרתם של אישים כדוגמת לוי אשכול, פנחס ספיר וטדי קולק, ובדיוק במועד שנקבע בחוזה עמו, במרס 1961, נפתח מלון "שרתון" בתל-אביב.

אך הוא לא הצליח להשתלב בחייה הכלכליים של ישראל. מדי פעם הבטיחו לו ראשי המדינה לקלוט אותו בתפקידים בכירים, אלא שדבר לא יצא מהבטחות אלה.

ב-1963 חזר נאמן לארצות הברית. באחת-עשרה השנים הבאות הוא עשה שם חיל בתפקידים בכירים בחברות כליבו גדולות.

כל אותן שנים לא זנח שמואל נאמן את מקורותיו היהודיים והישראליים. הוא שמר על קשר הדוק עם ישראל, נהג להגיע אליה לעתים קרובות והשתתף בהתייעצויות ובכינוסים כלכליים חשובים. בין המוסדות והאגודות שלהם תרם מזמנו ומכספו בארצות הברית היו (רשימה חלקית): הקרן היהודית של ניו יורק, בית החולים היהודי בדנוור, קולורדו, הקולג' על-שם אלברט איינשטיין, אגודת הידידים של האוניברסיטה העברית בירושלים, הקרן לשימור ופיתוח הקרקע בישראל, לשכת המסחר אמריקה-ישראל, שבה כיהן תקופה ארוכה כנשיא, וה"בונדס" למען ישראל בניו יורק רבתי, שבו שימש נאמן יושב-ראש פעיל.

הוא סייע לא רק למוסדות יהודיים וישראליים. בשל עזרתו ליצוא הפרחים של הולנד לארצות הברית החליטה בתחילת שנות השבעים החברה לגידול ולשיווק פרחים בארטמן וקניג מאמסטרדם, לכנות את זן הצבעוניים החדש שפיתחה, בעל הצבע האדום הלוהט ושמונת עלי הכותרת, בשם "צבעוני שמואל נאמן".

משנת 1972 ואילך נקשר שמו של נאמן לטכניון בחיפה. הוא היה זה שהגה, בעצה אחת עם שר האוצר פנחס ספיר, את התוכנית להקים בקמפוס הטכניון בחיפה מוסד למחקר מדיניות לאומית. באותה עת החל יותר ויותר להיות מעורב באגודת ידידי הטכניון בארצות הברית (A.T.S.). הכינוס בניו יורק ב-1972, שבו הוכרז על הקמת המוסד שקיבל את השם "מוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע וטכנולוגיה" (S.N.I.), זכה לארח כמאה מראשי הכלכלה, התעשייה וחברות השיווק האמריקניות הגדולה, ואתם 14 חתני פרס נובל. המדענים הבכירים האלה נתנו את ברכתם להקמת המוסד המדעי

הזה בטכניון שבישראל הרחוקה. המוסד עצמו הוקם רשמית ב־1973, והחל לפעול לאתר מספר שנים. בעשרים שנותיו הראשונות כיהן שמואל נאמן כיושב ראש המוסד הנושא את שמו, והיווה מנוע רב־עוצמה בפעילותו. מעורבותו כמייסד ויושב ראש מועצת המנהלים נמשכת עד ימי כתיבת הספר, והוא מעורה ונמצא בקשר יומיומי כמעט עם המוסד. מעורבות זו היא חלק מהפילוסופיה האישית שלו, לפיה יהודי התפוצות לא רק צריכים לתרום לישראל, אלא גם חייבים להיות מעורבים אישית ולתרום לה מהניסיון והידע האישי שלהם.

כשנשאל מהו חזונו למוסד, הגדירו נאמן במילים אלו:

אני מבקש לסייע ביצירת סביבה פיזית ואינטלקטואלית, שבה יוכלו חוקרים ואנשי מדע, לצד אזרחים מן השורה, לזהות בעיות המשפיעות על היחיד והחברה, להעניק להן עדיפות, ולהמליץ על חוקרים מתאימים, מישראל ומרחבי העולם, אשר יערכו מחקרים שיתרמו לפתרון בעיות אלה. הייתי רוצה שמוסד שמואל נאמן יוכל להעמיד לרשות מקבלי ההחלטות חלופות לכל בעיה, ויאפשר להם לבחור את הפתרון המתאים להשקפתם הפוליטית, ובה בעת ישרת את מטרת האומה כולה – לא רק של יחיד או מפלגה כלשהם.

מוסד שמואל נאמן ממוקם בקמפוס הטכניון, מכון טכנולוגי לישראל בחיפה, ונהנה מהתשתית של מוסד אקדמי זה, שהיה המוסד האקדמי הראשון בארץ. זהו מוסד ללא כוונת רווח ועצמאי לחלוטין. רוב הפרויקטים במסגרת המוסד מבוצעים ביוזמתו, ומיעוטם ביוזמת גופים חיצוניים, כמו מוסדות אקדמיים, מפעלי תעשייה, ועוד. יוצאת דופן היא תוכנית "מגנט", המשלבת את פעילות האקדמיה והתעשייה הישראלית, מיזם של המדען הראשי במשרד התעשייה והמסחר, שפותח במוסד נאמן. באופן כללי מתרכז מוסד שמואל נאמן בשלושה תחומים עיקריים: עיצוב מדיניות לאומית בתחומי המדע, הטכנולוגיה והכלכלה; תשתית, סביבה ותכנון לאומי; חינוך אוניברסיטאי וניצול ההון האנושי.

הקמת מוסד נאמן הידקה את קשריו של שמואל נאמן עם אגודת ידידי

הטכניון בארצות הברית. הוא כיהן כנשיא במשך שנה אחת, ולאחר מכן סייע בבחירת בעלי תפקידים מרכזיים ובארגון מחדש של עבודת הזרועות השונות של האגודה, כדי להעמיק את שיתוף הפעולה עם הטכניון מצד אחד, ועם היחידים והגופים התורמים בארצות הברית, מצד שני. כן הקדיש תשומת לב מרובה למתנדבים הרבים של האגודה ועמד בראש ועדות בנושאים שונים.

לאות הערכה על פעילותו למען הטכניון ואגודת ידידי הטכניון בארצות הברית הוענק לו בשנת 1998 תואר יושב ראש כבוד לכל החיים של אגודת ידידי הטכניון בארצות הברית; ב־1982 זכה לתואר ד"ר לשם כבוד של הטכניון, וב־1997 קיבל את "אות" הטכניון. כמו כן הוא מכהן מאז 1983 במועצת המנהלים של הטכניון ומ־1993 כסגן יושב ראש של מועצת המנהלים הבינלאומית של הטכניון.

הנה כי כן, אף מרחוק קרוב שמואל נאמן כל השנים לטכניון בפרט ולישראל בכלל. מדוע לא חזר והתיישב כאן – זאת מסביר הוא עצמו בפרק האחרון של הספר.

אוהב ארץ־ישראל

פעמים רבות נשאלתי מדוע לא נשארתי בישראל לאחר שהקמתי את מלון "שרתון", או מאוחר יותר. תשובתי מורכבת ואנסה להסביר את עמדותי. אתחיל בשלב שבו סיימתי את עבודתי בהקמת "שרתון" תל־אביב. צבי דינשטיין בא בשם אשכול ונמיר, ראש עיריית תל־אביב־יפו, באחד מימי שישי אחר הצהריים, ואמר שכולם רוצים שאשאר, שאגור שישה חודשים באירופה ושישה חודשים בישראל ואקבל על עצמי משימות ראשונות במעלה. אבל היתה לי בעיה: לא הרגשתי שמי שמקבל בארץ אחריות למפעל ציבורי מקבל גם חופש פעולה לנהל אותו כמו שאני מבין שמבצע צריך לנהל עבודה, כלומר לקבל החלטות ולהיות אחראי להוצאה לפועל של תוכנית קבועה מראש. אינני מסוגל לעבוד אחרת. לפני נמצאת התוכנית, ישנן מגבלות, אני האחראי ואני צריך לדווח. אבל לפי המקובל בארץ — עלי לספק בכל שני וחמישי אינטרסים שונים. זאת אני אומר למרות התרשמותי העזה ממה שנעשה בארץ.

אני יליד הארץ, התחנכתי בה, גדלתי בה עד גיל עשרים. כשיצאתי מהארץ הייתי כבר אדם מגובש, אבל שנים לא הייתי בישראל, ראיתי ארצות אחרות וחייתי במקומות אחרים. הייתי קרוב לעניינים כלכליים ופוליטיים בארצות שונות בכל חלקי העולם. ואף־על־פי־כן אני רוחש כבוד רב לכל מה שנעשה בארץ. אחד הדברים המרשימים הוא, שההנהלה הפוליטית־הכלכלית של המדינה אינה מושפעת מאינטרסים אישיים כספיים. עם זאת היא מושפעת מאינטרסים אישיים הקשורים לתפקיד שהאדם ממלא באותו רגע. לאדם כזה אין שום עניין בחלק הכספי העצמי שלו, בשעה שדומיו בכל רחבי

העולם מקבלים תמורה כספית גדולה. ובכל זאת, כל החלטה שלו מושפעת מאינטרסים: גושיים, קבוצתיים, יוקרה ועוד.

ראיתי רבים שהקימו בארץ מפעלים כבירים במגבלות של ארץ קטנה, שאין לה כספים חופשיים. אך לא ראיתי את עצמי כמי שיכול לבצע פרויקטים גדולים ובו בזמן גם לשאול עצמי: במי פגעתי היום.

יחסי עם העומדים בראש המערכת הכלכלית היו יחסי הערכה יוצאים מהכלל. אשכול רצה אותי, ספיר רצה אותי, וכך גם צבי דינשטיין וטדי קולק.

מבחינה חברתית לא היו לי קשרים מיוחדים בתקופת הקמת "שרתון". החוג הנוצץ, במידה שהיה כזה, לא עניין אותי. גם במקום שאני גר היום אינני משתייך למועדונים או לחוגים נוצצים כלשהם וברור שגם בארץ, בתחילת שנות השישים, לא נמנית עמם. לא חשתי עצמי מקופח, אם כי לפעמים — למשל בחג העצמאות — לא זכרו אותי. אבל לא היה בכך שום אסון. נניח שבא מישוהו ובונה בית מלון באקפולקו. האם מזמינים אותו לאירועים ממלכתיים במקסיקו? ובכל זאת, במשך שנים התמסרתי למפעלים ישראלים, שהכניסו מיליונים לארץ: אם בצורת מגבית, "בונדס", או "אמפל", וכל זה במשכורת סמלית ממש. רבים בארץ הכירו אותי מפני שביקרו אצלי כנואמים. ולמרות זאת, כשהייתי בארץ תקופה ארוכה, איש כמעט לא זכר שאני קיים.

בארצות הברית המצב שונה. כשהגעתי לעמדות מפתח בענפי המסחר והכלכלה לא היה גבול להזמנות. הציעו לי להיות חבר בוועדות ובהתאחדויות שפעלו לפיתוח או לחקר הכלכלה האמריקנית או לקידום מקצוע המכירה הקמעונאית. לא הצעתי עצמי ל-N.R.N.A. — ההתאחדות הבינ-לאומית של הקמעונאים — אלא הם באו אלי שנה אחר שנה לבקש ממני להצטרף אליהם, עד שלבסוף הסכמתי להימנות עם מועצת המנהלים שלהם. זו לא היתה שאלה של כסף. הם חיפשו ידע, מה אוכל לתרום להתאחדות. לעומת זאת, ניקח לדוגמה את התאחדות בתי המלון בישראל: באתי לבנות בית מלון גדול, ייצגתי משקיע חוץ. מישוהו זכר אותי? מישוהו פנה אלי? הייתי עסוק, אך מה קורה לאנשים אחרים שבאים ארצה? מדוע אין הם שבעי רצון? הם אינם מרוצים משום שהחברה לא קולטת אותם. החברה הישראלית לא באה אליהם ואומרת דרך נציגיה: בוא, תשתתף אתנו.

באופן אישי הרגשתי די טוב. אחד התענוגות הגדולים ביותר שלי היה לקחת את המכונית בשבת ולנסוע לסביבות בית גוברין. הכול היה שם סלעי ופראי. הייתי חוזר מנסיעה כזו בהרגשה של סיפוק גדול יותר מאשר כשנסעתי באזורים היפים ובהרים הירוקים של שוויץ, צרפת או דרום אמריקה. במקרים אחרים לקחתי אורח מחו"ל, נסעתי דרך עמק יזרעאל לנצרת ומשם לגליל העליון, וחזרתי דרך כביש הצפון על גבול לבנון. פעם אחרת נסעתי לים המלח. הייתי חוזר מנסיעות כאלו בהרגשת סיפוק יוצאת מן הכלל. תחושה כזו לא חשתי בשום מקום אחר בעולם. ברור שראיתי בעולם דברים יפים, אבל כאן זו היתה תחושה של מי שנולד במקום ויש לו קשר אל האדמה. הייתי גם מעורב מאוד בכל הנעשה בארץ. קראתי את כל העיתונים, הרבה יותר ממה שקראתי בעת ביקורי או כשחייתי בארצות אחרות, בגלל העניין כמה שקורה בבנימינה, בפרדס-חנה או במושב מרוחק בנגב.

חונכתי על ברכי התיאוריה שהיהודים נפוצו בכל קצווי תבל ובמשך עשרות דורות היו נחותים מפני שלא היתה להם עצמאות. היו יחידים שהתעלו בתחומי המדע, הפוליטיקה, הכלכלה, אבל לא היה ליהודים ביטוי כגוף לאומי.

כשאומרים למישהו בחו"ל שהוא יהודי — אין זה נאמר בדרך כלל כשבת. היהודים בארצות שונות יכולים אולי לפרוץ את הגדרות כפרטים, אולם כגוף הם נחותים. אלפי שנים לא פסקה הכמיהה לציון, ובכל דור ודור היה הרצון לחזור. בפעם הראשונה החלו לנסות לממש זאת בממדים רציניים החל בסוף המאה התשע-עשרה, עם העליות — העלייה הראשונה, העלייה השנייה, העלייה השלישית — כשארץ-ישראל היהודית החלה להיבנות מחדש. הארץ הזו היתה לא רק מקלט לנרדפים, היו בה גם רבים שלא נרדפו. המיוחד היה בבאים, בעולים החדשים שביקשו לבנות חברה חדשה. הם הקימו קיבוצים, מושבים, מושבי עובדים, מושבים שיתופיים וגם מושבות וערים ומפעלים הסתדרותיים השייכים לתנועת הפועלים. המהלכים האלה לוו בחיפוש בלתי פוסק אחרי תיקון חברתי ביחסים בין אדם לאדם.

בשנות התבגרותי לא עמדה בפני שאלת יחס האדם למקום. לא הייתי דתי, למרות שבביתנו נהוג היה להניח תפילין, ללכת לבית הכנסת ולמקווה לא כל כך מתוך אמונה, אלא כמצוות אנשים מלומדה. עסקתי יותר ביחסים שבין אדם לחברו. איך אנשים יחיו יחד? מותר שיהיו דעות שונות, אבל

חשובה המטרה המשותפת. גם בשנים מאוחרות יותר אמרתי לאנשים שעברו אתי שאין לי בעיה שהם יריבו זה עם זה, אך שהריב יהיה מקצועי ולא אישי. לאחר הוויכוח הסוער, המאבק המקצועי, עליהם להיות חברים. בכל קבוצה אנושית יש המחכבים זה את זה ואחרים שאינם מחכבים; יש כאלה המתיידרים בקלות ויש כאלה שאינם יכולים להתיידר. אני נוהג לומר לעובדים אתי: אינכם חייבים להיות ידידים. המלחמה הזו שנלחמתם בחדר, תקפתם זה את זה ומתחתם ביקורת זה על זה, היא מלחמה מקצועית. אחרי הישיבה או הדיון שוב אינכם אנשי מקצוע אלא בני אדם.

כל זה מבוסס על דברים שלמדתי. אינני ממציא שום דבר חדש. אני יכול לומר על עצמי שאני תוצר של מה שלמדתי באופן תיאורטי בבתי הספר השונים או מניסיון החיים. מה לימדו אותנו בארץ־ישראל של פעם? שחברה חדשה הולכת ונוצרת בארץ. אז עמדה בכל חריפותה השאלה — בפני בכל אופן — עד כמה צריך הפרט להקריב כדי להתקיים בחברה. השאלה העיקרית היא אם החברה שאני נדרש להקריב למענה ראויה לכך. זה לא כבר התווכחתי בארצות הברית עם קבוצת הורים בשאלה מדוע בניהם ובנותיהם מתפרצים. מדוע יש מלחמת דורות? המרד הזה, לדעתי, בא מפני שאין ערכים. בגיל צעיר אדם נלחם למען ערכים, למען טעם וייעוד בחיים. כשבחור או בחורה רואים שלאבא ואמא יש בית יפה, ואני לא מדבר על העשירים אלא על המעמד הבינוני, ויש שתי מכוניות, ושכלל כמה שבועות מזמינים ידידים ואוכלים ושותים כיד המלך, ושבווע לאחר מכן עושים אותו דבר בבית ידידים, והם חברים במועדון הגולף, בני הנוער מביטים ורואים שזה חוזר על עצמו, מונוטוני, משעמם. הם מחפשים ערכים. הם יצאו למלחמה בווייטנאם ובעצם לא ידעו מדוע נלחמו שם, מפני שאיש לא יכול היה להסביר להם למה אמריקה נמצאת בווייטנאם.

הנוער מחפש ערכים, בייחוד כשהוא רואה שההורים אמידים ואין רעב בבית, או כשאפשר לקבל עבודה בלי קשיים. הוא מחפש ערכים והוא מוכן להקריב בזמן שעדיין אין לו התחייבויות אישיות, וכלכלת משפחה אינה מעיקה עליו עדיין. גם אנשים צעירים שהגיעו לעמדות כלכליות די גבוהות מסתכלים על החיים ושואלים שאלות. הם עובדים מתוך אינרציה, מפני שאינם רוצים לשאול את עצמם את השאלה, למה? הם נשארים בתחומים שבהם הם חזקים ביותר — בעסקים או במסחר. אם תשאל אותם למה הם

שואפים — לא תהיה להם תשובה, כי אין ערכים. הם נעלמו. נקיש מכאן לישראל. לאחר שנעדרתי ממנה שנים רבות וחזרתי, התברר לי שהמצב די דומה לזה שבארצות הברית. רוב החברה הישראלית מבוססת על יסודות כלכליים, וגם בארץ שואלים לאן נעלמו הערכים? ברור שבלי ישראל היהודי אינו יכול לחיות בעולם. ישראל נתנה ליהודים שונאים חדשים, אבל גם כבוד. אם ניקח אותי כדוגמה, בחיי הפרטיים אני חי יום יום, רגע רגע, מתוך גישה שאינני צריך לשאוף לאהבתם של האנשים שעובדים אתי כי אם להערכתם. זו, לדעתי, גישה נכונה לכל יהדות העולם: נוצרה כלפיה דרך ארץ עם הרבה שונאים חדשים. לא ביטול — שנאה. לדעתי השנאה נוחה יותר מיחס של ביטול.

השאלה לשם מה צריך יהדות היא אחרת לגמרי, ואני לא הפילוסוף שיענה עליה. אני מקבל את העובדה שנולדתי יהודי ואני יהודי. אני מקבל את עובדות החיים. השמש זורחת בבוקר ושוקעת בערב. אחרי הקיץ בא החורף. בלילה האדם שוכב לישון. העין מבחינה בצבעים. אדם נולד, אדם מת, הוא אינו יודע מאין הוא בא, אינו יודע לאן הוא הולך. אלו עובדות. אחת העובדות היא שאני יהודי, וכל האנשים סביבי יודעים שאני יהודי. בלי מדינת ישראל לא הייתי יכול להתקיים כיהודי באותה נוחות שאני מתקיים כעת. אין זה אומר שכל מה שקורה בישראל ועוסק בישראל נוגע לי. עם זאת, יום טוב לישראל הוא יום טוב ליהודי בכל מקום, יום רע לישראל הוא יום רע ליהודי בכל משפחה ובכל מקום. ישראל הכניסה ממד חדש לעולם היהודי, לכל בית יהודי.

כשמדברים על עלייה מארצות הרווחה ועל עזיבת המדינה יש לזכור שישראל של היום העתיקה דפוסים מארצות אחרות. היא חדלה להיות מדינה ערכית ורבים הגיעו למסקנה שאין שום ייחוד בחיים בה, ואם יעברו למדינה מפותחת אחרת הם יקבלו תשלום יותר גבוה בעד כישרונותיהם. זהו מצב לא-חיובי מבחינת ישראל.

אשר לתרומתי למדינה במשך 12 שנה, בין השנים 1945 ל-1957, כדי לחזקה מבחינה כלכלית. תרמתי בכל נשמתי, בכל לבי. חשבתי שאני תורם ליצירת חברה חדשה. לבוא ולמצוא אחר כך שישראל היא העתק של חברות אחרות — זה די מתסכל. כשביקשתי לחזור ולהשתקע בישראל היתה לי הרגשה שאצטרך להפעיל מרפקים ו"להידחק", בזמן שבמקומות אחרים ממש

חטפו אותי. כנראה שזה התשלום שמשלמים בארץ קטנה, במקום שכל אחד מכיר את השני, שיש בו יותר כישרונות מאשר הזדמנויות.

כיליד הארץ אינני יכול לייעץ ליהודים ילידי אנגליה, אמריקה או דרום אפריקה אם לעלות ארצה. אשר לאלה שנולדו בארץ או שהגיעו אליה בגיל צעיר — להם היציאה, עזיבת הארץ, היא האסון הגדול ביותר.

לא פעם אני תוהה מה היה קורה לי אילו נשארתי בארץ והייתי למושכניק, כמו כמה מחברי ממקווה שהיו למושכניקים בבית שערים. לפני כמה שנים פגשתי שניים-שלושה מהם. שוחחנו ארוכות, ונראה היה לי שחיייהם הרבה יותר פשוטים ומספקים, למרות שעליהם לקום בשלוש לפנות בוקר לחלוב את הפרות ואת התשלום על התוצרת החקלאית הם אולי לא מקבלים בזמן. אינני יודע כמה בעיות יש להם, אבל בעיות יש בכל תחום, בכל מקום ובכל עמדה. מי שמחפש סיפוק יכול לקבל את מרב הסיפוק במקום שבו גדל והתחנך, גם אם יש קשיים. ההנאות הן פשוטות יותר וגם הצרות פשוטות יותר.

מדברים אלה יכול להתקבל הרושם שאני בעצם מודה בטעות. לדעתי לא טעיתי, כי לא עזבתי מתוך רצון. זה היה מקרה, השתלשלות חיים. לא קמתי והודעתי שאני רוצה לעזוב את הארץ. יותר מזה: לא היה לי שום רצון לראות את העולם הגדול. אינני זוכר את עצמי כצעיר סקרן השואף לראות את העולם הגדול. העולם הגדול שלי היה כולו בארץ-ישראל, שבה הלכה ונוצרה חברה חדשה. כך חינוכו אותי. לא הגיתי זאת; לא נולדתי כגאון עם רעיונות מקוריים. ידעתי זאת וזה היה טוב לי.

אילו היה לי בן שהיה שואל אותי אם להישאר בארץ שבה נולד או להגר לארץ אחרת, תשובתי היתה פשוטה וברורה: אם במקום שנולדת והתחנכת אין מצבים קשים היכולים לגרום לגירוש, לעזיבה או לפרעות, או שלא ניתן בו להתפרנס, עצתי לך לא לצאת מהמקום הזה ולא לנרוד לשום מקום אחר בעולם. אני מוכן להיות קיצוני ולומר, שלא לעזוב אפילו לביקור. התיאוריה של "לראות את העולם" להרחבת האופקים טובה אולי לאמנים, לארכיטקטים, לפסיכולוגים-פילוסופים, למי שמחפש תשובה ליצירת חברה אידאלית בעולם הזה, חברה שאדם יוכל לחיות בה. לאדם הפשוט הדבר הטוב ביותר הוא להישאר במקומו, עם הטוב והרע שהוא מוצא בפינתו הקטנה. כשאתה עוקר את שורשיך אחרי שהתחנכת בשפה ידועה, בגישה ידועה, בסביבה

ידועה, בערכים ידועים, אינך יכול להיטמע בשום מקום אחר בעולם. שורשי האדם הם כמו שורשי העץ. כסביבתו הוא יכול להתפתח פחות או יותר; אך ברגע שהוא יוצא למקומות אחרים מאיימת עליו ערבוביה של השפעות, ובמקום ליהפך לאדם מושלם יותר הוא הופך לפקעת של רגשות המתנגשים זה בזה. המחשבה יכולה למצוא עניין בחברה שונה, אבל הסיפוק האינסטינקטיבי, הרגשי, תמיד חוזר למקום שינקת ממנו את טיפת החלב הראשונה.

אם שואלים אותי אם אני רואה עצמי כיוורד — תשובתי שלילית, משום שיצאתי את הארץ ב־1932, ואז לא מדובר היה בעזיבה, בירידה. נולדתי בארץ-ישראל עוד בימי התורכים. התחנכתי על ברכי הציונות, שהייתה ברובה שמאלית-סוציאליסטית לא קיצונית. יצאתי את הארץ בגלל סיבות שתוארו בהרחבה בעמודים הקודמים וחייתי מ־1931, רוב הזמן, מחוץ לגבולותיה והרחק מהארמה שעליה נולדתי. אפשר להגיד עלי שאני "קוסמופוליט". ועם זאת, במשך שנים רבות מרכז חיי, מרכז פעולותי, היה מכוון לישראל. כפי שכתבתי, אמר לי משה שרתוק בלונדון ב־1945, שמה שאני יכול לעשות בארץ הרבה יכולים לעשות, ובאנגליה אני מוכשר לעשות מה שאחרים לא יצליחו בשום אופן. במשך שנים סיירתי ברחבי העולם — בצפון אמריקה ובדרומה ובארצות אירופה — וסייעתי לישראל להיות חזקה יותר מבחינה כלכלית.

ניסיתי לחזור. הדוגמה הטובה ביותר היא הקמת בית המלון "שרתון" בתל-אביב. כשבאתי לבנות את המלון חזרתי לגור בארץ, חייתי בה שנה וחצי, ואחרי כן — מסיבות שונות — לא הצלחתי להשתקע. מצבי הוא בלתי-מוגדר. אינני תושב המדינה וגם לא אזרח. אינני רשאי לקרוא לעצמי ישראלי. להיות ישראלי זה מצב חוקי, אזרח של מדינת ישראל. לי מעולם לא היה לי דרכון ישראלי.

עם זאת אינני יכול להיחשב ליורד מפני שמעולם לא החלפתי את הרכוני הישראלי שלי, שלא היה לי. אני יליד ארץ-ישראל. ברור שזהו מצב מסובך: יליד הארץ, לא מתגורר בה ולא נחשב לאזרח שלה, ובכל זאת מרגיש עצמו חלק ממנה.

אני אוהב את אדמת ארץ-ישראל. אני קורא את עיתון הארץ יום בלי הפסקה עוד משנות השלושים, בכל ארץ שאני נמצא. פעם הגיע העיתון

כעבור שבוע, עכשיו מגיע העיתון אחרי 48 שעות.
בחודשים הראשונים של 1948, ערב הקמת המדינה, ביקשתי, התחננתי
לחזור ארצה כדי להשתתף במלחמה. עשרים פעם ביקשתי ועשרים פעם
נדחיתי. אמרו לי שאני אוסף כספים מעולה והכספים האלה מיועדים לרכישת
נשק. הייתי אחראי אז על התורמים הגדולים באנגליה, כמו סר סיימון מרקס
וגולדשטיין. אמרו לי בפשטות: אתה נחוץ כאן ואחר אין.
וכך זה נמשך עוד שנים רבות.

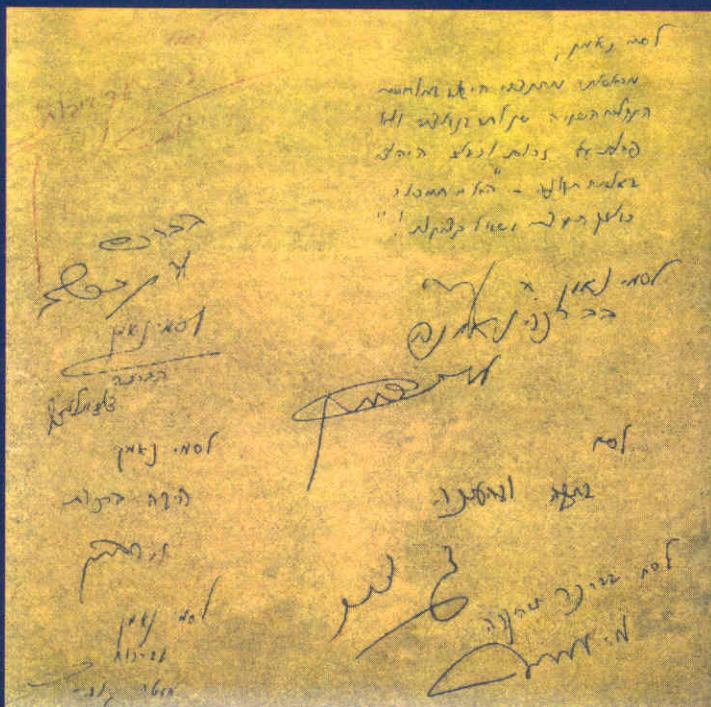
ארץ-ישראל מבפנים ומבחוץ הרהורים

בספר זה מגולל המחבר שמואל (סם) נאמן את סיפור חייו ביותר משלושה עשורים של המאה העשרים - בארץ-ישראל, בצרפת, בסוריה, בחזיתות מלחמת-העולם השנייה, בבריטניה, בארצות-הברית וקנדה, במקסיקו ובמדינות דרום-אמריקה. זהו סיפור חיים, המסופר בגוף ראשון והנקרא בנשימה עצורה, בל יאמן לעתים, ובכל זאת אמיתי לחלוטין.

נאמן נולד בארץ-ישראל ב-1913, אולם את רוב שנותיו בילה מחוץ לארץ שבה נולד ולמדינה שלמען לחם ובשירותן פעל שנים רבות. משום כך נקודת המבט שלו היא פנימית וחיצונית כאחת, ובצד הרבה אהבה הוא מותח לא מעט ביקורת על המתרחש כאן.

בישראל מוכר המחבר זה עשרות שנים בשל מוסד "שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע וטכנולוגיה", השוכן בטכניון בחיפה, שהוא הקים ושבּו הוא תומך ומעורב אישית בניהולו.

שמואל נאמן פעל רבות למען בטחון ישראל, וכאות הוקרה חתמו לפני שנים הרמטכ"לים של צה"ל על מגילה שהוגשה לו. בין החותמים: יגאל ידין, מרדכי מקלף, משה דיין, חיים לסקוב, צבי צור, יצחק רבין, חיים ברלב, דוד אלעזר ומרדכי גור.

עטיפה: ארץ-ישראל

0 00480003132 5
דאנאקוד 48-3132

משרד הבטחון-ההוצאה לאור